

**ОМИЛҲОИ ОСЕБПАЗИРӢ ВА
УСТУВОРИИ ҶАВОНОНИ
ҶУМҲУРИҲОИ ҚИРҒИЗСТОН,
ТОҶИКИСТОН ВА ЎЗБЕКИСТОН БА
ХАТАРҲОИ РАДИКАЛИЗАТСИЯ
ВА ЭКСТРЕМИЗМ**

БАҲРАСИИ ТАҲЛИЛӢ АЗ
НАТИҶАҲОИ ПАЖӢҲИШ ДАР
ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Проект финансируется
Европейским Союзом

ОМИЛҲОИ ОСЕБПАЗИРӢ ВА УСТУВОРИИ ҚАВОНОНИ ҚУМҲУРИҲОИ ҚИРҒИЗСТОН, ТОҶИКИСТОН ВА ЎЗБЕКИСТОН БА ХАТАРҲОИ РАДИКАЛИЗАТСИЯ ВА ЭКСТРЕМИЗМ

Баррасии таҳлилӣ
аз натиҷаҳои пажӯҳиш
дар Осиёи Марказӣ

СОДЕРЖАНИЕ

САРСУХАН	5
1. АҲАМИЯТ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ПАЖЌҲИШ.....	7
2. МЕТОДОЛОГИЯ ВА ЧАҲОРЧЌБАИ КОНСЕПТУАЛӢ.....	10
2.1. ЧаҳорчЌбаи концептуалии пажЌҳиш	11
3. МУЛОҲИЗАҲО ОИД БА ИСТИЛОҲОТ/(МАФҲУМҲО).....	19
3.1. Мафҳумҳое, ки дар санадҳои байналмиллалӣ истифода карда шудаанд.....	19
3.2. ТАФСИРИ ИСТИЛОҲ/ТЕРМИНҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ	23
4. НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ ИҚТИМОИЮ ДЕМОГРАФИИ КИШВАРҲО.....	27
4.1. Демография	27
4.2. Иқтисод, бозори меҳнат, сатҳи камбизоатӣ.	30
4.3. Таркиби этникӣ ва динӣ.....	34
4.4. Сатҳи мактаб ва маориф.....	39
4.5. Муҳоҷират	44
5. ТАҲЛИЛИ НАТИҶАҲОИ ТАДҚИҚҲО.....	47
5.1. Таҳқиқот оид ба ҳувиат ва ташаккули миллат.....	47
5.2. Ҳувиати динӣ ва таъсири он ба тундгароии ҷавонон	53
5.3. Сабабҳо ва омилҳои радикализатсияи/ифротгароии ҷавонон дар Осиёи Марказӣ.....	61
5.4. Таъсири муҳоҷират	68
5.5. Гурӯҳҳои осебпазир.....	73
5.6. Захираҳои устуворӣ	77
6. АРЗЁБИИ ТАЛАБОТҶАВОНОН ВА ПЕШГИРИИ РАДИКАЛИЗАТСИЯ ДАР ҲУҶҶАТҲОИ СТРАТЕГӢ.....	81
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО.....	91

ИХТИСОРОТ

ИИО	Иттиҳодияи истифодабарони об
МЭЗ	Мубориза бо экстремизми зӯроварӣ
ЕС	Иттиҳоди Аврупо
ҚТХ	Ҷангиёни террористи хориҷӣ
ДИИШ	Давлати исломии Ироқ ва Шом
ҲИӮ	Ҳаракати Исломии Ўзбекистон
ҚҚ	Ҷумҳурии Қирғизистон
ХИМ	Худидоракунии маҳаллӣ
СБТ	Созмонҳои байналмилаллии террористӣ
СМҲ	Санади меъёрию ҳуқуқӣ
ТҒД	Ташкилоти ғайридавлатӣ
САҲА	Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо
СҚШ	Созмонҳои ҷомеаи шарҳвандӣ
СММ	Созмони Милалли Муттаҳид
МЗЭЗ	Муқовимат бар зидди экстремизми зӯроварӣ
ҚТ	Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҚӮз	Ҷумҳурии Ўзбекистон
СРЭ	Созмонҳои радикалӣ ва экстремизмӣ
ИДМ	Иттифоқи давлатҳои муттаҳида
ША СММ	Шурои Амнияти Созмони Милалли Муттаҳид
МФГ	Мубоҳисаи Фокус-гурӯҳҳо
ОМ	Осиёи Марказӣ — минтақае, ки аз панҷ давлати пасошӯравӣ иборат аст: Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркманистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон
ЮНЕСКО	Бахши Созмони Милалли Муттаҳид оид ба маориф, илм ва фарҳанг

САРСУХАН

Ҳисоботи таҳлилии мазкур дар асоси натиҷаҳои омӯзишу таҳқиқ ва таҳлили мушаххас, ки бо маблағгузори Иттиҳоди Аврупо дар ҷаҳорҷӯби лоиҳаи «Муколамаи бисёрҷонибаи фаромарзӣ барои таҳаммулпазирӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ дар Осиёи Миёна» (Лоиҳа) доиргашта ва таҳия карда шудааст. Лоиҳа аз ҷониби Консорсиуми зери роҳбарии Ҳазинаи ба номи Конрад Аденауэр дар якҷоягӣ бо шарикони миллӣ: Ҳаракати экологии «БИОМ»-и Ҷумҳурии Қирғизистон (КР), Ҳаракати миллии «Юксалиш»-и Ҷумҳурии Ўзбекистон (РЗ) ва ТҶ «Масъалаи гендерӣ ва рушд»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон (ТҶ) амалӣ карда мешавад.

Ҳадафи таҳқиқот муайян кардани омилҳои осебпазирӣ ва устувории ҷавонони се кишвари дар боло зикргардидаи Осиёи Миёна (ОМ) ба таҳдидҳои радикалишуда тавассути таҳлили натиҷаҳои таҳқиқоти қаблӣ ва маълумоти расмӣ аз манбаъҳои озод мебошад.

Ҳамчун илова ба ин таҳқиқот, бо дарназардошти аҳамияти таъсири фазои васоити ахбори омма ба имкониятҳои ҷавонони радикалишуда, инчунин таҳқиқоти алоҳида оид ба таҳлили мундариҷаи ВАО ва васоити ахбори иҷтимоӣ барои муайян кардани паёмҳои асосии аз ҷониби одатҳои (стереотипҳои) қавмию (этники) динӣ ва дигар паҳнгардида гузаронида шуд.

Лоиҳа хусусияти мураккаб дошта, иҷрои амалии он бо дарназардошти сатҳҳои зерин тарҳрезӣ шудааст:

- **Дар сатҳи минтақа:** хатарҳои марбут ба радикализатсияи ҷавонроҳдор се давлати Осиёи Марказӣ, ки дар татбиқи Лоиҳа иштирокдоранд, дарбар мегиранд. Хусусияти ин кишварҳо шумораи баланди ҷавонон дар таносуб ба шумораи умумии аҳоли ва сатҳи баланди таваллуд мебошад;
- **Дар сатҳи миллӣ:** арзёбии иқтисодии давлатҳо ва ҷомеаҳо барои татбиқи сиёсати пешгирикунанда ҳам дар кор бо аҳоли (дар маҷмӯъ), ва ҳам дар алоҳидагӣ бо гурӯҳҳои осебпазирӣ ҷавонон ва бо истифода аз роҳи усулҳои қонунӣ ва барои ҷомеа эътимоднок;
- **Дар сатҳи маҳаллӣ:** ба қоиш додани омилҳои таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад, ки эҳтилол боиси ҷалб хоҳанд шуд, махсусан таваҷҷуҳи хосса нисбати эҳтиётоти ҷавонон ва қонун зоҳир карда мешавад.

Дар ҳар яке аз ин сатҳҳо камбудии назарраси идоракунӣ ва сатҳи нокифояи ҷамоҳангӣ ҳам дар байни кишварҳои минтақа ва ҳам байни мақомоти давлатӣ, аз як тараф, созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ (СҶШ) ва шарикони байналмилалӣ рушд, аз тарафи дигар, вуҷуд дорад.

Пажӯҳиши дафтарӣ (desk-study) омӯзиши маводи беш аз сад таҳқиқоти марбут ба мавзӯи Лоиҳа дар давраи солҳои 2015-2020, омили расмӣ, заминаи қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои миллии дурнамоӣ (стратегии) ҳар се кишварро дар бар мегирад. Бо риояи яке аз принципҳои асосии самаранокии кӯмаки беруна – «принципи моликият»¹ татбиқи Лоиҳа аз ҷиҳати концепсия дар асоси афзалиятҳои миллии дурнамои дар

¹ Принципи моликият (англ. ownership) — яке аз принципҳои асосии Эъломияи Париж оид ба самаранокии кӯмак ба шумор меравад, ки тибқи он кишварҳо бояд ҳадашон ба таҳияи сиёсат ва стратегияҳои рушд ва ҷамоҳангсозии фаъолияти рушди худ самаранок роҳбарӣ кунанд. URL: <https://www.oecd.org/dac/effectiveness/35023545.pdf>

барномаҳои давлатии кишварҳое, ки дар татбиқи лоиҳа иштирок доранд, инъикос ёфтааст.

Таҳқиқот метавонад ҳамчун замина барои ташкили майдонҳои муколама барои коршиносони ҷавон, роҳбарон, намоёндагони ҷамоатҳои озмоишии маҳаллӣ, инчунин ташаккули механизмҳои байнисоҳавӣ ва байнидавлатии муқовимат ба ифротгарӣ ва ифротгарӣ дар байни ҷавонони мамолики Осиёи Миёна истифода гардад.

Натиҷаҳои пажӯҳиши дафтарӣ (desk-study) дар тӯли аз моҳи декабри соли 2020 то моҳи апрели соли 2021 ҷамъоварӣ ва таҳия карда шуданд.

1. АҲАМИЯТ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ПАЖЎҲИШ

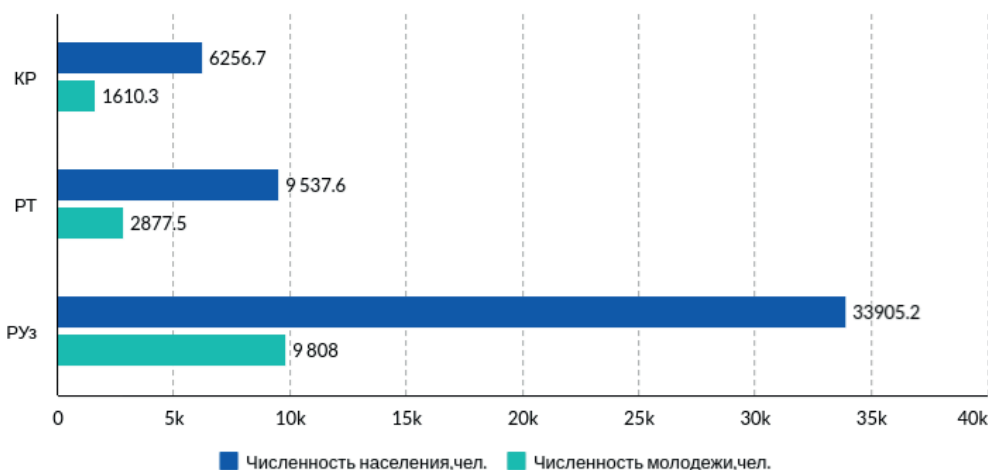
Тибқи омили расмӣ ҳар се кишвари Осиёи Миёна, ки дар татбиқи лоиҳа иштирок доранд, ҳиссаи ҷавонон тақрибан сеяки шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 1. Аҳоли ва ҳиссаи ҷавонон дар шумораи умумии аҳоли

	Шумораи аҳоли	Шумораи ҷавонон	Ҳиссаи ҷавонон %	Аз он ҷумла духтарон %	Аз он ҷумла мардони ҷавон %	Синну соли ҷавонон
ҚК	6256,7 ҳазор ²	1610,3 ҳазор	25,7	49,1	50,9	Аз 14 то 28 сола ³
ҚТ	9537,6 ҳазор ⁴	2877,5 ҳазор	30,2	49,2	50,8	Аз 14 то 30 сола ⁵
ҚУз	33905,2 ҳазор ⁶	9808 ҳазор	29	49,2	50,8	Аз 14 то 30 сола ⁷

Ҳарсола тақрибан як миллион ҷавон дар минтақаи ОМ ба бозори меҳнат ворид мешавад. Маълум аст, ки ҷавонон гурӯҳи гомогении иҷтимоию демографӣ нестанд, ки аз рӯи ҷинс, синну сол, сатҳи таҳсилот, вазъи шуғл ва некӯаҳволии оила худро мансуб ба зерфарҳангҳои гуногун муаррифӣ мекунанд ва ё бо нишонаҳои дигар фарқ мекунанд. Табақабандии ҷавонон ва шахсиятҳои сершумор хоси табақаҳои гурӯҳҳои гуногуни ҷавонон мансуббуда дар зери таъсири омилҳои гуногун ба миён омадаанд, омӯзиши махсусро тақозо мекунанд.

1 Численность населения и доля молодежи в общей численности населения

² Национальный статистический комитет КР // URL: <http://www.stat.kg/>

³ Закон КР «Об основах государственной молодежной политике» от 31 июля 2009 года № 256 // URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202686>

⁴ Статистический ежегодник РТ, 2020 // URL: <https://www.stat.tj/ru>

⁵ Закон РТ «О молодежи и государственной молодежной политике» от 15 июля 2004 года №52 (В редакции Законов РТ от 28.06.2011 г. №716, 27.11.2014 г. №1161) // URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=5155

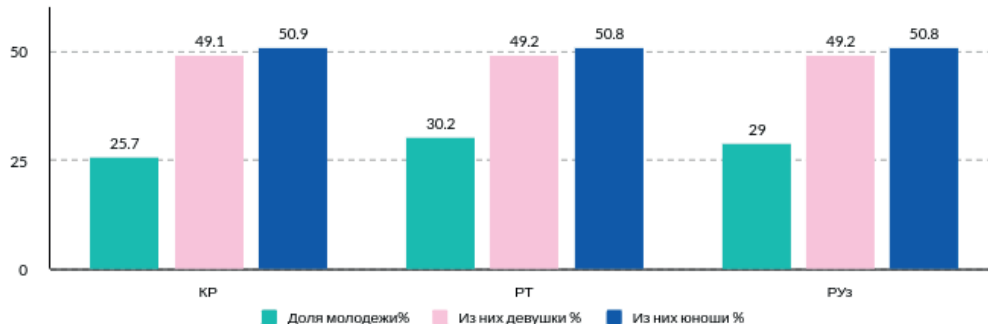
⁶ По данным Госкомстата РУз // URL: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/demography>

⁷ Закон РУз «О государственной молодежной политике» № ЗРУ-406 от 14.09.2016 г. // Собрание законодательства РУз, 2016 г., № 37, ст. 426; 2017 г., № 24, ст. 487; Национальная база данных законодательства, 24.07.2018 г., № 03/18/486/1559 // URL: <https://lex.uz/docs/3026250>

2

Доля молодежи в процентах и из них девушки и юноши в процентах

3

Возраст отнесения к молодежи

От 14 до 28 лет

От 14 до 30 лет

От 14 до 30 лет

Ҷавонӣ давраи худмуайянкунӣ, ташаккули арзишҳои ҳаётӣ ва ҷаҳонбинӣ дар раванди иҷтимоишавӣ, замони интиҳоби касбу шуғли меҳнайт ва мавқеи худ дар зиндагӣ мебошад. Дар ин давра ба мавқеи ҷавонон ҳамзамон омилҳои иқтисодӣ (интиҳоби касбу шуғли минбаъдаи меҳнат) ва маънавӣ (зарурияти муайян кардани дастурҳои ахлоқӣ) низ таъсир мерасонанд. Ба равандҳои муҳоҷирати меҳнатии дохилӣ ва хориҷӣ он ҷавононе ҷалб карда мешаванд, ки барои худшиносӣ ва қонеъ гардонидани ниёзҳои ҳаётан муҳим имкониятҳои маҳдуд доранд. Дар шароити ҷудой аз робитаҳои муқаррарии иҷтимоӣ ва эҳсосӣ онҳо махсусан осебпазир мешаванд.

Масъалаҳои тундгароӣ (радикалӣ) ва ифротгароии хушунатомез ҳарчӣ бештар дар мавқеъҳои (платформаҳои) гуногун - ВАО, пажӯҳишӣ ва таҳлили сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Солҳои охир оид ба ин масъала мақолаҳои зиёди таҳқиқотӣ низ ба таъъ расидаанд. Дар баробари ин, таъкид боядкард, ки қор оид ба муқовимат ба ифротгароии ҷавонони тундгаро хеле муҳим буда, бидуни он муайян кардани сабабу омилҳои паҳншавии ин падидаи манфӣ имконнопазир мебошад. Инчунин татбиқи амалии он он бо як қатор хатар ва, пеш аз ҳама, бо хатари ҷалби таваҷҷӯҳи васеъ ё баҳо додани навбатии афкори ҷамъиятӣ, тақрори масъалаҳои то имрӯз борҳо омӯхташуда, вале ба боқӣ мондани ҷанбаҳои омӯхтанашудаи баъзе масъалаҳои муҳим алоқаманд аст.

Паст кардани чунин хатарҳо таҳлили таҳқиқоти қаблӣ дар минтақа, натиҷаҳо ва зимни онҳо тавсияҳо ва ислоҳи камбудии мавҷударо талаб мекунад. Муҳокимаи натиҷаҳои чунин таҳлил метавонад барои ташкили як ҷойгоҳи (платформаи) муҳоҳисавӣ дар байни намояндагони гурӯҳҳои гуногуни ҷавонон, мақомоти давлатӣ, СҶШ ва қоршиносони мустақили кишварҳои иштирокчии лоиҳа заминаи пурмазмун гардад.

Ҳамин тариқ, **мақсади пажӯҳиш** аз муайян намудани омилҳои асосии осебпазирӣ ва устувории қавонони Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон бо дарназардошти хатарҳои тундгарой (радикализатсия) ва ифротгарой дар асоси омӯзиши таҳқиқотӣ ва маълумоти расмӣ мавҷуда иборат мебошад.

Вазифаҳо:

- Муайян кардани гурӯҳҳои осебпазирӣ қавонон, аз он ҷумла қавондухтароне, ки эҳтимолан зери таъсири қараёнҳои тундгаро (радикалӣ) қарор доранд, дар асоси таҳлили пажӯҳишхое, ки дар солҳои 2015 ва 2020 дар вилоят гузаронида шудаанд ва омӯзиши маълумоти расмӣ ва оморӣ.
- Таҳлили ҳуҷҷатҳои дурнамои (стратегии) рушд, барномаҳо оид ба муқовимат ба тундгарой (радикализм) ва ифротгарой бо мақсади ба инobat гирифтани талабот аз он ҷумда талаботи қавонон.
- Ҷустуҷӯи намунаҳои (моделҳои) самаранок барои баланд бардоштани сифати устувории қавонон ба нерӯҳои тундгаро ва ифротгаро.
- Таҳияи тавсияҳо оид ба амалҳои минбаъдаи Лоиха, аз он ҷумла:
- Ворид кардани пешниҳодҳо оид ба таҳкими таҳаммулпазирӣ ва ҳамзистии озоишта дар минтақаҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Қирғизистон (ҚМ), Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚТ) ва Ҷумҳурии Ўзбекистон (ҚЎ);
- Муайян кардани афзалиятҳои таҳқиқот барои дигар ҷузъҳои Лоиха, аз он ҷумла, мавзӯ ва масъалаҳои, ки дар таҳқиқоти қаблӣ омӯхта нашудаанд;
- Мукамалгардони амалҳои минбаъда оид ба татбиқи фаъолияти амалии Лоиха

2. МЕТОДОЛОГИЯ ВА ҶАҶОРҶӢАИ КОНСЕРТУАЛӢ

Бо сабаби он, ки таҳлили дастаҷамъона дар атрофи мизи гирд дар асоси омӯзиши таҳқиқоти қаблӣ таҳия шудааст, қисмати муҳимми он интиҳоб кардани пажӯҳиши мувофиқ буд. Бо дарназардошти он, дар солҳои охир дар кишварҳои Осиёи Миёна дар мавзӯҳои марбут ба ифротгарӣ ва тундгарӣ ҷавонон таҳқиқоти зиёде анҷом ва нашр шудаанд, кори осон набуд. Маълум аст, ки таҳлили дастаҷамъонаи корӣ наметавонад ҳар як маводи таҳқиқоти чопшударо дар бар гирад, чунки дар алоҳидагӣ барасӣ кардани онҳо эҳтиёҷ нест, гарчанде, дар маҷмӯъ, онҳо масъалаи мазкурро иғъикос менамоянд.

Ёдовар бояд шуд, ки муаллифони маводи аксарияти пажӯҳишҳо нисбати сабабҳо ва шартҳои тундгарӣ (радикалишавӣ) аҳамияти бештар медиҳанд. Тахмин меравад, ки дарёфти онҳо ва тадбирҳо оид ба коҳиш додани таъсир ба ин падидаи манфӣ метавонад ба гурӯҳҳои гуногуни ҷавонон доираи мушкилотро паст гардонад. Мушкилоти асосӣ дар он зуҳур меёбад, ки доираи ин сабабҳо хеле васеъ буда, онҳо метавонанд дар минтақаҳои гуногун в уҷуд дошта бошанд.

Дар баробари ин, сарфи назар аз пешгӯиҳои сершумори пайнависҳои (сценарияҳои) манфии рушди кишварҳои Осиёи Миёна, ки дар тӯли 30 соли истиқлолияти давлатӣ гуфта мешуд, давлатҳо ва ҷамоаҳои маҳаллӣ тавонистаанд маҳакхое (механизмҳои)-ро таҳия намоянд, ки онҳо барои муқовимат ба таҳдидҳои тундгарӣ (радикалӣ) ва ифротгарӣ мусоидат мекунанд. Муайян намудани ин омилҳои судманд ва рушди мусбати онҳо метавонад асоси устуворӣ гардад, то ки ин ҳам яке аз вазифаҳои муҳими пажӯҳиш мебошад.

Ҷадвали 2. Муқоисаи хусусиятҳои омӯзиши адабиёту сарчашмаҳо ва баррасии мураттаб.

Вижагҳои	Омӯзиши адабиёт ва сарчашмаҳо	Баррасии мураттаб
Масъалаҳои баррасишаванда	Доираи васеи масъалаҳо	Масъалаи мушаххас
Дурнамои ҷустуҷӯи адабиёт ва манбаъҳои иттилоотӣ	Озод	Ҷамъатарафа фарогир
Баҳодиҳии сифати пажӯҳишҳои, ки дохил карда мешаванд	Шояд вуҷуд надорад	Вуҷуд дорад
Интиҳоби далелҳо/(фактҳо) барои дохил кардан ба омӯзиш	Озодона	Мувофиқи меъёрҳои дохилкунӣ
Ҷамъбасти маълумот	Одатан босифат, тавсиф-шуда	Аксар вақт миқдорӣ (усули таҳлил)

Агар пажӯҳиши аслии мувофиқи методологияи илмӣ сохта шуда бошад, пас баррасиҳои тавсифӣ метавонанд унсурҳои субъективии аз ҳад зиёд дошта бошанд. Ба ин хотир, барои ҳадафҳои ин пажӯҳиш, усули баррасии мураттаб (систематик) (англ. *Systematicreview*) омӯзиши илмӣ як қатор таҳқиқоти инфиродии нашршуда интиҳоб карда шуд. Баррасии мураттаби роҳи усулҳои стандартишудаи интиҳоб ва тасдиқи натиҷаҳои пажӯҳишро истифода мебарад, аз он ҷумла усули таҳлил, қисмати миқдории баррасии мураттаб, махсусан вақте ки таҳқиқот ҷанбаи (намунаи) иҷтимоиро дар бар мегирад.

Таҳлили муқоисавӣ⁸ дар асоси омӯзиши адабиёту сарчашмаҳо ва баррасии мураттаб дар ҷадвали зерин акс ёфтааст.

Маълум аст, ки танҳо як қисми пажӯҳишҳои доиргардида оид ба мавзӯе, ки таҳқиқ мешавад, таҳқиқоти иҷтимоӣ бо намунаҳои онҳо мебошад. Дар ҳолатҳои, ки дар асарҳои барои пажӯҳиши мазкур интихобшуда маълумоти омӯри оварда шудаанд ва намунаи иҷтимоӣ вуҷуддоштаи онҳо инъикос гардидаанд. Ғайр аз таҳқиқоти иҷтимоӣ, таҳқиқотҳои таҳлилии ташхисӣ низ баррасӣ карда шудаанд.

Дар тӯли таҳлил ҳамагӣ 18 мавод барои тавсифи методологӣ ва баҳри талаботи ҷаҳорҷӯби концептуалии пажӯҳиш истифода шудааст ва дар баробари ин, натиҷаҳои 101 пажӯҳиш оид ба масъалаи ҷавонон ва тундгарӣ (радикалишавӣ) омӯхта шудааст.

2.1. ЧАҲОРЧҶУБАИ КОНСЕПТУАЛИИ ПАЖҶҶИШ

Сарфи назар аз ҳама гуногуниҳои методологӣ ва равишҳои, ки муаллифони пажӯҳиш дар ҷараёни муайян кардани омилҳои, ки ба афзоиши тундгарӣ (радикализатсия) оварда мерасонанд, интихоб кардаанд, калиди он интихоб (дилемма) дар байни таъсир ишароити беруна ба инсон (маҳдудияти захираҳои иқтисодӣ ва имкониятҳо, истисно аз ҳаёти мусбии иҷтимоӣ, ҷудошавии иҷтимоӣ) ва зарурати таваҷҷӯҳ ба мундариҷаи он, асосҳои ҷаҳонбинӣ (арзишҳо ва моҳият, интихоби ахлоқӣ, муносибатҳои равонии оилавӣ ва инфиродӣ). Масъалаи таносуби ин омилҳои таъсиррасон мазмуни асосии аксари пажӯҳишҳо мавҷударо ташкил медиҳад.

Дар баробари ин, дар бештари пажӯҳишҳо оид ба тундгарӣ (радикализатсия) ва ифротгарӣ далеле вуҷуд дорад, ки мувофиқи он ин мушкилот бо масъалаҳои мавҷудияти ҳамагуна ҳувиати иҷтимоӣ ва иртиботи онҳо бо ҳолати шаҳрвандӣ алоқаманд мебошанд. Маромнокӣ (**адеал**), шаклҳои этникӣ, динӣ, вижагиҳои минтақавӣ ва дигар шаклҳои ҳувиат (аз ҷумла мансубият ба ҳамагуна фарҳанги ҷавонон), ки субъекти худмуайянкунии ихтиёрии шахс мебошанд, маънои онро дорад, ки набояд бо арзишҳои умумии шаҳрвандӣ ва умумибашарӣ муҳолифат дошта бошанд.

Вале дар амал, дар шароите, ки сиёсати самараноки давлатии иқтисодӣ, маориф, иттилоотӣ ва фарҳангӣ дуруст ба роҳ монда нашуда бошад, ҳувиатҳои метавонанд байни ҳамдигар дар ҳолати муҳолифат қарор гиранд. Дар натиҷа, дар асоси ба боварӣ ҷалб намудани ҷавонон зӯҳуроти таҳаммулнопазирӣ ва даъват ба зӯрварӣ ба миён омада метавонад.

Дар ин замина масъалаи дарки ҳувиатҳои муосирро баррасӣ кардан муҳим аст. Муносибати пешниҳодкардаи **Бенедикт Андерсон** дар асари худ «Ҷамъиятҳои ҳаёли»⁹ аҳамияти хоса дорад. Дар асоси ин пешниҳод, далели он, ки бисёре аз ҷомеаҳои мавҷуда дар ҷаҳони муосир ҳаёли буда, дар замони ҳозира пайваста сохта буда дигаргуннашаванда этироф карда шудаанд.

Муҳаққиқ Б.Андерсон дар бораи нақши миллату давлатҳои (*nation-state*) суҳанронда, зимнан қайд мекунад, ки, сарфи назар аз раванди глобализатсия, равандҳои парокандашавии ҷаҳон идома дорад (инро бори дигар вазъияте, ки дар натиҷаи

⁸ Святослав Плавинский. Метаанализ. Современные методы // URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VBEhK0fZ16U>, <https://www.youtube.com/watch?v=PZQ3ucAm9k8>

⁹ Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма/Пер. с англ. В. Николаева; вступ. — М.: Кучково поле, 2016. — С. 416 // URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/xj2zhag7ov/direct/195147667>

пандемияи COVID-19 дар ҷаҳон ба миён омадааст, гувоҳӣ медиҳад) ва бунёди миллат, махсусан барои кишварҳои ҷавони пасомустамликавӣ: «Анҷоми даврони миллатгарой», ки барои муддати тӯлонӣ пешгӯӣ шуда буд, ҳанӯз хеле ва хеле дур аст. Миллат будан – ин умумитарин арзиши қонунӣ дар ҳаёти сиёсии замони мо мебошад»¹⁰.

Ҳамзамон, Б.Андерсон қайд мекунад, ки шакли қаблии «ҷамоаи ҳаёӣ» динӣ буд, онро бо мушоҳидаи раванди шаклҳои муосири зиёрат ва нақши пешвоёни дин дар ҷаҳони муосир инъикос медиҳад, нишон дода, қайд мекунад, ки «нақши хоси пешвоёни дин, ки аз ҷиҳати шумора намоёндагони як бахши хурди босаводони дузабона аз ҷамоаҳои забоншиносии гуногун, расму оинҳои муттаҳидкунандаро иҷро мекунад ва ба гурӯҳҳои пайравон маъноӣ ҳаракати дастаҷамъии / коллективи худро шарҳ медиҳанд»¹¹.

Мувофиқи ақидаи Б.Андерсон сабаби гузариш аз ҳувияти диние, ки дар замони ҷабль бартарӣ дошт, ба ҳувияти миллии ин ҷаҳони тағйирёфта, бахусус, ҳаракати бесобиқаи одамон, мустамликадорӣ ва сатҳи маориф мебошад¹². Дар робита ба сабаби охирин Б.Андерсон бо концепсияи Э. Ҳобсбаум¹³, розӣ шуда, дар андешае қарор дорад, ки мувофиқи он «пешрафти мактабу маориф ва донишгоҳҳо пешрафти миллатдустиро андоза карда, ҳамоно тавре ки муассисаҳои таълимӣ, бахусус дар донишгоҳҳо, муҳофизони бошууртарини он гаштаанд»¹⁴.

Мувофиқи мақсадҳои таҳқиқоти мазкур ақидаи Б.Андерсон оид ба нақши ҷавонон дар давлатҳои нави рӯй ба ташаккул, аз он ҷумла дар шароити пасомустамликавӣ таваҷҷӯҳи хоса изҳор менамояд. «Дар мустамликаҳо вазъият тамоман дигар хед буд. Гуфта мешавад, ки ҷавонон пеш аз ҳама насли нави одамонро дар назар дошт, ки аксари аъзои онҳо таҳсилоти аврупоӣ гирифтаанд ва онҳоро аз ҷиҳати забонӣ ва фарҳангӣ аз насли волидайн ва инчунин аз оммаи васеи ҳамсолонимустамликаӣ худ фарқ мекунад»¹⁵. Ҷавонони имрӯзаи кишварҳои Осиёи Миёна воқеан насли аввалинест, ки дар шароити истиқлолияти давлатҳои худ, ки 30 сол пеш ба даст овардаанд, иҷтимоӣ гардонида шудаанд.

Масалан, аз се давлати Осиёи Марказӣ, ки дар ин баррасиҳо мавриди баррасӣ қарор доранд, дар ҷараёни барӯйхатгирии миллии аҳоли танҳо дар Тоҷикистон масъалаи шахсияти конфессионалии шахрвандон ба инобат гирифта мешавад (саволи № 7 саволномаи миллий).

Ҳамчун далели равшани он, ки ҳувияти миллий (дар ин маврид бошад, этникӣ) бар ҳувияти динӣ афзалият пайдо мекунад, Б.Андерсон далелеро мисол меорад, ки мувофиқи он бо дарназардошти категорияи одамоне, ки аз рӯи он барӯйхатгирии миллии аҳоли гузаронида мешавад, ҳувияти динӣ аҳамияти калидиро гум карда, тадриҷан нақши аввалиндараҷаи таснифоти баҳисобгириро аз даст медиҳад¹⁶. Масалан, аз се давлати Осиёи Миёна, ки дар таҳлили мазкур оид ба онҳои сухан меравад, дар ҷараёни барӯйхатгирии миллии аҳоли танҳо дар Тоҷикистон масъалаи

¹⁰ Ҳамон ҷо. С. 42.

¹¹ Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма/Пер. с англ. В. Николаева; вступ. — М.: Кучково поле, 2016. — С.115-116 // URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/xj2zhag7ov/direct/195147667>

¹² Ҳамон ҷо, С. 199–201

¹³ Хобсбаум Э. Изобретение традиций // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izobretenie-traditsiy>

¹⁴ Андерсон Б. Воображаемые сообщества. С. 138–139

¹⁵ Ҳамон ҷо. С. 205–206

¹⁶ Ҳамон ҷо. С. 268

шахсияти конфессионалии шаҳрвандон ба инобат гирифта мешавад (саволи № 7и саволномаи миллӣ¹⁷).

Дар баробари ин, Б.Андерсон қайд мекунад, ки: «Ман аслан даъво надорам, ки дар охири асри XVIII ба вучуд омадани миллатгарой аз пастрави (эрозия) этиқодоти динӣ «истеҳсол» шуда буд ва ё худ ин корношоямшавӣ шарҳи мураккабро талаб намекунад. Ман ҳам дар назар надорам, ки миллатгарой ба ҳеҷ ваҷҳ таърихан динро «иваз» мекунад»¹⁸. Яъне ӯ даъват он мекунад, ки вазъиятро содда наҳисобида, бо вучуди он, зарурати таҳлили таносуби ин ҳувиётчоро дар худшиносии мардум, бахусус дар худшиносии ҷавонон ба инобат гирифта шавад.

Дар шароити кунуни Осиёи Миёна муборизаи ин ҳувиётҳо метавонад рушди минбаъдаи ин давлатчоро муайян созад. Ҳаракатҳои зидди дунявӣ консепсияи ҷомеаи кушодро қабул надошта, сарҳадҳои миллӣ ва низоми ҳуқуқи байналмилалиро ба этибор намегиранд. Чӣ бештар бартарӣ хоҳад дошт - ин ҳувиёти мазҳабӣ (аллалхусус, баъзе нерӯҳои харобкор дар бораи он кушиш ба харҷ медиҷанд, ба вайрон кардани сарҳадҳои мавҷудаи давлатӣ муваффақ шаванд ва барои таъсиси як навъ давлати исломӣ талош мекунанд) ва ё хоҳиши таҳкими давлатҳои миллӣ ва соҳибхитории онҳо – аз ҷавоб ба ин эҳтимол ояндаи кишварҳои минтақа вобаста аст.

Дар баробари ин, намунаи хоси тафаккури қолабӣ (стереотипӣ) чунин аст: ҳангоми тавсиф ва муҳокимаи масъалаҳо оид ба тундгарой (радикализм) ва ифротгарой, аз нигоҳи ҷаҳонбинӣ, ҳама зуҳуроти онҳо танҳо ба омили динӣ равона мешаванд. Аммо, на ҳама зиддиятҳо ва низоъҳои муосири сиёсӣ, аз ҷумла дар минтақаи Осиёи Миёна, дар он асос сохта шудаанд. Аз ин рӯ, дар бахши махсуси ин масъала ба он таҳқиқотҳои таваҷҷӯҳи хоса зоҳир карда мешавад, ки он масъалаҳои раванди миллатсозӣ дар давлатҳои Осиёи Миёна, таносуби ҳувиётҳои ҷавмӣ (этники), динӣ ва шаҳрвандии ҷавонон, ангеҷаҳои ҷалб намудани ҷавонон дар ҳаракатҳои миллии ватандӯстӣ, нерӯҳои радикалии ростро низ дарбар мегирад. Бинобар ин, кор дар ин самт бояд дар ҷаҳорҷӯбаи мусолиҳати миллӣ ва минтақавӣ қарор гирад.

Блоки дуҷуми мавзӯӣ - ин асарҳои мебошанд, ки сабабҳои радикализатсия ва ифротгарой, аз ҷумла омилҳои (детерминантҳои) иқтисодӣ ва ғайрииқтисодиро инъикос мекунанд. Сарфи назар аз он, ки дар солҳои охир тамоюли устувори шарҳ додани сабабҳои муносибатҳои иҷтимоӣ, набудани «лифтҳои иҷтимоӣ» ва имкониятҳои худшиносӣ, ҷустуҷӯи «саргузаштҳо», хоҳиши баромадан аз анъанаҳо, аз ҷумла гендер, нақшҳо ва системаҳои назорат (махсусан дар робита ба таҳқиқоти муҳоҷирати меҳнатии беруна дар байни ҷавонон) пайдо шудаанд, таъсири чунин омилҳо ба мисли камбизоатӣ, дастрасӣ ба захираҳои иқтисодӣ хеле назаррас боқӣ мемонад.

Аз ин нуқтаи назар мафҳуми «ҷомеаи хатарнок»-и файласуфи олмонӣ **Улриха Бека**¹⁹ боиси таваҷҷӯҳ аст. Чун қоида, мафҳуми хатар бо эҳтимолияти пайдоиши ҳодисаҳои нисбатан камёфт алоқаманд аст. Дар аини замон, хатар аксар вақт бо эҳтимолияти рух додани ин ҳодисаҳо дар фосилаи вақт муайян карда мешавад. Асри космополитизатсия, ки ба ақидаи У.Бек, мо дар он зиндагӣ дорем, маънои вобастагии

¹⁷ https://stat.www.tj/pages/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%8B%202020%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D1%80%D1%83%D1%81.pdf

¹⁸ Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма/Пер. с англ. В. Николаева; вступ. — М.: Кучково поле, 2016. — С. 54 // URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/xj2zhag7ov/direct/195147667>

¹⁹ Бек У. Футурологическая экология и концепция «общества риска» // URL: <https://myslide.ru/presentation/skachat-futurologicheskaya-ekologiya-i-koncepciya-obshhestva-riska-u-bekahttps://ppt-online.org/129934>

ҳамаҷониба ва пайвастагии ҳамдигарро дорад. Ҳамин тариқ, ҷаҳонӣ «дигар»- ин на танҳо як дурнамои маҷозӣ, балки як ҷузъи ҷаҳони мост: «Камбағалони ҷаҳонӣ» – онҳо дар канор нестанд, онҳо дар байни мо ҳастанд». Гузашта аз ин, космополитизатсия ҳатман маънои муколамаро надорад: «мо метавонем ба касе вобастагӣ дошта бошем, аммо аз он тамоман хабар надошта бошем» Хатарҳо - ин ҷуз оқибатҳои қарорҳои қаблан қабулкардаи ҷомеа чизе нестанд. Дар марҳилаи аввали навсозӣ, бисёр муассисаҳои муассир барои мубориза бо хатарҳо, ба монанди суғурта ихтироъ карда шуданд. Аммо дар марҳилаи кунунии рушд ин ниҳодҳо дигар қодир нестанд, ки хатарҳоро назорат ва коҳиш диҳанд. Илова бар ин, натиҷаи фаъолияти онҳо афзоиши номуайяни мебошад. Хатарҳои муосир ба оммаи бузурги одамон, дар маҷмӯъ ба инсоният таҳдид мекунанд.

Тундгароиро ҳамчун падида профессор Владимир Лефевр тавассути ҷавоб арзёбӣ мекунад. Ду низоми ахлоқии аз ҳам тафовутдошта вучуд дорад. Мансубияти ҷомеа ба ин ё он низоми ахлоқӣ дар матнҳои идеологие, ки ҳаёти ахлоқиро танзим мекунанд, инъикос меёбад. Ба низоми аввал ахлоқи ҳамида ва разила хос аст. Масалан, якум «дурӯғ нагӯ», дуюм - даъват ба некӣ намо: «ҳақиқатталош бош» ва амсоли инҳо.

Тундгароиро профессор Владтмир Лефевр ҳамчун падида профессор **Владимир Лефевр**²⁰ тавассути акси ахлоқи мураттаб баррасӣ мекунад. Ҳалли масъалаҳои ахлоқӣ аз доираи илм берун аст. Таҳқиқоти соҳаи тафаккур аллакай имкон дод, ки ба як қатор саволҳои муҳим оид ба табиати ахлоқи инсон ҷавоб дода шавад. Ду тартиби ахлоқии аз ҳамдигар фарқкунанда дорад. Мансубияти ҷомеа ба ин ё он тартиби ахлоқӣ дар матнҳои идеологие, ки ҳаёти ахлоқиро танзим мекунанд, инъикос меёбад. Ба тартиби аввал манъ кардан аз бадӣ хос аст, масалан: «дурӯғ нагӯ», дуюм - даъват ба некӣ: «ҳақиқат бош».

Муҳаққиқ В. Лефевр аз рӯи ҳамин дидгоҳ таклиф кард, он чи ки «парадокси Толибон» номидаанд, боя аз нав дида баромада шавад. Ҳамон тавре маълум аст, созмони ҷавонони Толибон дар урдугоҳҳои паноҳандагони афғон дар Покистон таъсис ёфтааст. Ин урдугоҳҳо асосан бо ёрии Америка барпо карда шудаанд. Гумон мерафт, ки Толибон муттаҳидони содиқи Иёлоти Муттаҳида хоҳанд шуд. Ин боварӣ дар таҳияи қарорҳои дурнамо, ки ба минтақаи Осиёи Миёна низ дахлдоранд, нақши калидӣ бозид. Гардиши зиддиамрикоии Толибон барои аксари сиёсатмадорон ғайриҷашмдошт буд. Сабаби аслии ин гардиш на дар вижагиҳои ислом, балки дар он зухур ёфта буд, ки созмони Толибон, агар он ба унвони кабиршахсият баррасӣ шавад, ба ахлоқи дуюм тааллуқ доштанд. Хар гуна муросо бо чунин кабиршахсияти дигар, худашро дар назди чашмонаш паст мезанад, сарфи назар аз манфиатҳои моддӣ, ки ба ӯ умеди мукросоро мебахшад.

Ба эътибор нагирифтани низоми ахлоқии Толибон дар сатҳи дурнамо боиси ҳисобҳои нодуруст гардид. В.Лефевр даъват ба он кард, ки ҳангоми таҳияи дурнамои мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ин сабақро бояд дар хотир нигоҳ дорад. Созмонҳои террористӣ кабирсубъектҳои ебошанд, ки дар муқоиса бо чунин кабирсубъектҳо, масалан, давлат ва паймонҳои ҳудудӣ надоранд. Ин омил боиси таъсиси созмонҳои байналмилалӣ зиддитеррористӣ барои мубориза бо онҳо мегардад, ки онҳо низ паймони ҳудудӣ надоранд, аз ин рӯ, назорати онҳо хеле душвор аст. Хатари ҷиддӣ вучуд дорад, ки созмонҳои зиддитеррористӣ ба созмонҳои

²⁰ Лефевр В.А. Стратегические решения и мораль // Рефлексивные процессы и управление. Том 2, № 1, 2002. С. 24–26 // URL: http://www.reflexion.ru/Library/Lefebvre_2002_1.htm

террористӣ табдил меёбанд²¹. Бо мақсади пешгирӣ аз ин хатар, мубориза бар зиди терроризм бояд дар заминаи аввалин низоми ахлоқӣ бунёд шавад.

Равиши дигаре, ки тавассути он сабабҳои ифротгарой (радикализатсия) баррасӣ мешавад, мафҳуми ҳаракати иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аст, ки аз ҷониби ҷомеашиноси амрикоӣ **Питирим Сорокин**²², пешниҳод шуда, тибқи он фард дар фазо ҳам дар андозаҳои уфуқӣ (горизонталӣ) ва ҳам амудӣ (вертикалӣ) мавқеи муайяно ишғол мекунад. Мавқеи ҳар як узви ҷомеа мавқеи иҷтимоӣ, маҷмӯи робитаҳои дохилии гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва робитаҳои беруна бо гурӯҳҳои мебошад, ки аз робитаҳои гурӯҳи фард фарқ мекунад. П.Сорокин мафҳуми табақабандии иҷтимоиро чунин шарҳ додааст: «Фарқ кардани гурӯҳҳои одамон ба синфҳо ва рутбаҳои зинабазина тавассути тақсимои нобаробари ҳуқуқҳо, вазифаҳо, имтиёзҳо, арзишҳо, ҳокимият ва дигар роҳҳои таъсиррасонии шахсони алоҳида ба дигарон, ҷӣ дар дохили гурӯҳҳо, ва ҷӣ дар байни гуруҳҳо мебошад». Ин шакли (моделӣ) бисёрченакдори табақабандӣ буда, ба се соҳаи асосӣ тақсим шудааст: иқтисод, сиёсат ва ғайрияти касбӣ. Ғайр аз ин, ҳислатҳои ғайриасосӣ низ мавҷуданд, ки дар ҷомеа табақабандиро ба вуҷуд меоранд ва аз рӯи синну сол онҳо аз маданият, гуфтор ва ғайра иборат мебошанд.

Ғояи асосии назарияи табақабандии иҷтимоӣ чунин аст: дар ҷомеа тамоюли устувори нигоҳ доштани пирамидаи иҷтимоӣ вуҷуд дорад, вақте ки дар болои он табақҳои имтиёзнок вуҷуд дошта ва дар поёни он одамони дорои имтиёзҳои камтар қарор доранд. Танҳо дар шароите, ки дар ҷомеа пирамида ба боло кашида мешавад, фалокатҳои иҷтимоӣ, бетартибӣ, инқилобҳо ба амал омада, пирамидаро ба трапетсия табдил медиҳанд. Пас аз ин, афзоиши пирамида аз ҳисоби ба он ворид шудани қувваҳои нав ба вуҷуд меояд ва ин ивазшавӣ даврагӣ мешавад.

Ҳамин тариқ, дар ҷомеа ҳаракати доимии ашхос ва гурӯҳҳои алоҳидае пайдо мешаванд, ки аз як табақа ба табақаи дигар мегузаранд, аз сатҳи поёнии иҷтимоӣ ба сатҳи боло ва баръакс, аз сатҳи боло ба сатҳи поён мегузаранд. Дар байни ин ду мафҳум ҳаракати уфуқӣ (горизонталӣ) фарқ карда меистад, яъне ҳаракати шахсоне, ки дар ҳар ҳолат дар як сатҳи иҷтимоӣ қарор доранд, масалан, вақте ки ҷои истиқоматашон ротагӣ медиҳанд ва ё намуди ғайриятиро иваз мекунад. Мафҳуми ҳаракати иҷтимоӣ дараҷаи тамаддун, ошкорбаёнӣ, озодӣ ва демократияи ҷомеаро тавсиф намуда, нишондиҳандаи муҳими сатҳи фарҳангии он мебошад.

Як қатор таҳқиқотҳо оид ба масъалаҳои радикализатсия механизми ғайрияти вуҷуд доранд, ки зимни хоҳиши шахс ноил шудан ба тағйироти мавқеи иҷтимоиро шарҳ медиҳанд. Дар ҷое, ки низоми «бастаҳои иҷтимоӣ» шаффоф ва ғайри кор намекунад, ба қобилият, таҳсилот ва меҳнати инфиродии шахс вобаста нест, дар ҳолати ҳешутаборӣ ва ғайри иқтисодии иҷтимоӣ қарор гирифта, дар ин ҳолат шумораи бештари одамон дар саргардониҳои аз байн бурдани чунин низом хоҳанд шуд. Дар ин ҳолат онҳо тарки ҷой кунанд, то ки имконияти беҳтар кардани вазъи иҷтимоии худро дар кишвари дигар ҷустуҷӯ намояд. Аммо, агар фард дар он ҷо ҳам худро дар поёни пирамидаи иҷтимоӣ дарёбад, дар ин сурат маҷбур мешавад ба ҷое равад, ки сохтори ҷамъиятии он ҳанӯз таъсис наёфтааст, агар не, пас минбаъд ҳам ин ҳаракатро идома медиҳад. Ҳамин тариқ, имкон пайдо мекунад, ки, тавре мегӯянд, «сарбози бахт» шуда,

²¹ Намунаи классикӣ “дастаҳои маргӣ” Амрикоӣ Лотинӣ мебошад, ки барои мубориза бо ифротгароии сиёсӣ ва ҷиноятҳои муташаккил таъсис ёфтаанд, вале ба созмонҳои террористии қотилони кироӣ табдил ёфтаанд. // URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эскадроны_смерти

²² Сорокин П.А. Социальная и культурная мобильность // URL: <https://pitirim.org/index.php/theories-pitirim-sorokin/social-mobility>

дар ҷомеаи дигаре дар зери офтоб, яъне ҷойи худро дар қуллаи пирамидаи иҷтимоӣ пайдо намояд.

Ниҳоят ин ҷустуҷӯҳо шояд инсонро ба пайраҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ барорад. Тавре таърихшиноси ўзбек **Бахтиёр Бобоҷонов** қайд кардааст, «дар мавриди муҳоҷирони меҳнатӣ мо натанҳо бо ҳаракати ҷисмонӣ, балки бо ҳаракати фарҳангии онҳо низ барои гузариш ба муҳити дигар сару кор дорем. Дар мавриди чунин ашхос дар байни ҳувиати миллии маҳаллӣ ва ҳувиати ҷаҳонии исломӣ, вақте ки он аз ҷониби ҷалбкунандагон таҳмил мешавад, муборизаи пинҳонӣ вучуд дорад. Аммо чунин ҳолатҳои ислоҳи пурраи шахсият дар байни муҳоҷирони меҳнатӣ ниҳоят кам дида мешаванд, ҳарчанд шаклҳои шахсият тағйир меёбанд, ҳадди ақал шакли бештари миллиро пайдо намуда, мансубияти минтақаи ҷуғрофиро аз даст медиҳад (яъне аз рӯи минтақаи пайдоиш, масалан, аз Хоразм, Бухоро, водии Фарғона ва ғайраро аз даст медиҳад)»²³.

Бояд гуфт, ки аксарияти пажӯҳишҳо оид ба тундгароӣ (радикализатсия) дар Осиёи Миёна, аз он ҷумла таҳлилҳое, ки ин таҳқиқот фаро гирифтааст, муҳаққиқ ба ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ва ҳуди ин истилоҳ таваҷҷӯҳи кам зоҳир кардааст. Мавсуф нишондодҳои асосии таҳқиқоти худро аз санадҳои ҳуқуқӣ меёриии миллий ва байналмилалӣ гирифтааст. ҶТҲаз ҳама интиҳоби таърифҳое мебошад, ки муаллифони пажӯҳиши «Ҷавонон ва ифротгароии хушунатомез дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва муқоисаи пажӯҳишҳо гирифтаанд»²⁴. Мутобиқи равиши байнисоҳавӣ ва бисёрсатҳии иҷтимоӣ, дар баробари аз таърифҳои расмӣ дар СМҲ инъикосёфта, се таърифи иловагии тундгароӣ (радикализатсия)-ро баррасӣ намудаанд.

Таърифи аввал аз ҷониби сиёсатшинос ва ҷомеашинос **Фарҳоди Хосроҳавар**²⁵ аст, ки тундрави (радикализатсия)-ро дар сатҳи фарди алоҳида, ҳамчун ҷалби инфиродӣ ва раванди омӯзиш бо таваҷҷӯҳи хосса ба равандҳои эҳсосӣ ва когнитивӣ таъсир шуда таъриф мекунад. Ба ақидаи Хосроҳавар, тун дравӣ (радикализатсия) равандест, ки тавассути он як фард ё гурӯҳи одамон барои истифодаи зӯроварӣ ҷамъ мешаванд. Ин амал бевосита ба идеологияи ифротгароёна алоқаманд буда, бо тартиботи аз дидгоҳи қонуншо муқарраршуда дар сатҳи сиёсӣ, иҷтимоӣ ё фарҳангӣ муҳолифат мекунад. Чунин таъриф барои омӯхтани қудрати эҳтимолии фарҳанги шабакаи интернет кӯмак мекунад ва ин амал боиси эҷоди шахсияти қаҳрамони муҳолиф дар байни одамони осебпазир мегардад. Аммо таваҷҷӯҳи аслии Хосроҳавар ба тундгароии мазҳабии исломӣ дар Ғарб аст. Яъне, чунин усул аз дидгоҳи таҳлили шаклҳои дигари тундгароӣ ва дар заминаҳои дигар низмаҳдуд аст.

Таърифи дувумро ҷомеашиноси олмонӣ **Вильгелм Хайтмейер**²⁶ додааст. Ои равандҳоеро, ки ба ифротгароии рост меоянд, таҳқиқ кардааст. Ӯ назарияи тундгароии иҷтимоиро дар асоси далелҳои иҷтимоию равонии мактаби Франкфурт таҳия кардааст. Мувофиқи он тундгароӣ ҳамчун маҳсули маҷмӯи таҷрибаи шахсӣ ва шароити иҷтимоӣ буда, он боиси азияти иҷтимоӣ мегардад.

²³ Бабаджанов Б.М. Трудовые мигранты Узбекистана в России: социальные сети и религиозные контексты // Центр изучения региональных угроз // URL: <https://crss.uz/2018/03/01/trudovye-migranty-uzbekistana-v-rossii-socialnye-seti-i-religioznye-konteksty/>

²⁴ Alava Séraphin, Frau-Meigs Divina, Hassan Ghayda. Молодежь и насильственный экстремизм в социальных медиа: Сопоставление исследований, ISBN: 978-9-2-3400028-4 – 167 p. // URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372331>

²⁵ Хосроҳавар <https://inosmi.ru/world/20150729/229329095.html> Ф. Как радикалы противопоставляют себя обществу // URL: <https://inosmi.ru/world/20150729/229329095.html>

²⁶ TiefindenAlltageingesickert: RechtsextremismusundGewalt. Глубоко укоренившиеся: правый экстремизм и насилие. Spiegel, 41, 1991, 32–33 pp. // URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Wilhelm_Heitmeyer

Ба андешаи В.Хейтмайер, «Ифротгароии самти рости унсурҳо ё ивази намудҳои иҷтимоие мебошад, ки он аз дидгоҳи назариявӣ муайян карда шудаанд, вале дар амал он бештар хос ба ваъдаҳои иҷронашудаи демократияи сиёсӣ, имкониятҳои инфиродӣ барои озодӣ ва баробарӣ асос мебошад»²⁷. Ҳамин тариқ, дар сатҳи макротукундгарой зӯровари шадиди роҷро метавон ҳамчун як шакли ҷанг ё ҷанги партизанӣ баррасӣ кард, ки муносибатҳои дарозмуддати қудратро зер шубҳа мегузорад ва ба озодиҳо ва амнияти шаҳрвандӣ таҳдид мекунад. Ин усул барои тахмин кардани он, ки тундгарой аз амалҳои зӯроварӣ иборат аст, маҳдуд мебошад..

Таърифи сеюм, ки ба сохтори экосистема асос ёфтааст, аз ҷониби муҳаққиқи терроризм **Алекс П. Шмидт**²⁸, истифода шудааст, ки радикализатсияро ҳамчун раванди инфиродӣ ё дастаҷамъӣ/коллективӣ муайян мекунад. Радикализатсия аз ихтилофи муносибатҳои байниҷамоаҳо ба вучуд омада, бо вазъияти қутбшавии сиёсӣ ҳамроҳ мешавад. Лоаққал, яке аз тарафҳо аз таҷрибаи муколама, компромисс ва таҳаммулпазирии байни бозигарони гуногун даст кашида, ба нафъи густариши тактикаи зиддият ва хушунат даст мекашад.

Ин таъриф оқибатҳои ҷиддии қатъи муколамаи демократӣ ва ҷалби шаҳрвандонро, ки аксар вақт аз ҷашм нопадид мешаванд, дар бар мегирад. Бартариҳои он дар он аст, ки муаллиф дар он тасвир мекунад, ки чӣ тавр мувоҳисаҳои идеявӣ ва коллективонаи боиси таваҷҷӯҳ ба вучуд меоянд, дар сурате ки «дигарон» ба куллияз «мо» фарқ мекунанд. Баъдан онҳо ҳамчун таҳқиршуда, таҳдидшуда, қурбонии ниёзманди муҳофизат баррасӣ мешаванд, дар ҳоле ки «дигарон» ғайриинсонӣ шудаанд (ҳамчун золимӣ муаррифӣ мешаванд; масалан, категорияи «кофир», ки радикалҳои исломиро истифода мебаранд ё «хукҳо, ҳайвонҳо», ки аз ҷониби экстремистҳои равиши рост, ки ба гурӯҳҳои гуногун истифода мешаванд). Аз ин рӯ, қонун истисно, таъқиб ва зӯровариҳои эҳтимолиро асоснок мекунад. Ин равиш радикализатсияро як раванди дуҷонибаи динамики на риторикаи «Мо бар зидди онҳо» ё тамғагузориҳои якҷонибаи яке аз ҷонибдоронро медонад. Пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, ки равандҳои берун аз интернет васеъ маълум ҳастанд низ таъсири деиндивидуализатсия ва поляризатсияи гурӯҳҳоро дар шабакаи интернет афзоиш медиҳанд²⁹: мобилизатсияи аффеक्टивӣ³⁰, садоқати гурӯҳӣ³¹, ки аз рӯи ақидаи ҷомеаею ки ақидаи муайян доранд, асос ёфтааст³². Бо ин сабабҳо фаҳмиши системаи коркардаи А.Шмидт барои таҳияи ташаббусҳои самараноки пешгирии ибтидоӣ қобили қабул мебошад. Дар ин таҳқиқот ташаббусҳо «Пешгирии экстремизми зӯроварӣ» (ПЭЗ) номгузорӣ шудааст.

Нуқтаи заъфи пажӯҳиш дар он аст, ки муҳаққиқон бо истинод ба далелҳои ҳаёти динӣ аз этиқоди ғайризешнӣ (эпирикӣ), ки мувофиқи он ин ё он падида ба

²⁷ Die Fernwirkungen des Terrors. Zu den Folgen für die liberale Republik und die integrationsfähige Gesellschaft. B: Hoffmann ua (Hg.): Wendepunkt, 11 сентябр 2001 г. Terror, Islam und Demokratie, Köln, 2001, 221–234 pp. Вильгельм Хайтмейер https://ru.qaz.wiki/wiki/Wilhelm_Heitmeyer

²⁸ Schmidt A.P. Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review // URL: <https://icct.nl/publication/radicalisation-de-radicalisation-counter-radicalisation-a-conceptual-discussion-and-literature-review/>

²⁹ Spears & Postmes, 2015, Reicher et al., 1995 // URL: https://www.researchgate.net/publication/232483535_Social_influence_and_the_influence_of_the_social_in_computer-mediated_communication

³⁰ Ernst-Vintila & Macovei, 2016 // URL: https://www.researchgate.net/publication/315752957_Je_suis_Charlie_la_liberte_au-delà_de_l'egalite_et_la_fraternite_Interpretation_collective_des_attaques_terroristes_de_janvier_2015_en_France_et_expression_online_d'un_nexus

³¹ Sageman, 2011/2016 // URL: https://books.google.kg/books?id=vRXIDwAAQBAJ&pg=PA14&lpg=PA14&dq=Sageman,+2011/2016&source=bl&ots=dXEVZVnB_I&sig=ACfU3U1QoSINO9v0rd8khpVTB6uzAdrXhQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKewJA6uXp36rvAhVCmlsKHSZIBSMQ6AEwDXoECAQQAww#v=onepage&q=Sageman%2C%202011%2F2016&f=false

³² McGarty, Thomas, E. F., Lala, G., Smith, L. G. E., & Blüch, A.-M. (2014). New technologies, new identities, and the growth of mass opposition in the Arab Spring. Political Psychology, 35, 725–740 pp. <https://www.semanticscholar.org/paper/New-Technologies%2C-New-Identities%2C-and-the-Growth-of-McGarty-Thomas/51973f52bc5df59b4757a7825b5c66dfba59d214>

ифротгарой мансуб аст, бармеояд. На ифротгарой, ки аз доираи муайяни падидаҳо бармеояд, балки баръакс, хусусияти падидаҳо ва равандҳои ҳаёти динӣ дар асоси мансубияти онҳо ба ифротгарой будааст, тасдиқ карда мешавад. Дар натиҷа ифротгарой аз доираи таҳлил дур шуда, таваҷҷӯҳи муҳаққиқонро ба таҳқиқи падидаҳои алоҳидаи ғайризехнӣ (эмпирикӣ) бар зарари таҳқиқоти ҷанбаи онтологӣ ифротгарой равона карда шудааст.

Мулоҳизаи **Алексей Римский ва Сергей Борисов**³³ дар ин ҷо мутобиқи қонун чунин тасвир мешавад: «Дар осори фалсафӣ мафҳумҳои «ифротгарой» ва «ифротгароии динӣ» ба таври дуруст дар сатҳи фалсафаи дин ва метафизика (онтологӣ ва экзистенциалӣ) баррасӣ намешаванд». Муҳаққиқон мегӯянд, ки «корҳои мураттаб (систематӣ) бо мақсади тасрифи фалсафӣ ва методологии ифротии динӣ, мувофиқи фаҳмиши асосҳои фарҳангӣ антропологӣ ва мубаддалгардии (трансформатсияи) иҷтимоӣ фарҳангӣ дар фазои концептуалии онтологияи фалсафа, фалсафаи динӣ, диншиносӣ вучуд надорад», ва ифротгароии динӣ аз ҷиҳати ин масъала «холигоҳи ақидаимуосири гуманитарӣ» мебошад»³⁴.

Диншиносии америкӣ **Натан Коллар** пешниҳод мекунад, ки барои фарқ кардани динҳо бояд методи мураттабро истифода бурд. Дар ин сурат ҳар кадом динро, ки ба хусусиятҳои дини масеҳӣ монандӣ дорад, бояд истифода бурда шавад, балки онро ба таври функционалӣ истифода бурда нолзим аст. Ин усул ба шахс имкон медиҳад, ки ниязҳои асосии хидмати дин, адолат, мансубият ба гурӯҳро қонеъ гардонад, тарси маргро бартараф кунад ва вазифаҳои вазнинро ҳал кунад, аз доираи худмуайянкунии биологӣ берун рафта, ба ҷамъияти ҳамфикрону ҳамақидагон муттаҳид шаванд.³⁵ Бартариҳои усулҳои функционалӣ имкон медиҳад ки ба идеологияи сиёсӣ, маркетинги шабакавӣ, ҳаракатҳои таасубро аз дидгоҳи дигар назар андохта шавад. Дар баробари пайдоиши нерӯи муқобил барои фаъолияти ғайридинӣ ва мустамликавии давлатҳои Аврупо ва режимҳои ба давлатҳои ин қитъа ионанд алоқаманд, дар қисмати дигари ҷаҳон, нерӯҳои зиддидинӣ (ионтрсекуляризм) дар муқовимат ба ғарб ҳамчун таҷассуми арзишҳои моддӣ ва ғайридинӣ алоқамандии саҳт пайдо намуд³⁶.

Бо дарназардошти он, ки аксари ҳуҷҷатҳои дурнамои (стратегии) рушд дар се кишвар марказро ва ҳадафи ниҳони рушди инсонро эълон намудаанд, рушди сармояи инсонӣ авлавияти миллӣ маҳсуб шуда, дар пажӯҳиш равише, ки бо ҳуқуқи инсон асос ёфтааст, истифода мешавад. Он имкон медиҳад, ки дастрасӣ ба захираҳои бидуни таъбиз аз рӯи ҷинс, синну сол, маъҷубӣ, вижагӣҳои дигар ва иштироки пурраи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ дар қабули қарорҳо арзёбӣ карда шавад. Истифодаи ин раванд барои муайян кардани аҳолии осебпазир бо дастрасии камтарин кӯмак имкон медиҳад..

³³ Римский А. В., Борисов С. Н. Культурно-исторические формы религиозного экстремизма: от традиционализма к модерну // Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки. <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturno-istoricheskie-formy-religioznogo-ekstremizma-ot-traditsionalizma-k-modernu> 2012. №5 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturno-istoricheskie-formy-religioznogo-ekstremizma-ot-traditsionalizma-k-modernu3.2021>.

³⁴ Римский А.В. Антиномии религиозного экстремизма в пространстве традиционализма и современности // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – 2011. – Т. 18. – № 20 (115). – С. 300 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antinomii-religioznogo-ekstremizma-prostranstve-traditsionalizma-i-sovremennosti/viewer>

³⁵ Kollar N. Religions` Future in the Anthropocene // Worldviews: Global Religions, Culture, Ecology. – V. 23. №1. – 2019. – P. 6

³⁶ Berger P. The Desecularization of the World: A Global Overview // The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics / Ed. by P. Berger. – Washington: Ethics and Public Policy Center, 1999. – P. 1-18 // URL: http://storage.cloversites.com/pathwaysformutualrespect/documents/Berger-Desecularization_World.pdf

3. МУЛОҲИЗАҲО ОИД БА ИСТИЛОҲОТ/(МАФҲУМҲО)

Мушкилоти истилоҳоте, ки дар таҳқиқоти равандҳои тундравӣ (радикализатсия) ва ифротгарой истифода мешаванд, натавонанд барои минтақаи Осиёи Миёна, балки дар миқёси ҷаҳонӣ низ аҳамияти хосса дорад. Фаҳмидани мафҳумҳо ва муҳокимаи онҳо, дарки ҷомеаи коршиносон ва баъд аз ҷониби аҳоли вазифаҳои муҳими ин марҳилаи фаъолият мебошанд.

Ҳамчун далел метавон ташаббуси Дабири кулли СММ оид ба таҳияи «Нақшаи амал оид ба пешгирии ифротгароии хушунатомез» мисол овард, ки соли 2015 пешниҳод шуда буд ва дар Конфронси минтақавии Осиёи Миёна ва Ҷанубӣ оид ба мубориза бар зидди ифротгароии хушунатомез дар Остона моҳи июни соли 2016 мавриди баррасӣ қарор гирифт, ки аз кишварҳои минтақаи Осиёи Миёна дастгирӣ нагирифтаанд, пеш аз ҳама, ба далели мавҷуд набудани тафовут дар мавриди ҳуди истилоҳи «экстремизми хушунатомез».

Таҳияи истилоҳот баррасии ҳамаҷонибаи доираи васеи мавзӯҳо ва маълумот, аз он ҷумла болоравии (динамикаи) рушди демографӣ, ки муносибатҳои байни миллатҳо ва байнидавлатӣ (аз ҷумла сарҳад) ва вазъияти иқтимоӣ иқтисодиро таъсир мекунад. Ин кор имкон медиҳад, ки мушкилоту таҳдидҳо дар тамоми соҳаҳо ба инобат гирифта шуда, тадбирҳои пешгирикунанда андешида сари вақт шаванд.

Мувофиқи ин усул кӯшишҳои васеътариомилҳои амниятӣ ба инобат гирифта мешавад, зеро сол то сол маълум мегардад, ки вазифаи пешгирии тундравӣ (радикализм) ва ифротгароиро танҳо ба омили динӣ вобаста кардан мумкин нест. Ҳарчанде, мутаассифона, дар аксари мавридҳо чунин назари соддаҷӯна истифода бурда мешавад, ки ин усул дар асл танҳо мушкилоти имкоСМХзирро ба субот пинҳон мекунад.

3.1. МАФҲУМҲОЕ, КИ ДАР САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ ИСТИФОДА КАРДА ШУДААҶД

Созмони Милал Муттаҳид (СММ) ва Созмони Амният Ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) эътироф мекунанд, ки муҳокимаи **ифротгарой ва тундгароии (радикализатсия) хушунатомез, ки ба терроризм оварда мерасонанд** (мафҳуме, ки дар ҳуҷҷатҳои бештари охири САҲА³⁷ истифода мешавад) душвор мебошад, зеро таърифи умумии мувофиқашудаи таърифи ин падидаҳои мазкур вуҷуд надорад.

Ҳукуматҳои кишварҳои алоҳида, инчунин созмонҳои мухталифи байналмилалӣ ва минтақавӣ бо мақсади таҳия намудани стратегияи самаранок оид ба пешгирии ин падидаҳои ғайриқонуни ба ҳарч доданд, ки ин онҳоро ҳамчун фаъолияти ғайриқонуни тасниф кунанд.

Дуруст фаҳмидани мафҳуми терроризм пеш аз ҳама аст. Дар шароите, ки мафҳуми умумӣ дар байни коршиносон ва ҳукуматҳо ҳамчун мавзӯи баҳсҳо қарор мегиранд ва таснифи ин падида дар кишварҳои гуногун тафовут дорад. Дар ин шароит СММ дар як қатор санадҳои байналмилалӣ терроризмро маҷмӯи амалҳои ҷиноӣ, масалан, гаравгонгирӣ, таркиш, бомбардон кардан) рабудани ҳавопаймоҳои шахрвандӣ ё

³⁷ Дар бораи нақши гендер дар пешгирӣ ва мубориза бо ифротгароии хушунатомез ва радикализатсия, ки ба терроризм оварда мерасонад. Таҷрибаи беҳтарин дар ҳифзи ҳуқуқ. САҲА, Бахши зиддитеррористии Департаменти мубориза бо таҳдидҳои фаромиллӣ, 2020 // URL: https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/429452_0.pdf

амалҳои гурӯҳҳои, ки СММ онҳоро террористӣ медонад, аз қабилҳои гурӯҳи «Толибон», ки дар қатъномаи/резолутсияи Шӯрои Амният СММ (UNSCR) № 1267 (1999), ДОИШ ва Ҷабҳаи ан-Нусра дар Шӯрои Амният СММ Қарори № 2253 (2015) омадаанд. Департаменти давлатии Амрико борҳо Ҳаракати исломии Ўзбекистонро созмони террористӣ эълон кардааст³⁸.

Илова бар ин, чи тавре ки Қатъномаи Шӯрои Амният СММ зерин № 1566 (2004) ҳадафи терроризмро тавсиф мекунад «амалҳои қиноӣ, аз он ҷумла алайҳи шаҳрвандони осоишта, ки бо мақсади ба қатл расонидан ё осеби вазнини ҷисмонӣ ва ё гаравгон гирифтани, бо мақсади барангехтани ҳолати даҳшат дар ҷомеа ва ба таври васеъ, ва ё дар гуруҳи муайяни шахсон ё шахсони алоҳида бо мақсади тарсондани аҳоли ё маҷбур кардани ҳукумат ё ташкилоти байналмилалӣ, ки амалеро ба ҷо оранд ва ё аз ягон амал хушдорӣ кунанд ва ғайраҳо, ин кирдорҳои қиноӣ ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонанд бо мувофиқати дорои хусусияти сиёсӣ, фалсафӣ, идеологӣ, наҷодӣ, этникӣ, динӣ ё дигар хусусиятҳо асоснок карда шаванд»³⁹.

Қатъномаи Ассамблеяи Парлумони Шӯрои Аврупо, ки он соли 2003 қабул шудааст, моҳияти ин мафҳумро ба таври зерин кушодааст: «Ифротгарӣ ё экстремизм ин як шакли фаъолияти сиёсӣ мебошад, ки принсипҳои демократияи парламентарӣро ошкоро ё махфӣ инкор мекунад ва дар асоси идеология ва амали таҳаммулнопазирӣ, бегонапарастӣ, ксенофобия, антисемитизм ва ултрамиллатчиӣ сохта шудааст»⁴⁰.

Дар САҲА таърифи қорӣи ифротгарӣи хушунатомез, ки ба роҳи терроризм равона мекунад (ИХРТМ) таҳия шудааст бо номи: «Радикализатсия, ки ба терроризм равона мекунад, ин як услуби муносибатест, ки дар он шахс зӯроварии террористиро ҳамчун роҳи имкони СМХзир ва шояд ҳатто роҳи дурусти амал қабул мекунад. Дар ниҳояти қор, ин шахс метавонад, гарчанде ки ҳатмӣ набошад ҳам, барои дастгирии терроризм баромад ё амал кунад, ва ё дар фаъолиятҳои террористӣ иштирок карданро оғоз кунад». Илова бар ин, баъзе давлатҳои узви САҲА таърифҳои худро оид ба ифротгарӣи хушунатомез қабул кардаанд.

«Конвенсияи Шанхай оид ба мубориза бо терроризм, сепаратизм ва ифротгарӣ», ки 15 июни соли 2001 ба имзо расидааст, таърифи саҳттари мафҳуми «экстремизм»-ро (банди 3, қисми 1, моддаи 1) чунин шарҳ додааст: «экстремизм» кирдоре мебошад, ки бо роҳи зӯрӣ соҳиб шудан ба ҳокимият ва ё маҷбуран нигоҳ доштани ҳокимият, инчунин ба таври маҷбурӣ тағйир додани соҳти конститусионӣи давлат, таҷовузи маҷбурӣ ба амниятӣи ҷамъиятӣи нигаронида шудааст, аз он ҷумла бо мақсадҳои дар боло зикршуда ташкил кардани гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ ва ё иштирок кардан дар ин гурӯҳҳо, ки тибқи мувофиқи қиноӣи мувофиқи қонунгузории миллии Тарафҳо ба ҷавобгарӣи қашида мешаванд»⁴¹.

Соли 2009 Ассамблеяи Байнипарлумонӣи кишварҳои узви ИДМ Қонун «Дар бораи мубориза бо ифротгарӣ»-ро қабул кард. Муаллифони он кӯшиш кардаанд, ки ду истилоҳро аз ҳамдигар ҷудо созанд: «ифротгарӣ» ва «фаъолияти ифротгарӣ»⁴².

³⁸ Портали ахбор Newsru.com // Департаменти давлатии ИМА аз амалҳои террористии Ҳаракати исломии Ўзбекистон огоҳ аст. URL: <https://www.newsru.com/religy/02oct2002/idu.html>

³⁹ Қатъномаи 1566 (2004), ки аз қониби Шӯрои Амният дар ҷаласаи 5053-уми худ 8 октябри соли 2004 қабул шудааст

⁴⁰ Васильев Г. Е. Введение в философию культуры. — Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2015 С.112 // URL: GoogleКниги: информац.-справочн. портал. URL: https://books.google.kg/books/about/%D0%92%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B2_%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8E.html?id=Q489CwAAQBAJ&redir_esc=y

⁴¹ Амният: назария, парадигма, консепсия, фарҳанг. Луғат - истинод. — 2005. С. 207

⁴² Маркази зиддитеррористии давлатҳои ИДМ / Қонуни намунавӣ «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм» // URL: <https://www.cisatc.org/1289/135/154/250>

Истилоҳи «ифротгарой» ҳамчун таҷовуз ба сохти конституционӣ ва поймол кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар натиҷаи инкори меъёрҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд, фаҳмида мешавад. Истилоҳи «фаъолияти экстремистӣ» васеътар мебошад ва он шаклҳои гуногуни фаъолият, аз таҷовуз ба истиқлолияти давлат то таблиғ кардан ва намоиши оммавии рамзҳои миллатгароиро дар бар мегирад. Аксари ин зухурот дар қонунҳои миллии оид ба мубориза бо ифротгарой инъикос шудаанд.

Истилоҳи асосие, ки дар бисёре аз асноди байналмилалӣ истифода мешавад, вале дар аксари кишварҳои пасошӯравӣ то ҳол ба таври васеъ истифода намешавад, «**экстремизми зуровар**» мебошад. Дар сатҳи байналмилалӣ ин истилоҳро бо мақсади таъкид намудани табиати ва гуногунии шароитҳои ивазшавандаи инфиродӣ ва ҷамъиятӣ, ангеаҳо, ҳадафҳо ва хусусиятҳои, ки онро ба вуҷуд меоранд, истифода мешавад. Шахс ё идеология метавонад ифротгаро бошад ва аммо, дар баробари он, зӯровар набошад. Ин воқеиятест, ки ҷомеаи демократӣ кӯшиш мекунад бо он зиндагӣ кунад, новобаста аз он ки он чӣ қадар душвор бошад, вақте ки арзишҳо мустақиман ба арзишҳои асосии демократия муҳолифанд. Агар зӯроварӣ бо фаъолияти экстремистӣ алоқаманд бошад, ин номуайянии дутарафа баръало бартараф карда мешавад. Қайд кард муҳим аст, ки ҳар гуна идеология эҳтимолан метавонад дорои намоёндохое бошад, ки ақидаҳои ифротӣ доранд ва ба зӯроварӣ ё хушунат даст зананд. Ин бори дигар шаҳодат медиҳад, ки ифротгароии хушунатомез бо ягон идеология ё дини хос иртиботе надорад. Аммо як катор ҷараёнҳои идеологӣ аз ибтидо ба ифротгарой равона мешаванд, масалан, - фашизм, наҷодпарастӣ, миллатгарой, шовинизм ва ғ. Дар байни ҷараёнҳои динӣ бештар ҷараёнҳои исломӣ (салафия, ваҳҳобӣ ва ғ.) фаъолият мебаранд, гарчанде ки қариб дар ҳама конфессияҳо ҷараёнҳои ифротгарой мавҷуданд.

Ҳамин тариқ, «экстремизми зуровар» категорияи алоҳидаест, ки он аз «терроризм» дида васеътар аст, зеро он инчунин зӯроварӣ, аз қабилҳои ошӯбҳои дорои ангеаи сиёсӣ ва ҷинойтҳои нафратангез ва ё амалҳои, ки баъзеҳо ҳамчун хусусияти террористӣ меҳисобанд дар бар мегирад, чунин муайян карда нашудаанд. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки ақидаҳои тундрави (радикалӣ) ва ифротгарой на ҳамеша ҳатман мушкilot бошанд, балки метавонанд заминаи асосиро ташкил диҳанд, ки метавонад дар он терроризми воқеиро густариш диҳад. Маҳз замоне ки зӯроварӣ ҳамчун роҳи асоснокшудаи ҳалли ҳама гуна мушкilot илова карда мешавад, он ба масъалаи амният табдил меёбад.

Пешгирии экстремизми зӯроварӣ (ПЭЗ) ва мубориза бар зидди экстремизми зӯроварӣ (МЗЭЗ) худ ин ду истилоҳе мебошанд, ки тарзи муқовиматро тавсиф мекунанд ва аксар вақт ҳамдигарро иваз карда метавонанд. Пешгирии ягон амал маънои онро дорад, ки он воқеа дар амал рух наmediҳад. ПИХ маънои пеш бурдани чунин сиёсат ва тадбирҳои оид ба татбиқи онро дошта, имкон медиҳад, ки қолабҳои идеологии терроризмро nobуд созанд ва ба ҷои онҳо концепсияҳои алтернативӣ пешниҳод намоянд. Ин раванд инчунин метавонад ҳолати барқароршудаи равонии ҷинойткорони собиқ, ки тарафдори андешаҳои ифротгароии хушунатомез буданд, дарбар гирад ва онҳоро дубора ба зиндагии ошоштаи ҷомеа баргардонад.

Масалан, ташхисгариҳои Ёзбекистон қайд кардаанд, ки «Дар Моддаи 45-и Қонун «Оид ба пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо» муқаррароте оварда шудааст, ки тибқи он мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ метавонанд муассисаҳои махсусгардонидашударо барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, равонӣ, тиббӣ

педагогӣ ва ёрии дигар ба қурбониёни ҳуқуқвайронкуниҳо таъсис диҳанд. Илова бар ин, мувофиқ ба назар мерасад, кидар асоси таҷрибаи пешқадами хориҷӣ тибқи талаботи қонун «Оид ба шарикӣ иҷтимоӣ» ва бо назардошти эҳтиёҷоти мавҷуда таҳия намудани маҷмӯи тадбирҳое, ки ба реабилитатсия иҷтимоӣ ва мутобиқшавии ашхоси ҷабрдида аз ҳуқуқвайрониҳо вашахсоне, ки ба содир кардани қиноят майл доранд ва ё аллакай қиноят содир кардаанд, равона шудаанд»⁴³.

Нақшаи амал оид ба пешгирии ифротгароии хушунатомез, ки соли 2015 аз ҷониби Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид муаррифӣ шуда буд, ПИХ-ро маҷмӯи тадбирҳои пайдарпаи аз дидгоҳи микъёс васеъ, ки ба бартараф кардани омилҳое, ки ба паҳншавии ифротгароии хушунатомез мусоидат мекунанд, нигаронида шудаанд. Таваҷҷуҳи хосса дар ин нақша ба «бартараф намудани шароите, ки ба паҳншавии терроризм мусоидат мекунанд», ва дар баробари ин «таъмин кардани эҳтироми ҳуқуқи инсон барои ҳама ва волоияти қонун дар шароити мубориза бар зидди терроризм» дода шудааст. Дар Нақшаи амалҳо муайян шудааст, ки «таъсиси ҷомеаҳои кушода, одилона, инклюзивӣ ва гуногунандешӣ дар асоси эҳтироми ҳамаҷонибаи ҳуқуқи инсон ва фароҳам овардани имкониятҳои иқтисодӣ барои алтернативаҳои воқеӣ ва пурмазмун ба ифротгароии хушунатомез мебошад».⁴⁴

САҲА, дар навбати худ МЭЗ-ро ҳамчун «кӯшишҳои фаъол оид ба муқовимат намудан ба кӯшишҳои намояндагони гурӯҳҳои ифротгароии хушунатомез қабул мекунад, ки ба радикализатсия, ҷалбкунии ҷонибдорони нав ва сафарбар намудани ифротгарон барои иштирок дар амалҳои хушунатомез ва аз байн бурдани омилҳои мушаххасе, ки ба ҷалбкунии ҷонибдорони нави ифротгароӣ ва радикализатсия, ки боиси хушунат мегарданд мусоидат мекунанд».⁴⁵

Вале тавалълӯии асосии таъкиқоти ҳуқуқӣ бояд ба назари васеътари раванди тундгароӣ (радикализатсия), ки бештар ба муносибатҳои вобастааст, равона карда шавад. Тибқи ин мафҳум, тундгароӣ (радикализатсия) маҷмӯи эътиқодҳо, даркҳо ва муносибатҳое фаҳмида мешавад, ки метавонанд дар шароити муайянӣ боиси азми пайвастан ба гурӯҳҳои ифротгари зӯроварӣ ё машғул шудан ба фаъолияти зӯроваронаи ифротгароӣ (аз ҷумла амалҳои террористӣ) шаванд. Истилоҳи дуюм – «ифротгароӣ» бартарияти аҳдофи идеологиро нисбат ба ҳама чизҳои дигар ифода мекунад.

Мувофиқи USAID (Агентии ИМА оид ба рушди байналмиллалӣ) мафҳуми ифротгароии хушунатомезро ҳамчун маҷмӯи фаъолиятҳои муайян шудааст, ки аз «тарғиб кардан, ҷалб кардан, таълим додан ё ба таври дигар дастгирӣ кардани зӯроварии аз ҷиҳати идеологӣ ҳавансманд ва асоснокшуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои ояндаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ё сиёсӣ иборат аст».⁴⁶ Вале таваҷҷуҳи асосии таҳқиқот бояд ба назари васеътари раванди тундгаро (радикализатсия), ки бештар ба муносибатҳои вобаста аст, равона карда шавад. Тибқи ин мафҳум, тундгароӣ (радикализатсия) ҳамчун маҷмӯи эътиқодҳо, муаррифҳо ва танзимҳое, ки дар шароитҳои муайян метавонанд боиси

⁴³ Исмаилов И., Сайткулов К.А. Виктимологическая профилактика правонарушений в законодательстве Республики Узбекистан // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/viktimologicheskaya-profilaktika-pravonarusheniy-v-zakonodatelstve-respubliki-uzbekistan>

⁴⁴ Нақшаи чорабиниҳо оид ба пешгирии экстремизми зӯроварӣ (А/70/674) // URL: <https://www.ohchr.org/ru/documents/reports/plan-action-prevent-violent-extremism-a70674>

⁴⁵ Усули тамоми ҷомеа ба П/БНЭРВТ. Роҳнамо барои Осиеи Марказӣ. Нашриёти Ташкилоти Амният ва Хамкорӣ дар Европа Вена, июли с. 2020

⁴⁶ The Development Response to Violent Extremism and Insurgency: Putting Principles into Practice (United States Agency for International Development, September 2011), p.2. Доступно на: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pdacs400.pdf

азми пайвастан ба гурӯҳҳои ифротгароёни зӯроварӣ ё машғул шудан ба фаъолияти зӯроваронаи ифротгарой (аз ҷумла амалҳои террористӣ) фаҳмида мешавад. Истилоҳи дуюм – «ифротгарой» бартарияти ҳадафҳои идеологиро нисбат ба ҳамаи ҳадафҳои дигар ифода мекунад⁴⁷.

Ҳамин тариқ, далелҳои зеринро баён кардан мумкин аст:

- Ифротгарой (экстремизм)ин фаъолиятест, ки ҳамчун яке аз методҳои асосиест, ки ҳалли муноқишаҳо ҳамбо усулҳои зӯроварӣ ва ҳам бидуни зӯроварӣ (таблиғот танҳо дар асоси ягон нишона ва ғайра) истифода бурда мешавад ва ба ҳар гуна ҳадафҳои, ки ба устувории режими сиёсӣ, инчунин ҳукуку озодихи шаҳрвандон таҳдид мекунад. нигаронида шудааст.
- Ифротгарой маънои маҷмӯи амалҳои ғайриҳуқуқиро дар назар дорад, ки ба маҷмӯи ғояю андешаҳо ва ё муносибатҳои идеологӣ таъяс карда, мавҷудияти худро бо рад кардани ягон воқеияти иҷтимоии ҷамъиятиро, ки бо қувваи қонун ҳифзшавандаанд, асоснок мекунад;
- Мафҳумҳои «ифротгарой» ва «фаъолияти ифротгарой» аксар вақт дар санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ ҳаммаъно ва ё бо ҳам зич алоқаманд тасвир мешаванд. Ба ин хотир, ҷузъҳои идеологӣ ва амалии ифротгароиро бояд ба таври муфасссал ҷудо кард⁴⁸.

3.2. ТАФСИРИ ИСТИЛОҲ/ТЕРМИНҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ.

Термини асосии ҳадафҳои пажӯҳиши мазкур — **радикализм**мебошад. Тафсири умумии қабулшудаи термини радикализм вучуд надорад. Хусусиятҳои ин феномен бо хоҳиши ходимони ҷамъиятӣ ва сиёсӣ ва ё субъектҳои дигари муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки сохти ҳозираро ба кулӣ тағйир дода, яъне системаи мавҷударо азнавсозӣ карданианд, алоқаманд аст.Феномен аксар вақт дар давраи бӯҳронӣ, давраи гузариши таърихӣ, вақте ки ба мавҷудият, анъана ва тарзи маъмулии ҷомеа ё баъзе қишрҳо ва ё гурӯҳҳои муайяни он хатаре таҳдид мекунад, паҳн мешавад. Ин термин расонидани кӯшишҳои ақидаи сиёсӣ ва ё дигаре, ки ба қуллаҳои ниҳии мантиқӣ ва амалии худ бидуни розигӣ ва созиш/компромиссродар назар дорад. Аммо радикализм на ҳамеша усулҳои радикалиро барои тағйир додани системаи мавҷуда истифода мебарад. Радикализи ба истилоҳ «мӯътадил», гарчанде ки дурнамои истифодаи зӯроварӣ дар раванди дигаргунсозиро инкор намекунад, аммо асосан усулҳои бештар башардӯстонаи ворид кардани тағйиротро истифода мебарад. Дар ҳоле ки, радикализм, усулҳои ғайрирадикалиро истифода мебарад зиддиятеро ба вучуд намеорад, чунки ин натиҷаест, ки бо ёрии ин усулҳо ба даст оварда мешавад ва ҳануз характери радикалӣ надорад, яъне азнавсозии куллии тартиботи муқарраршуда мебошад⁴⁹.

Диққати асосӣ дар пажӯҳиш бояд ба раванди васеътари тундгарой (радикализатсия), ки бо муққарарот алоқаманд аст, равона карда шавад. Ин муқаррарот маҷмӯи ақидаҳо, эътиқодҳо ва муқаррарот мебошанд, ки дар шароитҳои муайян метавонанд боиси

⁴⁷ Шмидт А.П. Радикализация, дерадикализация, контррадикализация: концептуальное обсуждение и обзор литературы, ICCT Исследовательский доклад, март 2013 г., Гаага, 2013.

⁴⁸ Венцель С.В. Особенности понимания термина «экстремизм» в законодательстве постсоветских государств (за исключением стран Балтии): сравнительный аспект // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ponimaniya-termina-ekstremizm-v-zakonodatelstve-postsovetskih-gosudarstv-za-isklyucheniem-stran-baltii-sravnitelnyy>

⁴⁹ Бороздин А. Н. Радикализм как социально-политический феномен // Политика и политические науки. — 2015 // URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/radikalizm-kak-sotsialno-politicheskiy-fenomen>

азму иродаи пайвастан ба гурӯҳҳои ифротии хушунатомез ё ба ғаёлияти зӯроварии ифротгарой (аз он ҷумла амалҳои террористӣ низ) машғул шаванд)⁵⁰.

Радикализатсия раванDEST, ки тавассути он фард ё гурӯҳи одамон ба оғози мубодилаи шадид ва экстремалии идеологияи сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва динӣ рӯ меоваранд. Инчунин мафҳуми «худрадикализатсия» (ба маънии он ки ҳудаш тундгаро шудааст) вучуд дорад - яъне вазъияте, ки шахс бештар ақидаҳои зӯроварӣ ва ифротгароеӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва диниро қабул мекунад, ва ӯ метавонад на таҳти таъсири узви ягон гурӯҳи ифротгаро бошад, ҳарчанд ҷаблан шояд таъсири идеологияи ин гуруҳҳо ба ӯ таъсир расонад.

Мафҳуми дуюм, «ифротгарой» («экстремизм»), он афзалияти мақсадҳои идеологиро нисбат ба ҳамаи мақсадҳои боқимонда ифода мекунад. Ифротгарой риояи ақидаҳои ифротгаро, усулҳо ва амалҳо ифода менамояд. Ба экстремизм ҳам фарди алоҳида ва ҳам созмонҳо, умдатан созмонҳои сиёсӣ ва мазҳабӣ шомил ҳастанд. Дар байни амалҳои экстремистии сиёсӣ иғвоангезии бетартибӣ, амалҳои террористӣ, ва ҷанги партизаниро метавон қайд кард. Ифротгарохое, ки бештар ақидаи тундгарой (радикалӣ) доранд, аксар вақт ҳама гуна созиш, музокирот ё созишро инкор мекунанд. Ба афзоиши ифротгарой маъмулан бӯҳронҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, якбора паст шудани сатҳи зиндагии мардум, режимҳои сиёсии тоталитарӣ бо сарқӯби муҳолифин аз ҷониби мақомот, таъқиби муҳолифон, даҳлати беруна мусоидат мекунанд.

Мавқеи ифротгарой дар сурати эҳтиром гузоштан ба “ҳаёт ва ҳуқуқи дигарон” барои ҷомеа хатаре надорад. Аммо, агар он ба сафед кардани зӯроварӣ ба марҳилаи ифротгароии хушунатомез, ки зӯроварӣ ва зулмро барои расидан ба ҳадафҳои шадиди сиёсӣ ё идеологӣ дастгирӣ мекунад, манфӣ мешавад⁵¹.

Яке аз истилоҳҳои/терминҳои асосии дигари пажӯҳиш - ин “таҳаммулпазирӣ” аст. Мутобиқи Эъломияи Принципҳои таҳаммулпазирӣ (ЮНЕСКО, 1995): Арзиш ва меъёри иҷтимоии ҷомеаи шахрвандӣ, ки ҳуқуқи ҳама фардҳои ҷомеаи шахрвандиро барои гуногун будани онҳо зоҳир мекунад, ҳамоҳангии устувори байни конфессияҳои гуногуни динӣ, инчунин ҳаёти сиёсӣ, гурӯҳҳои қавмию этникӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоии дигар, эҳтиром ба гуногунии фарҳангҳо, тамаддунҳо ва халқҳои гуногуни ҷаҳон, омодагӣ ба фаҳмидан ва ҳамкорӣ бо одамон, ки аз рӯи намуди зоҳирӣ, забон, эътиқод, урфу одат ва имони динӣ фарқ мекунанд, таъмин менамояд.⁵²

Хусусияти таърифи таҳаммулпазирӣ дар Муқаддимаи Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид чунин омадааст: «Таҳаммулпазир будан ва якҷоя бо ҳам сулҳпарварона ҳамчун ҳамсоҳҳои неқ зиндагӣ кардан». Инҷо таҳаммулпазирӣ натавон таъсирбахш ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғаёл ранг мегирад, балки ҳамчун шартӣ бомуваффақияти иҷтимоишавӣ (ба тартиби муносибатҳои иҷтимоӣ дохил шудан) ба ҳисоб меравад, ки қобилияти ҳамоҳангӣ ҳам бо худ ва ҳам бо олами инсонӣ мутобиқ зистан иборат аст (микроф ва макромӯҳит).

⁵⁰ Шмидт А.П. Радикализация, дерадикализация, контррадикализация: концептуальное обсуждение и обзор литературы, ICST Исследовательский доклад, март 2013 г., Гаага, 2013 г.

⁵¹ Насритдинов Э. и др. Уязвимость и устойчивость молодых людей в Кыргызстане к радикализации и экстремизму: анализ в пяти сферах жизни // САР, № 212, Январь 2019 // URL: <https://www.centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2019/02/Уязвимость-и-устойчивость-молодых-людей-в-Кыргызстане-к-радикализации-и-экстремизму.pdf>

⁵² Эъломияи принципҳои таҳаммулпазирӣ. Бо қарори 5.61 Конфронси генералии ЮНЕСКО аз 16 ноябри соли 1995 қабул шудааст. // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml

Таҳаммулпазирӣ ҳеҷ гоҳ ин маънои бепарвоиро надорад. Инчунин ин мафҳум маънои қабули ҷаҳонбинии дигар ё тарзи зиндагии дигарро низ надорад, балки маънои ба дигарон ҳуқуқи зиндагӣ кардан мувофиқи ҷаҳонбинии худ онҳоро муҳайё карданро дорад. Ин нишонаи боварӣ ба худ ва шуурнокии эътимодноки мавқеи худ аст, нишони ҷараёни идеологиест, ки барои ҳама кушода мебошад ва аз ӯ аз муқоиса бо нуқтаи назаридигар наметарсад ва аз мусобиқаҳои маънавӣ каноргири намекунад. Таҳаммулпазирӣ маънои эҳтиром, қабул ва дарки дурусти фарҳангҳои дигар, роҳҳои худбаёнкунӣ ва зухур кардани шахсияти инсониро дорад⁵³.

Бояд тазакурр дод, ки таҳаммулпазирӣ то ҳадди имкон васеъро шарҳ ва фаро мегирад ва ба ин васила ҳатто бо асоси универсалии ҳаёти иҷтимоӣ монандӣ дорад. Ба ин норавшании таҳаммулпазирӣ В.Лекторский ишора карда, се роҳи фаҳмиши маънои имкоСМҲзирӣ таъкид мекунад. Якум, «таҳаммулпазирӣ ҳамчун бепарвой» мавҷудияти афкореро дар назар дорад, ки ҳақиқати онҳоро исбот кардан ғайриимкон аст (андешаҳои динӣ, арзишҳои мушаххаси фарҳангҳои гуногун, эътиқод ва эътиқодҳои махсуси этникӣ ва ғ.).Дуюм, «таҳаммулпазирӣ ҳамчун ҳамдигарфаҳмӣ номумкин мешавад»,яъне эҳтироми таҳаммулпазирона нисбат ба дигарон, ки дар айни замон фаҳмидани ӯ ғайриимкон ва муколама кардан бо ӯ ғайриимкон аст, маҳдуд мекунад. Ва ниҳоят, «таҳаммулпазирӣ ҳамчун тавсеаи таҷрибаи худ ва муколамаи интиқодӣ» имкон медиҳад, ки натавон ба мавқеи ягон кас эҳтиром гузорад, балки дар натиҷаи муколамаи интиқодӣ мавқеи худро тағйир диҳад⁵⁴. Ин тафсири таҳаммулпазирӣ ба равиши аҳамияти амалӣ (прагматикӣ) асос ёфтааст, ки ба тасдиқи моделҳои аз тариқи эмпирикӣ бадастомадаи ҳамкориҳои иҷтимоӣ, ки манфиатҳои умумиро ҳимоя мекунад, нигаронида шудааст. Махсусан, далели мақсади амалӣ (прагматикӣ) имкон медиҳад, ки ягонагӣ эҷод шавад.

Дар мавриди се кишвари Осиёи Миёна, гарчанде ки муқаррарот дар бораи ифротгароӣ дар қонунгузориҳои миллии Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар Ибтидои солҳои 1990 пайдо шуда буд, қонунҳои махсус оид ба мубориза бар зидди ифротгароӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон⁵⁵танҳо соли 2005, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2007⁵⁶, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон соли 2018⁵⁷қабул карда шуданд. Мафҳуми ҳуқуқи ифротгароӣ дар онҳо хеле умумӣ тасвир шудааст, ки боиси номуайянии ҳуқуқӣ, амалияи пешгуинашавандаи татбиқи ҳуқуқ, азон ҷумла таъкиб бо сабабҳои сиёсӣ мегардад. Коршиносон қайд мекунанд, ки вақти он расидааст, ки истилоҳоте, ки ҳадди аққал дар тафсири калидии онҳо истифода мешаванд, байни ҳамдигар мувофиқат карда шаванд⁵⁸.

⁵³ Википедия. Свободная энциклопедия // Толерантность (социология) // URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C_\(%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C_(%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F))

⁵⁴ Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии.— 1997.№ 11.URL: <https://culture.wikireading.ru/70301>

⁵⁵ Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон № 150 «Дар бораи муқовимат ба ғайриқонунии ифротгароӣ» аз 17 августи соли 2005. № 32) // URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1748>

⁵⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба ифротгароӣ» (дар таҳрири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон № 226 аз 5 март соли 2007) ва № 1146 аз 27 ноябри с. 2014).

⁵⁷ Қонуни № 3 ЧУЗ-489 «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 30 июли соли 2018. // https://www.uzdaily.uz/articles-id38719.htmhttps://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=108616

⁵⁸ Орлова И.А. Согласованность законодательства государств как один из путей повышения эффективности в борьбе с экстремизмом // Пути гармонизации межнациональных отношений и профилактики экстремистских проявлений в молодежной среде. СПб.: РГПУ, 2016. С. 170-175 // URL: <https://pureportal.spbu.ru/publications/согласованность-законодательства-государств-как-один-из-путей-по>

Дар маҷмӯъ, таҳлили заминаи қонунгузорӣ бояд мавзӯи таҳқиқоти алоҳида бошад. Бояд қайд кард, ки ба ин нигоҳ накарда, мафҳуми «ифротгарой» дар қонунгузории ҳар се кишвар се унсури умумиро дар бар мегирад:

1. Ба таври зуроварӣ тағйир додани асосҳои сохтори конститусионӣ давлат.
2. Вайрон кардани якпорчагии бутунии қаламрави кишвар.
3. Барангехтани адоват (низоъ), нафрат ва таҳқири шаъну шарафи инсон аз рӯи тафовути наҷодӣ, миллӣ, мансубияти динӣ ё мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ.

Мафҳуми ифротгарой (экстремизм) дар қонунгузории ҳарсе кишвар ба зарурати мубориза ба ғарбиди терроризм, на бархурди зидди таъъиз тамаркуз мекунад. Ин равиш дар асоси Конвенсияи Шанхай оид ба мубориза ба ғарбиди терроризм, ҷудоихоҳӣ (сепаратизм) ва ифротгарой дар соли 2001, ки ҳар се кишвар имзо кардаанд, асос ёфтааст.

Дар давлатҳое, ки кӯшиши якҷоя кардани равишҳои зиддитеррористӣ ва зидди таъъиз дар доираи қонун сурат гирифтааст, натиҷаи он таърифи хеле васеъи ифротгарой гардид. Тибқи ин таърифҳо, ифротгарой ҳама чизро аз ҳамлаи террористӣ бо талафоти оммавӣ то дубора нашр кардани акс бо парчамҳои сохторҳои мамнӯъ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва дар баъзе кишварҳо - танҳо доштани варақа ё китоби ба феҳристи маводи экстремистиро дар бар мегирад.

Дар натиҷа, «тундгарой» («радикализатсия») аксар вақт ҳаммаъноӣ афзоиши диндорӣ қабул мешавад, ҳамчун нишондиҳандаҳои ғайримустақими он афзоиши шумораи масҷидҳо (ва муқоисаи ин маълумот бо шумораи мактабҳо), муассисаҳои озуцаи ҳалол, шумораи одамоне мебошанд, ки аз хизматрасонии тиббии муайян бо сабабҳои динӣ даст мекашанд. Дар муҳити коршиносон ва изҳороти оммавии шахсиятҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ боварҳои беасос ҳамчун далел ба ин баҳс оварда шудаанд, ки онҳо дар заминаи арзишҳои субъективии худ онҳо оид ба афзоиши тундгарой (радикализатсия) дар ҷомеа баён мешаванд («шумораи духтарони ҳиҷобпӯш ва ҷавонони ришдор дар кӯчаҳо зиёд гаштаанд»), ва ғайра.

Дар ҳоле, ки дар суҳбатҳои расмӣ оид ба мавзӯи мубориза бар зидди таҳдидҳои терроризм ва тундгироии (экстремизми) динӣ воситаҳои амниятӣ дастаҷамъӣ (фаъолият дар доираи иттиҳодияҳои минтақавӣ одамоне, ки яке аз ҳадафҳои худро оид ба мубориза бар зидди зухуроти номбаршуда ба миён гузоштаанд) нақши асосӣ мебозанд, ҷомеаи коршиносон қариб якдилона тасдиқ мекунад, ки терроризм яке аз мушкилҳои дохилӣ буда онро танҳо бо қувваи дохилии худ ҳал кардан мумкин аст. Истисноӣ ягона мубодилаи иттилоот ва ҳамкорӣ дар сатҳи ҳадамоти махсус буда метавонад. Дар ҷомеаи коршиносони Ҷумҳурии Ўзбекистон ва махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон, нисбат ба Ҷумҳурии Қирғизистон. зарурати афзалияти давлат дар фаъолияти зиддитеррористӣ ва ифротгарой бештар изҳор карда мешавад. Мутахассисони Ҷумҳурии Қирғизистон диққати асосиро ба нақши ҷомеаи шахрвандӣ, маориф, маърифати динӣ ҳамчун василаи асосии мубориза бар зидди ҳаракатҳои тундгарой (радикалӣ) дар якҷоягӣ бо сиёсати либералии динӣ медиҳанд⁵⁹.

⁵⁹ Исломофобия ва суҳанронии бадбинӣ дар ВАО ва Интернетӣ ҚҚ //URL: <http://www.camediators.net/ru/209-doklad-islamofobiya-i-yazyk-vrazhdy-v-smi-i-internetekr-byi-predstavlen-na-forume-v-bishkeke.html>

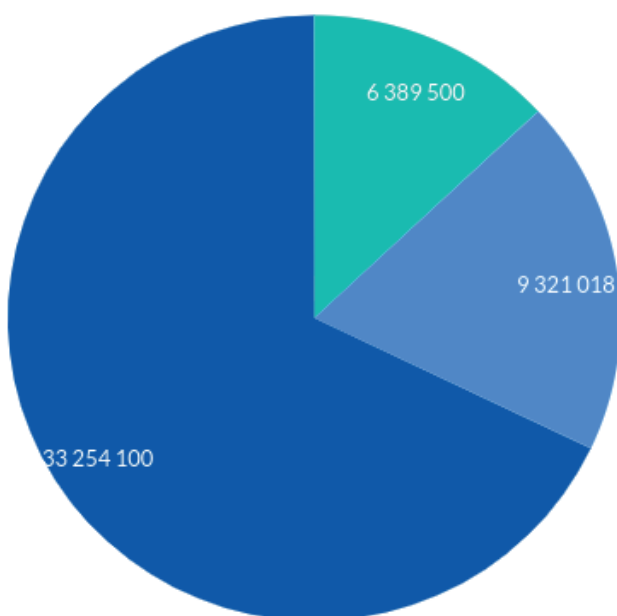
4. НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ ИҶТИМОИЮ ДЕМОГРАФИИ КИШВАРҲО

4.1. ДЕМОГРАФИЯ

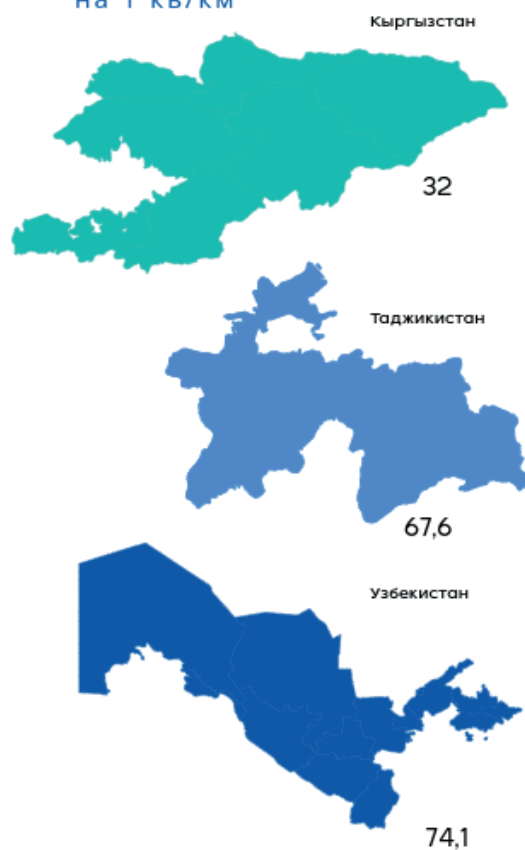
Основные демографические показатели

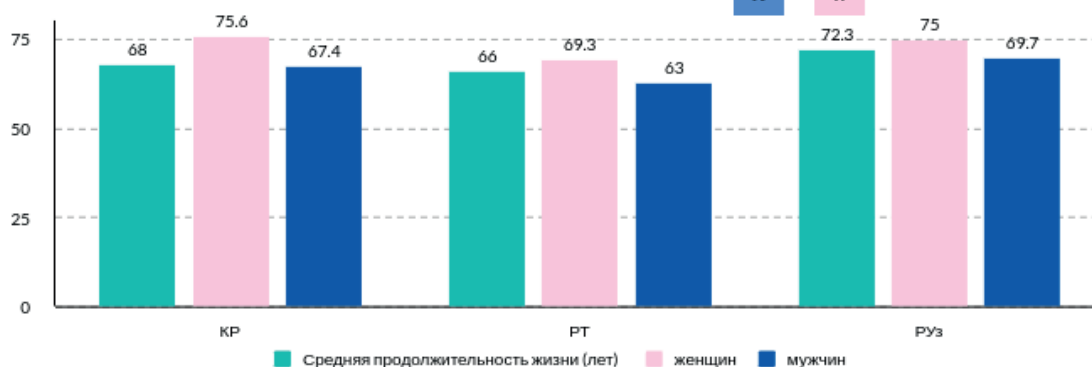
Численность населения

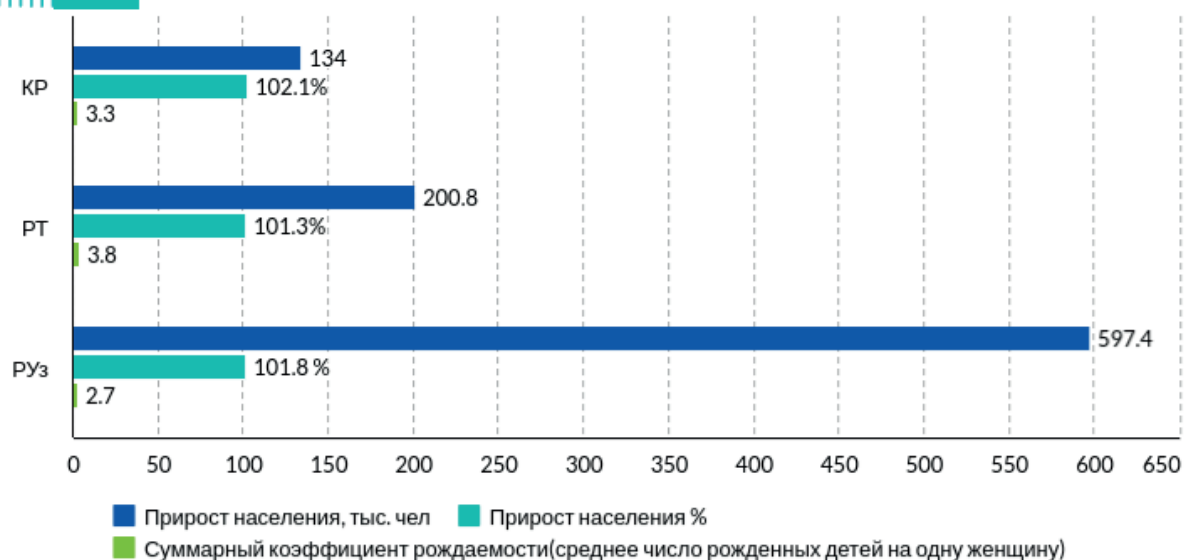
Плотность населения, чел. на 1 кв/км

2 Средняя продолжительность жизни

3 Прирост населения

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои асосии демографӣ дар ҳарсе давлат

	ҚК	ҚТ	ҚУз
Шумораи аҳоли	6 389 500 ⁶⁰	9 321 018	33 254 100 ⁶¹
Зичии аҳоли, нафар дар 1 м/кв	32 ⁶²	67,6	74,1 ⁶³
Давомнокии миёнаи умри	68 лет ⁶⁴	66 лет	72,3 ⁶⁵
мард	67,4	63,0	69,7
зан	75,6	69,3	75,0
Коэффисиенти умумии зоиш (шумораи миёнаи кӯдаконе, ки ба як зан рост меоянд)	3,3 ⁶⁶	3,8	2,7 ⁶⁷
Афзоиши аҳоли, ҳазор нафар	134,0 ⁶⁸	200,8	597,4 ⁷⁰
	102,1%	101,3 % ⁶⁹	101,8 % ⁷¹

ҚК, ҚТ ва ҚУз аз ҷиҳати демографии худ фарқ мекунанд.

Ҷумҳурии Ўзбекистон аз ҷиҳати масоҳати худ дар байни ин давлатҳо калонтарин (448,9 ҳазор километри мураббаъ) ва сараҳолитарин давлат мебошад ва зичии аҳолии дар он бениҳоят нобаробар тақсим шудааст: кишвар ҳамминтақаҳои камаҳоли (Қарақалпоқистон, вилояти Навой) ва минтақаҳои сараҳоли (вилоятҳои Тошканд, водии Фарғона, Хоразмӣ) дорад. Инчунин дар Ҷумҳурии Ўзбекистон афзоиши солонаи аҳоли аз ду давлати дигари ҳамсоия зиёдтар ба мушоҳида мерасад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон масоҳати хурдтар (141,4 ҳазор километри мураббаъ) ва минтақаҳои кӯҳӣ дорад, ки ин боиси зичии хеле баланди аҳоли мегардад. Зимнан ёдовар мешавем, сатҳи умумии таваллуд (шумораи миёнаи кӯдаконе, ки аз як зан таваллуд мешавад) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ду кишвари ҳамсоия зиёдтар буда, ин таносуб дар оянда боиси боз ҳам афзудани зичии аҳоли мегардад. Аммо ин тамоюл бештар аз нишондиҳандаҳои авҷи муҳоҷират меҳнатӣ вобастагӣ дорад.

⁶⁰ Кумитаи миллии омили Ҷумҳурии Қирғизистон. Таркиби миллии аҳоли (ба ҳисоби аввали сол, одамон) // URL: <http://www.stat.kg/ru/opensource/category/312/>

⁶¹ Брошюраи Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Ўзбекистон. Вазъияти демографӣ (маълумоти пешакӣ то 1 январи соли 2019) // URL: <https://stat.uz/uploads/docs/demog-yan-dek-ru18.pdf>

⁶² Лоихаи Countrymeters. Аҳолии Қирғизистон. // URL: https://countrymeters.info/ru/Kyrgyzstan#population_density

⁶³ Брошюраи Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Ўзбекистон. Вазъияти демографӣ (маълумоти пешакӣ то 1 январи соли 2019) // URL: <https://stat.uz/uploads/docs/demog-yan-dek-ru18.pdf>

⁶⁴ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2020). World Mortality 2019 (ST/ESA/SER.A/437). // URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/mortality/WMR2019/World_Mortality_2019.pdf

⁶⁵ Web site «worldhealthrankingslive longer live better». Ўзбекистон: продолжительность жизни. URL: <https://www.worldlifeexpectancy.com/ru/uzbekistan-life-expectancy>

⁶⁶ Женщины и мужчины Кыргызской Республики: 2016–2020. С. 26. Бишкек: 2021 – 307 с. URL: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/>

⁶⁷ Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Ўзбекистон. URL: <https://gender.stat.uz/ru/osnovnye-pokazатели/demografiya/rozhdzaamost/1051-32523523523>

⁶⁸ Кумитаи миллии омили Ҷумҳурии Қирғизистон. Афзоиши табиӣи аҳоли (шахсон) // URL: <http://www.stat.kg/ru/opensource/category/144/>

⁶⁹ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Солномаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020 URL: <https://stat.tj/ru/news/publications/statistical-yearbook>

⁷⁰ Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Ўзбекистон. Демография. Нишондодҳои асосии демографӣ. URL: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/demography>

⁷¹ Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Ўзбекистон. Демография. Нишондодҳои асосии демографӣ. URL: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/demography>

Ҷумҳурии Қирғизистон, кишварест, ки дар он зичии аҳоли пасттарин мебошад, аммо бо дарназардошти он, ки 94% ои масоҳати 199,951 м/кв кишварро кӯҳҳо ташкил медиханд (кариб нисфи масоҳат дар баландии 1500 метр аз сатҳи баҳр воқеъ аст, ки 41 фоизи он ба баландкухҳои сард дар баландии 3000 метр воқеъагарида аст), зичии аҳоли дар водихо ва махсусан дар водии Фарғона, баланд аст.

Мувофиқи омили расмӣ, умри миёнаи аҳоли дар Ҷумҳурии Ўзбекистон баландтар аст ва дар ин кишвар фарқи байни зану мард (гендерӣ) дар давомнокии ҳаёт низ камтарин аст - мардон нисбат ба занон 5,3 сол камтар умр мебинанд: дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 6,3 сол ва дар Ҷумҳурии Қирғизистон 8,2 сол.

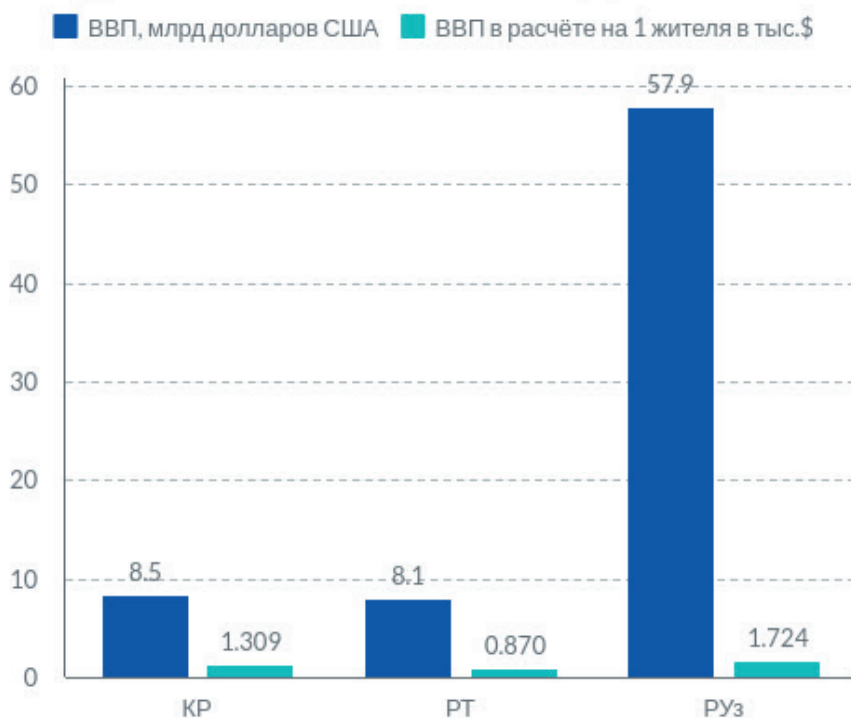
4.2. ИҚТИСОД, БОЗОРИ МЕҲНАТ, САТҲИ КАМБИЗОАТӢ.

Аз ҷиҳати сатҳи ММД, ҳамчунин аз ҷиҳати нишондиҳандаи ММД ба ҳар як сокини кишвар Ўзбекистон пешсаф аст. Дар ММД-и ин кишвар саҳми бештар дар муқосиса бо кишварҳои ҳамсоя соҳаи кишоварзӣ мебошад. Дар ҳамин ҳол, вобастагии буҷет аз маблағҳои интиқолии муҳоҷирон камтар мебошад ва тибқи маълумоти омили расмӣ, сатҳи камбизоатӣ камтар ва сатҳи бекорӣ баландтар мебошад.

Нишондиҳандаи ММД ба сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пасттарин буда, нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ бо шумораи ками бекорон баландтарин аст.

Вобастагӣ аз воридоти маблағҳои интиқолии муҳоҷирон дар Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан як хел аст (мутаносибан 28,5 ва 28,6%).

Основные экономические показатели по данным за 2020 год

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаи асосии иқтисодӣ тибқи омори соли 2020

	ҚК	ҚТ	ҚУз
ММД, млрд доллари ИМА	8.5 млрд ⁷²	8.1 млрд	57,9 млрд ⁷³
ММД ба 1 нафар аҳоли	\$1309.4 ⁷⁴	\$870.8	\$1724 ⁷⁵
% кишоварзӣ аз ММД	12,1% ⁷⁶	19,2%	28,1% ⁷⁷
% интиқоли маблағҳо аз ММД	28,5% ⁷⁸	28,6%	8,1% ⁷⁹
Сатҳи бекорӣ	5,5% ⁸⁰	2,1% ⁸¹	9,0% ⁸²
Сатҳи камбизоатӣ мувофиқтаърифи милли	20,1 ⁸³	27,5% ⁸⁴	11,0% ⁸⁵
Ҳиссаи аҳоли, ки дар як рӯз камтар аз 2100 ккал истеъмол мекунад	6,4% ⁸⁶	Омор нест	2,6 % ⁸⁷

Бо дарназардошти он, ки бисёре аз таҳқиқотҳо оид ба тундгарой (радикализатсия) ва ифротгарой рӯҳияи эътирозиро дар заминаи сатҳи баланди камбизоатӣ ва бекорӣ яке аз сабабҳои он унвон мекунад, пайгирӣ кардани тағирёбии ин нишондодҳо дар ҳар як кишвар дар муқоиса ва болоравии (динамикаи) солони рушд муҳим аст. Ин имкониятро маълумоте, ки Кумитаи байнидавлатии омори ИДМ оид ба нишондиҳандаҳои Ҳадафҳои рушди устувор (ҲҶУ) дар давраи аз соли 2015 то соли 2018 ҷамъоварӣ кардааст, фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, аз рӯи нишондиҳандаи ҲҶУ (SDG) 1.2.1, ба назар мерасад, ки тибқи маълумоти расмӣ сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соли 2015 дар байни се кишвар пасттарин (12,8% аҳолии камбизоат аз шумораи умумии аҳоли) арзёбӣ шудааст ва камшавии ин дапрсадӣ то чанде кам шуда истодааст.

⁷² Экономист. Интернет-нашрияи молиявӣ. URL: <https://economist.kg/2020/12/08/kyrgyzstan-znachitelno-otstaet-ot-drugih-stran-eaes-po-obemu-vvp-na-dushu-naseleniya-nacstatkom/>

⁷³ Интернет-нашрия Spot. Рақам: Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ўзбекистон дар соли 2019 чӣ қадар буд. URL: <https://www.spot.uz/ru/2020/01/29/gdp/>

⁷⁴ <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/1/>

⁷⁵ Интернет-нашрия Spot. Рақам: Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ўзбекистон дар соли 2019 чӣ қадар буд. URL: <https://www.spot.uz/ru/2020/01/29/gdp/>

⁷⁶ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Валовой внутренний продукт. URL: <http://stat.kg/ru/news/struktura-valovogo-vnutrennego-produkta-za-2019-god/>

⁷⁷ Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике январь-декабрь 2019 года Сельское, лесное и рыбное хозяйство https://stat.uz/uploads/docs/qishloq_xo'jaligi_dekabr_ru.pdf

⁷⁸ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Структура валового внутреннего продукта. URL: <http://stat.kg/ru/news/struktura-valovogo-vnutrennego-produkta-za-2019-god/>

⁷⁹ Интернет-издание Spot. Цифра: сколько составил ВВП Узбекистана в 2019 году. URL: <https://www.spot.uz/ru/2020/03/17/russia/>

⁸⁰ Кыргызская Республика: Устойчивое восстановление... на фоне существующих недостатков. В зоне особого внимания: Трудовая миграция. Обзор экономики Кыргызской Республики №6. Осень/зима 2017г. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/ru/987271517230056742/pdf/Economic-update-with-a-special-focus-on-labor-migration.pdf>

⁸¹ Уровень безработицы (число официально признанных безработных в % к экономически активному населению)

⁸² Государственный комитет Республики Узбекистан. Раздел «Уровень безработицы». URL: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/labor-market>

⁸³ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Уровень бедности (в процентах). URL: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/120/>

⁸⁴ Новостное агентство Sputnik Таджикистан. <https://tj.sputniknews.ru/country/20191226/1030454543/tadzhikistan-uroven-bednosti-rahmon-otchet.htm> Совпадает с оценкой БВ: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2019/10/17/poverty-in-tajikistan-2019>

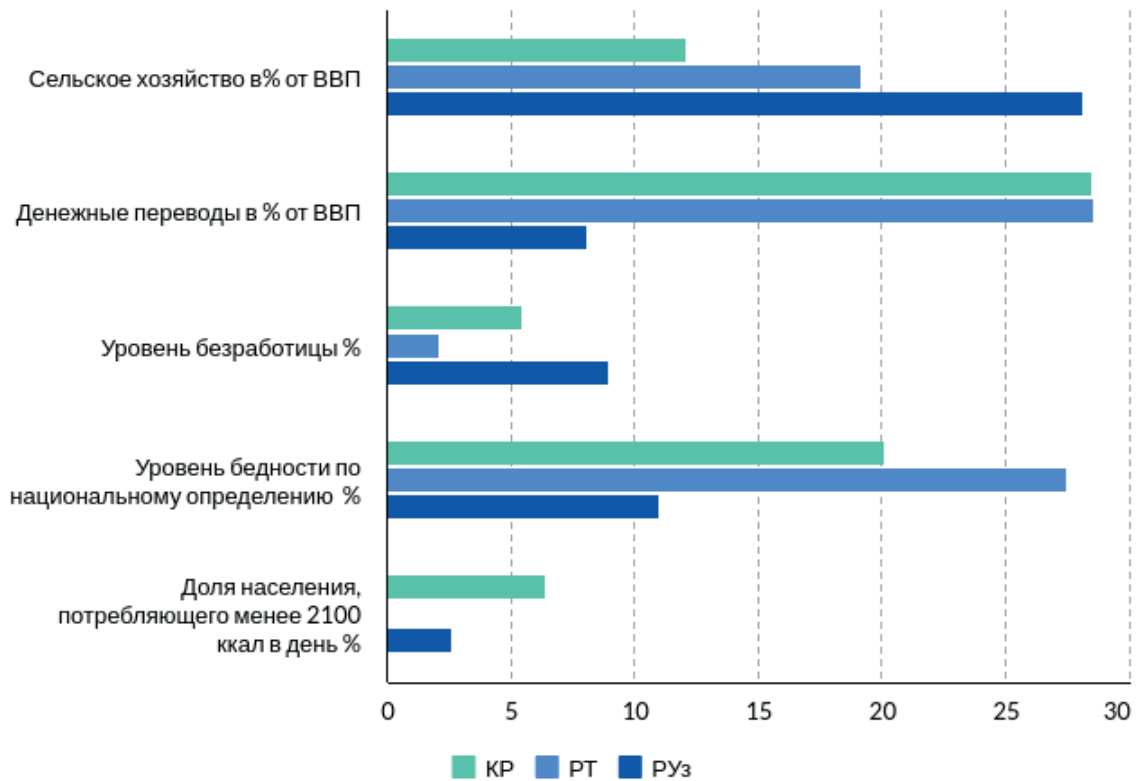
⁸⁵ Государственный комитет Республики Узбекистан. Раздел «Доля малообеспеченного населения» <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/living-standards>

⁸⁶ ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП ва ВОЗ. 2020. Вазъи амнияти озуқаворӣ ва ғизо дар ҷаҳон 2020. Тағйир додани системаҳои ғизоӣ барои дастрас кардани парҳезии солим. Рим, ФАО <https://doi.org/10.4060/ca9692ru> http://www.fao.org/3/ca9692ru/online/ca9692ru.html#chapter-a1_1

⁸⁷

Ҷумҳурии Қирғизистон, ки дар он ҳиссаи баландтари камбизоатон (32,1%) дар соли 2015 мушоҳида мешуд, он тавонист дар зарфи 4 сол онро қариб 10% коҳиш диҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи камбизоатӣ танҳи 3,6 фоиз коҳиш ёфтв, дар соли 2018 ин нишондод 27,4% ташкил кард.

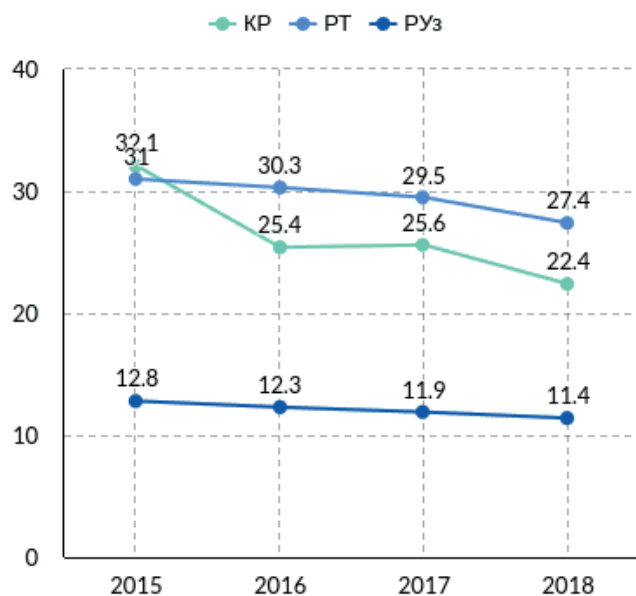

Ҷадвали 5. Ҳиссаи аҳолии кишваре, ки зери хати камбизоатӣ дар сатҳи милли зиндагӣ мекунад⁸⁸

	2015	2016	2017	2018
ҚК	32,1	25,4	25,6	22,4
ҚТ	31,0	30,3	29,5	27,4
ҚУз	12,8	12,3	11,9	11,4

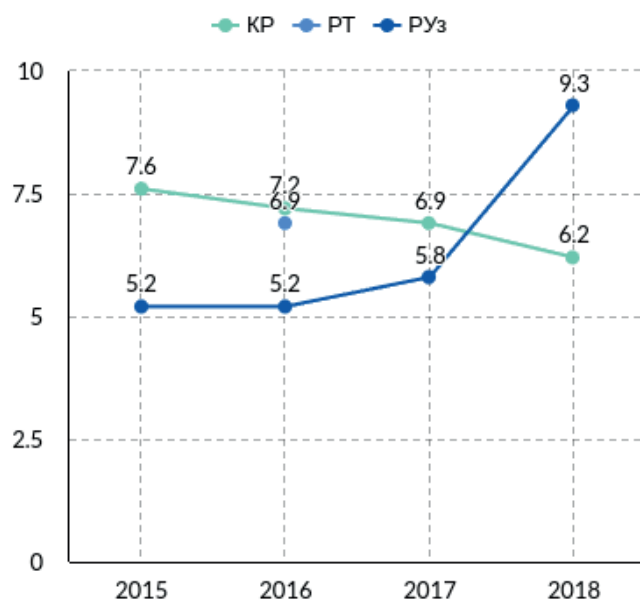
Аз сабаби набудани маълумот болоравии (динамикаи) вазъи рушди бекориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо роҳи муқоиса кардани нишондодҳои соли 2016 (6,9%) ва соли 2020 (2,1%) пайгирӣ кардан мумкин аст. Дар Ҷумҳурии Қирғизистон коҳиши суст, вале устувори ин нишондиҳанда мушоҳида мешавад, дар ҳоле ки шумораи бекорон дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Ўзбекистон шумораи бекорон коҳиш ёфтааст.

⁸⁸ Мониторинг показателей ЦУР в регионе СНГ 2015-2018: статистический сборник / Межгосударственный статистический комитет СНГ – М., 2020 – С. 136 // URL: http://www.cisstat.com/rus/sb-monitoring_2015-2018.pdf, С. 20

Қадвали 6. Сатҳи бекорӣ (% аз шумораи умумии қувваи корӣ)⁸⁹

	2015	2016	2017	2018
ЧК	7,6	7,2	6,9	6,2
ЧТ	-	6,9	-	-
ЧУз	5,2	5,2	5,8	9,3

Хусусияти асосии бозори меҳнат дар ЧҚ зиёд будани қувваи корӣ буда, он бо сабаби афзоиш ёфтани аҳолии қобили меҳнат ба миён омадааст. Дар муддати якчанд соли охир талаботи бозори меҳнатаз қувваи корӣ қариб 33 фоиз зиёд шудааст. Аҳолии

⁸⁹ Ҳамон ҷо. С. 142

қобили меҳнат 3669,9 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ҳоло ҳоло бошад, он ки 2442,7 ҳазор нафарро.

То санаи 1 январи соли 2013 ҷавонон (гурӯҳи 14-28 сола) 1 миллиону 657 ҳазор нафар ё 30 фоизи шумораи умумии аҳолии ҷумҳурӣ ва 68 фоизи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолро ташкил меод.

Солҳои охир тамоюли каме коҳиш ёфтани шумораи аҳолии қобили меҳнат аз шумораи умумии аҳоли (дар охири соли 2015 – 59,6 %, дар охири соли 2019 – 57,4 %) мушоҳида мешавад. Ин тамоюл то андозае ба синни қобили меҳнат ворид шудани наврасоне, ки дар охири солҳои 90-ум, вақте ки дар кишвар сатҳи таваллуд паст шуда буд ба дунё омадаанд, вобаста аст. Ҳамин тариқ, танҳо дар даҳ соли охир шумораи наврасони 16-19-сола аз 468,2 ҳазор нафари охири соли 2010 то ба 394,0 ҳазор нафар дар охири соли 2019, яъне 74,2 ҳазор нафар ва ё 15,8% коҳиш ёфт.

Мисли ду кишвари дигар, дар Тоҷикистон ҷавонон ба синни қобили меҳнат фаъолона ворид мешаванд, бинобар ин, дар бозори меҳнат қувваи корӣ (ба фаъолияти иқтисодӣ машғул ва бекорон) зиёд мешавад. Дар солҳои 2013-2019 афзоиши захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоби 13.6% мушоҳида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон афзоиши солонаи захираҳои меҳнатӣ аз ҳисоби ворид шудани ҷавонон ба синни қобили меҳнат (мардҳои синну соли 16-60 сола, занҳои синну соли 16-55 сола) ба амал меояд. Бо дарназардошти он, ки ҳамасола як қисми муайяни аҳоли аз синни қобили меҳнат берун меравад, афзоиши зерини «аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол» дар як сол чунин мушоҳида мешавад: 2015 - 262,3 ҳазор нафар, соли 2016 - 254,7 ҳазор нафар, соли 2017 - 334,9 ҳазор нафар, соли 2018 - 284,4 ҳазор, соли 2019 - 234,7 ҳазор нафар.. Ин рақамҳо фарқияти байни ҷавононе, ки ба синни қобили меҳнат ворид шудаанд (16 сола) ва пиронсолоне, ки синни қобили меҳнатро тарк мекунанд (аммо бисёриҳо кор карданро идома медиҳанд, бинобар ин вазъ дар бозори меҳнат хеле шадид аст) нишон медиҳад⁹⁰).

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ба ҳар 1000 нафар одами қобили меҳнат 681 нафари ғайриқобили меҳнат (кӯдакон, маъюбон, нафақахӯрон ғайра) рост меояд. Сарбории кори меҳнаткашон афзуда мешавад: дар соли 2016 ин нишондод 640:1000-ро ташкил кард. Аммо вазъ дар кишвар мусоид аст, ки аз ҳар 681 шахрванди ғайриқобили меҳнат 509 нафарашон кӯдакони то 14-сола ва хурдтар аз онҳо ва танҳо 172 нафарро калонсолон ташкил медиҳанд. Ин чунин маъно дорад, ки пас аз 10-20 сол вазъ танҳо беҳтар мешавад, ва шумораи шахрвандоне, ки бучаро пурра мекунанд, зиёд мешавад ва ин болоравӣ ба рушди давлат таъсири мусбат мерасонад⁹¹.

4.3. ТАРКИБИ ЭТНИКӢ ВА ДИНӢ.

Ҳар се кишвари Осиёи Миёна, ки дар татбиқи Лоиха иштирокдоранд, сермиллат мебошанд. Дар баробари ин, ҳиссаи ақаллиятҳои этникӣ дар таркиби аҳоли дар Ҷумҳурии Қирғизистон аз ҳама бештар – 26,4%; барои муқоиса ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 15,7 фоиз ва дар Ҷумҳурии Ўзбекистон 16,2 фоизро ташкил медиҳад.

⁹⁰ Рынок труда // Государственный комитет республики Узбекистан по статистике // URL: <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/labor-market>

⁹¹ Сколько на населения в Узбекистане // Гид по Узбекистану // URL: <https://uzbekistangid.ru/politika/skolko-naseleniya-v-uzbekistane>

Дар се соли охир таркиби этникии аҳолии Қирғизистон муътадил буд: 73,5 фоизи аҳолиро қирғизҳо, 14,9 фоиз ўзбекҳо, 5,3 фоиз русҳо, 1,1 фоиз дунгонҳо, 0,9 фоиз тоҷикон, уйғурҳо ва ғайра мебошанд⁹².

Тибқи барӯйхатгирии соли 2010 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тоҷикон (бо ҳамроҳии помириҳо, яғнобиҳо ва язгулямҳо) 84,3%, узбекҳо 12,2% (бо халқҳои наздик ба онҳо, аз ҷумла онҳое, ки худро аз рӯи мансубияти қабилавӣ лакай, барлас, карлук муаррифӣ мекарданд) ташкил медиҳанд, аз ҷумла катаганҳо, дурменҳо, мингҳо, юзеҳо ва ғайра) - 13,9 фоиз, қирғизҳо - 0,8 фоиз, русҳо - 0,5 фоиз, туркманҳо - 0,2 %⁹³.

Ҷумҳурии Ўзбекистон – ўзбекҳо 83,8 % аҳолиро ташкил мекунад (2019 г.)⁹⁴. Калонтарин миллатҳо тоҷикон – 4,81%, қазоқҳо – 2,5%, русҳо – 2,33%, қарақалпоқҳо – 2,21% мебошанд. Қарақалпоқиҳодар ҳудуди Ўзбекистон ҷумҳурии худро доранд (Ҷумҳурии Мустақили Қарақалпокистон). Дар байни дигар миллатҳои намоён: қирғизҳо - 0,85 %, тоторҳо - 0,61 %, туркманҳо - 0,6 %, кореягиҳо - 0,55 %, украинҳо - 0,22 % ва ғайраро ташкил медиҳанд.

Ҷадвали 7. Таркиби этникӣ (гурӯҳҳои калонтарини этникӣ), фоиз

	ҚҚ ⁹⁵	ҚТ	ҚЎз
Қирғизҳо ⁹⁶	73,6	0,8	0,8
Тоҷикҳо	0,9	84,3	4,8
Ўзбекҳо	14,9	12,2/13,9	83,8
Русҳо	5,3	0,5	2,3
Қазоқҳо	0,6	ба «дигарон» дохиланд	2,5
Қарақалпоқиҳо	ба «дигарон» дохиланд	ба «дигарон» дохиланд	2,2
Дунганҳо	1,1	ба «дигарон» дохиланд	ба «дигарон» дохиланд
Уйғурҳо	0,9	ба «дигарон» дохиланд	0,2
Туркманҳо	0,03	0,2	0,6
Кореягиҳо	0,3	ба «дигарон» дохиланд	0,5

Тавре аз ҷадвал дида мешавад, узбекҳо калонтарин аққалияти милли ҳама дар Ҷумҳурии Қирғизистон ва ҳама дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Саҳми тоҷикон дар Ҷумҳурии Қирғизистон ва қирғизҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан баробаранд. Русҳо дар Ҷумҳурии Қирғизистон 5,3 %, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон 2,3 % ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 0,5 % ташкил медиҳанд.

Дар мавриди таркиби динии аҳоли бошад, дар кишварҳои Осиёи Миёна маълумоти дақиқ вуҷуд надорад, зеро тибқи таҷрибаи муқарраршуда, мансубияти динӣ ба рӯйхати саволҳое, ки ҳангоми барӯйхатгирии расмӣ аҳоли дода мешаванд, дохил карда нашудааст. Дар Тоҷикистон ин савол дар пурсишномаи барӯйхатгирии аҳоли дар соли 2019 ворид шуда буд, аммо натоиҷи барӯйхатгирии соли 2020 то ҳол нашр нашудааст.

⁹² Кабак Д. Эсенгельдиев А. Свобода вероисповедения в Кыргызской Республике // URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/KGZ/INT_CCPR_CSS_KGZ_16202_R.pdf

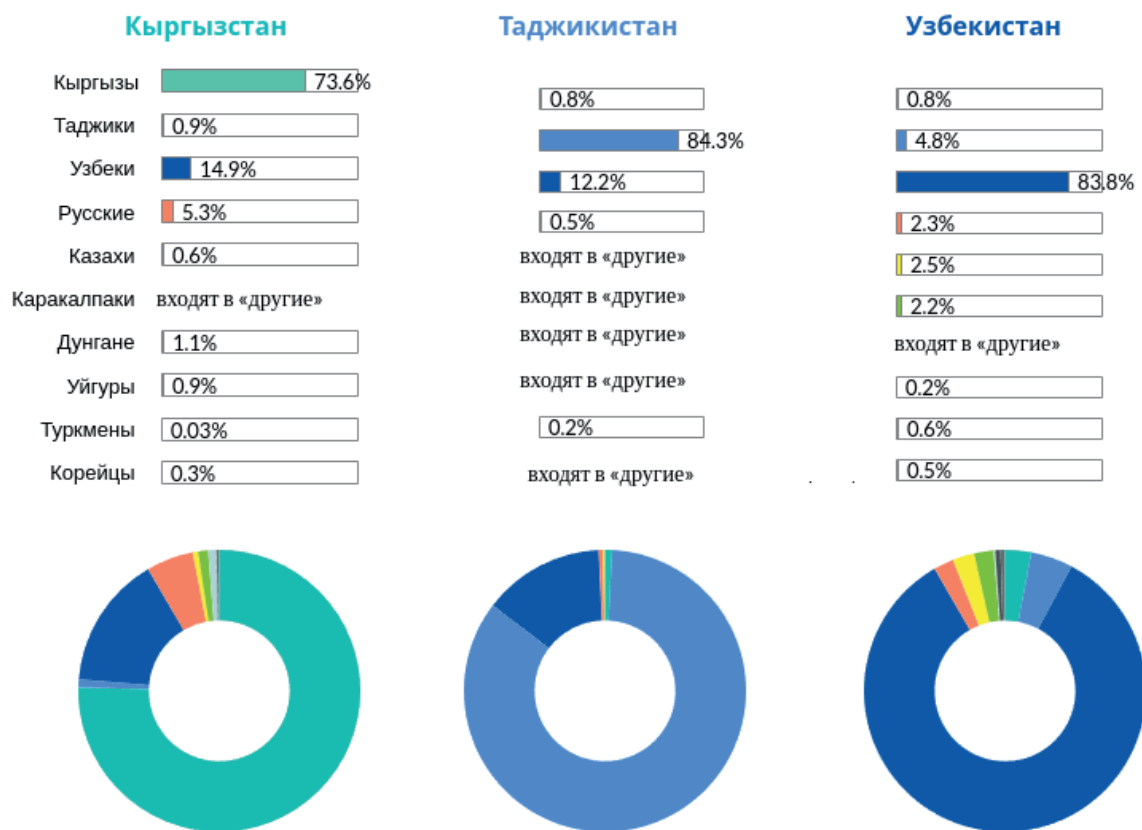
⁹³ Агентии оморӣ назди Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон. https://www.stat.tj/ru/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355501132.pdf

⁹⁴ Население Узбекистана, информация и статистика // Статистика и показатели. Региональные и федеральные // URL: <https://rosinfostat.ru/naselenie-uzbekistana/#i-3>

⁹⁵ Оморӣ НСК ҚҚ барои соли 2019 // URL: <http://stat.kg/ru/publications/demograficheskij-ezhegodnik-kyrgyzskoj-respubliki/>

⁹⁶ Тартиби рӯйхат кардани гурӯҳҳои этникӣ: калон - аз рӯи алифбо аз рӯи номи кишвар, баъд - бо кам шудани шумора

Бештари вақт дар арзёбии ташҳисии (экспертии) мансубияти динии аҳолии кишварҳои минтақа равише истифода мешавад, ки мувофиқи он ҳамаи намоёндагони гурӯҳҳои алоҳидаи этникӣ ба таври худкор ба конфессияе, ки таърихан ба он тааллуқ доранд, таъин карда мешуданд. Яъне шумораи умумии мусулмонон бо роҳи ҷамъбасти механикии шумораи узбакҳо, қарақалпоқҳо, қазоқҳо, тоҷикон, қирғизҳо, туркманҳо, тоторҳо, бошқирдҳо, озарбойҷонҳо ва ғайра ба даст оварда мешавад. Дар баробари ин, ҳама русҳо ба таври худкор православӣ ҳисобида мешаванд, ҳама арманиҳо григорианҳо, яҳудиён яҳудӣ, лаҳистониҳо католикҳо, немисҳо лютеран ва ғайра мебошанд. Дар баробари ин, ба назар гирифта намешавад, ки шахс метавонад ба эътиқоди қавми «худ» мансуб бошад (прозелитизм, хоҳиши ба эътиқоди онҳо табдил додани дигарон дар кишварҳои Осиёи Миёна ташвиқ карда намешавад, аммо дар амал вуҷуд дорад), атеист ё худ бедин ва нисбат ба масъалаҳои конфессия бепарво бошад.

Масалан, тибқи ташҳиси ҷаҳонии диндорӣ ва атеизм дар соли 2012 WIN/Gallup, танҳо 79% назарсанҷшудагон фарогирифтагон (респондентҳо) аз Ўзбекистон, ки дар ин назарсанҷӣ ширкат кардаанд, худро диндор медонанд. 16%-и назарсанҷшудагони дигар гуфтаанд, ки онҳо ғайридинӣ ҳастанд, 2% худро атеисти қоҳир муаррифӣ карданд ва 3% худдорӣ карданд. Дар назарсанҷии WIN/Gallup International дар соли 2015 танҳо 51% пурсидашудагон худро диндор муаррифӣ кардаанд. Ҳангоми арзёбии вазъи воқеии динӣ дар минтақа инро бояд ба назар гирифт.

Масалан, тибқи шохиси ҷаҳонии диндорӣ ва атеизм дар соли 2012 WIN/Gallup, танҳо 79% респондентҳо аз Ўзбекистон, ки дар ин назарсанҷӣ ширкат кардаанд, худро диндор медонанд. 16%-и респондентҳои дигар гуфтаанд, ки онҳо ғайридинӣ ҳастанд, 2% худро атеисти сарсаҳт муаррифӣ карданд ва 3% худдорӣ карданд⁹⁷. Дар

⁹⁷ Дин дар Ўзбекистон // Википедия // URL: https://ru.wikichi.ru/wiki/Religion_in_Uzbekistan

назарсанҷии WIN/Gallup International дар соли 2015 танҳо 51% пурсидашудагон худро диндор муаррифӣ кардаанд⁹⁸. Ин масъалаҳо ҳангоми арзёбии вазъи воқеии динӣ дар минтақа бояд ба назар гирифта шавад.

Бо вуҷуди ин, азбаски рақамҳои тартибдодашуда оид ба диндорӣ аҳоли ба таври механикӣ ба таҷрибаи рузмарра табдил ёфтааст ва дар изҳороти оммавӣ, аз ҷумла изҳороти расмӣ ба таври фаъолона истифода мешавад, мо ин маълумотро пешниҳод мекунем.

Ҷумҳурии Қазокистон: мусулмон - 88,0 %, православӣ - 11,5 %, дигар - 0,5 % (атеист - 0,4 %, этниқоди мардумӣ - 0,1 %)⁹⁹

Ҷумҳурии Тоҷикистон: мусулмон- 96,8% (92,4 % сунни, 4,2 % шиҳа); масеҳӣ - 1,7 %; ғайридинӣ ва атеист - 1,3 %, дину мазҳабҳои дигар - 0,2 %¹⁰⁰.

Ҷумҳурии Ўзбекистон: мусулмон— 94 % (в т.ч. 1 % — шиҳа), 5 % масеҳии равияҳои гуногун (православӣ, католицизм, протестантизм ва ғ.), 1 % — намоёнҳои мазҳабҳои ғайриисломӣ ва ғайримасеҳӣ (яхудиҳо, буддистҳо, кришнаитҳо, баҳоӣҳо ва ғайра)¹⁰¹.

Маълумот дар бораи шумораи ташкилотҳои диние, ки расман ба қайд гирифташудаанд (сабт карда шудаанд) ба назар ҷолиб менамояд.

Ҷадвал 8. Шумораи ташкилотҳои динии сабтшуда

	ҚР ¹⁰²	РТ	РУз
Ислом (сунниҳо-ханафия)	3026	3 988 ¹⁰³	2 087 ¹⁰⁴
Ҷамоаҳои шиҳа	-	-	6
Масҷиди православии рус	49	4	38
Ҷамоаи исмоилӣ	-	3	-
Калисои католикии румӣ	8	3	5
Баптистҳои евангелии масеҳӣ	61	12	23
Масеҳиёни евангелӣ	4	15	
Калисои нави апостолӣ	-	3	3
Адвентистҳои рӯзи ҳафтум	26	4	9
Масеҳиёни пурраи инҷил (панҷаҳаҳо)	79	-	56
Калисои евангелӣ лютеранӣ	20	-	2
Пресвитерианҳо	48	-	
Ҷамоатҳои протестантӣ	16	-	
Ҷамоатҳои протестантии Корея	-	-	26
Харизматҳо	42	-	-
Миссияҳои масеҳӣ	11	3	-
Калисоҳои мазҳабҳои гуногун	-	15	-
Шоҳидони Яҳува	41	-	1

⁹⁸ Зиёда аз 50 % сокинони Ўзбекистон худро диндор мешуморанд // <https://kun.uz/ru/news/2018/06/04/bole-50-zitelej-uzbekistana-scitaut-seba-religioznyi-ludmi>

⁹⁹ Кабак Д. Эсенгельдиев А. Свобода вероисповедания в Кыргызской Республике // URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/KGZ/INT_CCPR_CSS_KGZ_16202_R.pdf

¹⁰⁰ Аҳолии Тоҷикистон // URL: <https://countrymeters.info/ru/Tajikistan>

¹⁰¹ Дониеров Ш. Религия в Узбекистане // URL: <https://zen.yandex.ru/media/gidvuzbekistane/religiia-v-uzbekistane-608cf5baa1d0372ada6fcafd>

¹⁰² Омори Кумитаи давлатӣ оид ба дин аз 31.12.2020 // URL: <https://www.din.tj/hisobot>

¹⁰³ 49 масҷиди ҷомеаи марказӣ (дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳо яқтоӣ), 327 масҷиди ҷомеа (дар маҳалла – аз 10 то 20 ҳазор нафар, дар шаҳри Душанбе – аз 30 то 50 ҳазор нафар), 3612 масҷиди панҷвақта аз 100 ба 1000 нафар). Солномаи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 — С. 66.

¹⁰⁴ Аз ҷумла Маркази тамаддуни исломӣ, Маркази байналмилалӣ таҳқиқоти Имом ал-Бухорӣ.

ОМИЛҲОИ ОСЕБПАЗИРӢ ВА УСТУВОРИИ ҶАВОНОНИ ҶУМҲУРИҲОИ ҚИРҒИЗСТОН,
ТОҶИКИСТОН ВА ЎЗБЕКИСТОН БА ХАТАРҲОИ РАДИКАЛИЗАТСИЯ ВА ЭКСТРЕМИЗМ

Калисои Апостолии Арманистон	-	-	2
Яҳудӣ	1	1	8
Буддизм	1		1
Бахай	12	7	6
Кришноичиён	-	-	1
Калисои «Садои Худо»	-	-	1
Ҷомеаи инҷилий	-	-	1
«Сонмин-Сунбогим»	-	4	-
Ҷамағӣ:	3 445	4062	2 276

Тавре ки аз ҷадвал бармеояд, ҳар як давлат- иштирокчиҳои Лоиха дорои тартиботи (системаи) таснифоти худ ва бақайдгирии ташкилотҳои диниро дорад. Бо ҳамин сабаб, ба тартиби (системаи) даровардани маълумоти ҷамъбасти корест зеле душвор. Маълум аст, ки табодули иттилоот дар байни мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи коршиносон метавонад барои ҳамаи ҷонибҳо муфид бошад ва ба тақмили низомҳои баҳисобгирӣ ва меъёрҳои мансубияти ин ва ё созмони (конфессия) динӣ ба гурӯҳи муайян мусоидат намояд.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои ин таҳқиқот муҳим аст, ки тасаввуроте оид ба манзараи умумии созмонҳои динии бақайдгирифташуда пешниҳод карда шавад, ки бидуни ворид шудан ба нозукиҳои динӣ, муаллифон тавонистанд, ки тамоми созмонҳои гуногуни протестантиро (ки дар ҳар як минтақа шояд ба таври гуногун номида шаванд) зери категорияи ягонаи омӯрӣ ҷамъкарда ба ҳисоб гиранд. Вале сарфи назар аз ин ҳисобу китобидиндорон ва категорияҳои дигар ин ченак дар ҳарсе кишвари осоиё миёна мушкул аст.

Бо назардошти ин, равшан дида мешавад, ки шумораи бештари ташкилотҳои ақаллиятҳои гуногуни диние, киба қайд гирифта шудаанд дар Ҷумҳурии Қирғизистон ҷойгир шудаанд.

Дар ҶӮЗ дар муқоиса бо кишварҳои ҳамсоя созмонҳои динӣ, махсусан созмонҳои исломӣ камтар ба қайд гирифта шудаанд. Ва ин дар ҳолате мебошад, ки бештари шумораи умумии аҳоли (5,2 маротиба бештар аз шумораи аҳолии Ҷумҳурии Қирғизистон ва 3,5 маротиба бештар аз аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва афзалияти гурӯҳҳои этникӣ, ки ба таври анъанавӣ дини исломро эътироф мекунанд.

Дар баробари ин, коршиносон қайд мекунанд: «Ўзбекистон ҳамеша диққатҷалбкунанда буд вале камтар омӯхта шудааст. Тавре ки бисёриҳо аллакай қайд карданд ва баъзеҳо ҳатто тасдиқ карданд, дар кишвар танҳо ба наздикӣ имкониятҳои лоихаҳои иқтисодии байналмилалӣ, фарҳангӣ ва пажӯҳишӣ пайдо шудаанд ва таҳқиқоти ВАО ва радикализатсия донишро дар бораи Ўзбекистонро афзоиш хоҳад дод»¹⁰⁵.

Коршиносон дар Ҷумҳурии Қирғизистон низ афзоиши шумораи мавзеҳои диниро қайд мекунанд. Шумораи масҷидҳо нисбат ба соли 1991 қариб 70 маротиба зиёд шудааст: он вақт ҷамағӣ 39 масҷид мавҷуд буд, дар соли 2019 шумораи онҳо ба 2669 адад расид. Шумораи калисоҳо 5 маротиба афзуд. 59 мамнӯъгоҳ мавҷуд буд, ҳоло шумораи онҳо ба 276 расидааст. Соли 2019 ба Ҷумҳурии Қирғизистон расман 57 миссионер ворид гаштаанд¹⁰⁶.

¹⁰⁵ «Ҷараёни иттилоот ва радикализатсия, ки ба ифротгарии хушунатомез дар Осоиё Марказӣ оварда мерасонад». С. 83 // URL: https://www.sfcg.org/wpcontent/uploads/2019/08/Information_flows_public_rus.pdf

¹⁰⁶ Кабак Д., Эсенгельдиев А. Свобода вероисповедания в Кыргызской Республике // URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/KGZ/INT_CCPR_CSS_KGZ_16202_R.pdf

Ҷадвали 9. Шумораи созмонҳои диние, ки аз рӯи мазҳабҳои асосӣ ба қайд гирифта шудаанд

	ҶҚ	ҶТ	ҶЎз
Ислом (сунни-ханафӣ, шиҳа, исмоилӣ)	3 026	3 991	2 093
Масҷиди православии рус	49	4	38
Масҷиди римӣ-католикӣ	8	3	5
Равияҳои гуногуни протестантӣ	348	56	124
Иудаизм	1	1	8
Буддизм	1		1
Баҳаи	12	7	6
Кришной	-	-	1
Ҷамағӣ:	3 445	4 062	2 276

4.4. САТҲИ МАКТАБ ВА МАОРИФ

Вазъият ва сатҳи таҳсилот дар ҳар як кишвари иштирокчии Лоиҳа дар заминаи мавҷудияти иртиботи ошкоро бо имкониятҳои потенциалии ҷалби ҷавонон ба шабакаҳои ҷалбкунӣ ва тун дгарошавии (радикализатсияи) минбаъдаи онҳо муҳим аст.

Тибқи омили расмӣ ҳар се кишвар, сатҳи фарогирӣ ба муассисаҳои таҳсилоти Ибтидоӣ, асосӣ ва миёнаи умумӣ баланд (98-99%) буда, қисми кӯдакону ҷавононе, ки бинобар солимии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ба мактаб рафта наметавонанд, ба низомии таҳсилоти фарогир ҷалб нашудаанд. Сатҳи саводнокии ҳам занон ва ҳам мардон низ ба 100% наздик аст.

Ҷадвали 10. Нишондодҳои асосии соҳаи маориф

	ҶҚ	ҶТ	ҶЎз
Коэффитсиенти фарогирии таълим дар муассисаҳои таълимии поёнӣ, асосӣ ва миёна (бо ифодаи % ба гурӯҳи мувофиқи синну соли)	97,8 ¹⁰⁷	99,2	99 % ¹⁰⁸
Шумораи кӯдакон ва наврасони синну соли аз 7-17, ки дар мактаб таълим намегиранд, нафар	2834 ¹⁰⁹	Иттилоот нест	13437 ¹¹⁰
Сатҳи саводнокии мардҳо	99,8 % ¹¹¹	99,77 %	100 % ¹¹²
занҳо	99,5	99,83	100
	99,0	99,72	100
Шумораи хонандагон дар хонаҳои кӯдакон ва интернатҳо, нафар	19 329 наф. ¹¹³	11 560 наф. ¹¹⁴	23 167 наф. ¹¹⁵

¹⁰⁷ Маориф ва илм дар Ҷумҳурии Қирғизистон: Маҷмӯаи оморӣ // URL: <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/e92fa220-6092-4b80-ab66-9941553f73e3.pdf>. С.36-37

¹⁰⁸ Абатуров В. Приоритеты образования в Узбекистане. Обзор реформ // URL: <https://review.uz/post/prioritet-obrazovaniya-v-uzbekistane-obzor-reform>

¹⁰⁹ Маориф ва илм дар Ҷумҳурии Қирғизистон: Маҷмӯаи оморӣ // URL: <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/e92fa220-6092-4b80-ab66-9941553f73e3.pdf>. С.37

¹¹⁰ Концепсияи рушди раванди маорифи халқии ҶЎз то 2030 сол // URL: <https://lex.uz/ru/docs/4312783>

¹¹¹ Барои соли 2009, тибқи барӯйхатгирии аҳоли

¹¹² ҶЎз дар байни чаҳор кишвари бехтарин бо саводнокии садфоиза ҷой гирифтааст // URL: <https://nuz.uz/obschestvo/1190666-uzbekistan-popal-v-chetverku-stran-so-100-procentnoj-gramotnostyu-naseleniya.html>

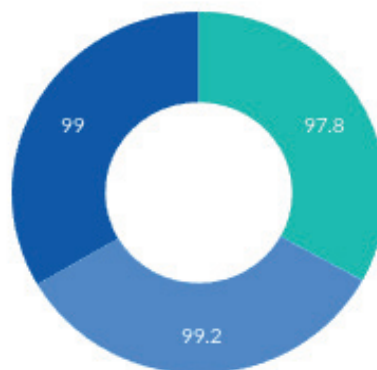
¹¹³ Маориф ва илм дар Ҷумҳурии Қирғизистон. С.37 // URL: <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/e92fa220-6092-4b80-ab66-9941553f73e3.pdf>

¹¹⁴ Маълумот барои соли 2019. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маориф дар Ҷумҳурии Тотористон. 2019/2020. С.21

¹¹⁵ Концепсияи рушди раванди маорифи халқии ҶЎз то 2030 сол // <https://lex.uz/ru/docs/4312783>

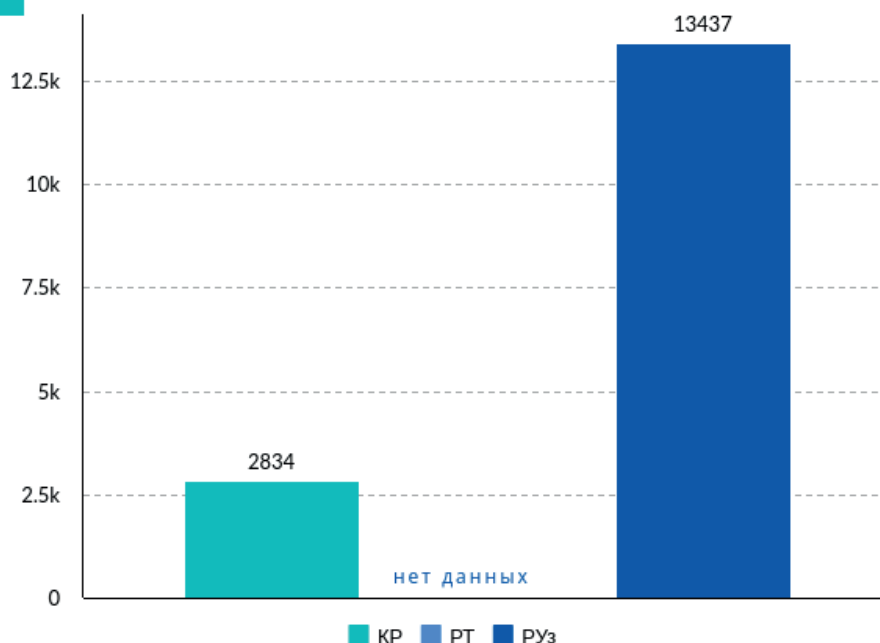
■ КР ■ РТ ■ РУз

Коэффициент охвата образованием в начальных, основных и средних общеобразовательных организациях (в % к соответствующей возрастной группе)

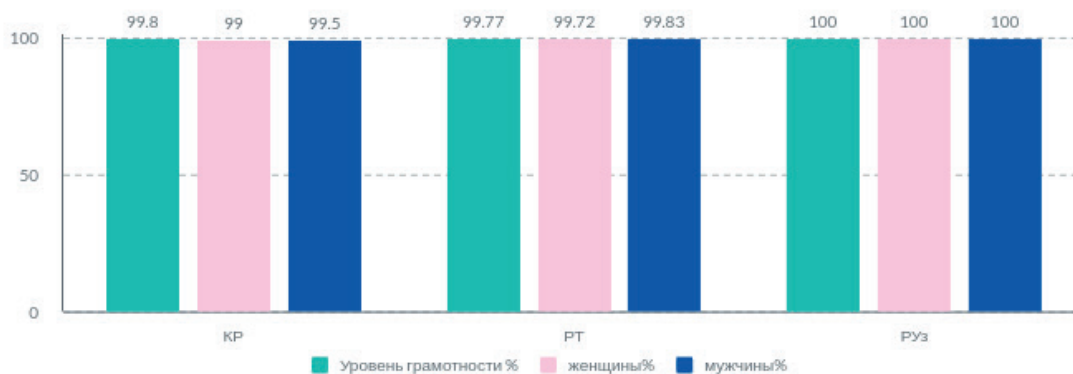
2

Численность детей и подростков 7-17 лет, не охваченных школьным образованием, чел

3

Уровень грамотности

Тибқи иттилооти мавҷуда оид ба шумораи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (маълумоти муқоисавӣ аз рӯи нишондиҳандаи SDG 4.3.1.), ин навъи таълим дар Ўзбекистон бештар маъмул буда, дар ҚТ шумораи он камтар аст.

Ҷадвали 11. Шумораи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар 10 000 аҳоли¹¹⁶

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19
ҚҚ	155	154	153	149
ҚТ	81	88	92	96
ҚЎз	474	455	356	219

Оид ба таҳсилоти олий бошад, шумораи зиёди донишҷӯён ба ҳар 10000 ҳазор нафар аҳоли ба Ҷумҳурии Қирғизистон рост меояд ва аз ҳама паст ба ҚЎз рост меояд. Вазъияти охирин боиси пайдо шудани як тамоюли нав дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ гардид. Дар назар аст он, ки шумораи зиёди донишҷӯён - шаҳрвандони ҚЎз, дар донишгоҳҳои Ош, Ҷалолобод ва Бодканд дохил шуданд.

Ҷадвали 12. Шумораи студентҳои муассисаҳои таҳсилоти олийба 10 000 нафар аҳоли¹¹⁷

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19
ҚҚ	346	298	269	268
ҚТ	206	214	219	232
ҚЎз	84	84	91	108

Маълумоти ҷолиб дар натиҷаи муқоиса кардани индекси баробарии гендерӣ дар соҳаи маориф ба даст оварда шуданд. Мувофиқи нишондодҳое, ки ЮНЕСКО истифода мебарад, таносуби занон ва мардон дар зинаҳои гуногуни таҳсилот чунинанд:

- баробари 1, маънои баробарии ҷинсҳоро дорад;
- аз 0 то 1 -бартарии мардҳо;
- Зиёда аз 1 -бартарии занҳо.

Тавре дар Ҷадвали 13 нишон дода шудааст, дар муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти умумии ҳарсе кишвар шумораи писарон нисбат ба духтарон каме зиёдтар аст. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон занҳо бештаранд. Дар мавриди таҳсилоти олий бошад, шумораи бештари духтарон дар байни донишҷӯён дар ҚҚ, ки 55,2 %¹¹⁸, -ро ташкил медиҳад ва шумораи камтарини духтарон дар ҚТмушоҳида мешавад.

¹¹⁶ Мониторинги нишондиҳандаҳои ХРҶ дар минтақаи ИДМ солҳои 2015-2018: Маҷмӯаи оморӣ / Кумитаи байнидавлатии оморӣ ИДМ – М., 2020 –136 с.http://www.cisstat.com/rus/sb-monitoring_2015-2018.pdf, С. 51

¹¹⁷ Ҳамон ҷо. С. 51 // URL: http://www.cisstat.com/rus/sb-monitoring_2015-2018.pdf

¹¹⁸ Занон ва мардон ҚҚ. 2020, С. 100 //URL: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/>

Таблица 13. Индекс гендерного паритета в системе образования в 2018 году¹¹⁹

	Соотношение численности воспитанников и учащихся по полу			
	Дошкольные учреждения	Дневные общеобразовательные учреждения	Средние профессиональные Учреждения	Высшие учебные учреждения
ҶҚ	0,96	0,97	1,28	1,12
ҶТ	0,81	0,93	1,64	0,57
ҶУз	0,89	0,95	0,96	0,79

Барои ҳадафҳои таҳқиқоти мазкур муқоиса кардани нишондиҳандаҳои оморӣ мувофиқи индикаторҳои ҲРУ 8.6.1 оид ба ҳиссаи ҷавонони синну соли аз 15 то 24-солае, ки дар ҳеҷ қулоқу фаъолият намекунанд, намехонанд ва дорои малақаҳои касбӣ нестанд, муҳим аст. Ин ҳисса ҷавононе мебошад, ки аз соҳаи маориф берун мондаанд, дар мактаб таҳсил намекунанд, бекоранд, бинобар ин, онҳо натавонанд нишондодиҳандаи бекории ҷавонон нишон медиҳанд, балки нишондиҳандаи васеътари иштирокчиёни бозори меҳнати ҷавонон мебошанд. Ин нишондиҳанда ҷавононро ташкил мекунанд, ки хоҳиши кор кардан надоранд, ва дар баробари сабабҳои дигар, инчунин бо сабаби маънуб буданашон фаъолияти иқтисодӣ намекунанд ва ба корҳои хонавода машғул нестанд ва ғайра. Ин нишондиҳанда беҳтарини қисми ҳозираи иштирокчиёни эҳтимолии бозори меҳнат дар муқоиса бо нишондиҳандаи бекории ҷавонон мебошад, зеро ин нишондиҳанда ҷавононро дар бар мегирад, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъл набоянд ҳам, таҳсил мекунанд, аз ин рӯ, дар айнаи замон ба кор ҷалб карда нашудаанд.

Ин нишондиҳанда дар ҶҚ баланди устувор боқӣ монда, 20,5 % -ро ташкил медиҳад. Нишондиҳанда дар байни духтарон нисбат ба писарон баландар аст ва мутаносибан 29,4 % ва 12 %-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 14. ҲРУ 8.6.1. Ҳиссаи ҷавонон дар Ҷумҳурии Қирғизистон (аз 15 то 24 сола), ки қулоқу таҳсил намекунанд ва малақаи касбӣ надоранд (фоиз)¹²⁰

	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳамагӣ	20,7	21,4	20,4	21,0	20,5
Мардҳо	12,5	13,6	12,1	12,3	12,0
Занҳо	29,2	29,5	29,0	30,1	29,4

Ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Ўзбекистон низ ҳамасола пайгирӣ мешавад, аммо дар сарчашмаҳои қулоқу пайдо кардани тақсими зан ва мард ғайриимкон шуд. Тахмин кардан мумкин аст, ки тақсими гендерии ин нишондиҳанда тақрибан ба нишондиҳандаи Ҷумҳурии Қирғизистон монанд аст.

¹¹⁹ Мониторинги нишондиҳандаҳои ҲРУ дар минтақаи ИДМ солҳои 2015-2018: Маҷмӯаи оморӣ / Кумитаи байнидавлатии оморӣ ИДМ – М., 2020. — С.136 // URL: http://www.cisstat.com/rus/sb-monitoring_2015-2018.pdf

¹²⁰ Мониторинги нишондиҳандаҳои ҲРУ дар Ҷумҳурии Қирғизистон дар с. 2014-2018: Маҷмӯаи оморӣ.— Бишкек, 2020. С. 96 // URL: <http://www.stat.kg/ru/publications/monitoring-pokazatelej-celej-ustojchivogo-razvitiya-v-kyrgyzskoj-respublike/>

Ҷадвали 15. ҲРУ 8.6.1.Ҳиссаи ҷавонон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (аз 15 то 24 сола), ки кору таҳсил намекунанд ва малакаи касбӣ надоранд (фоиз)¹²¹

	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳамагӣ	21,0	21,4	21,2	22,6	21,8

Дар мавриди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон¹²² ҳиссаи ҷавонони аз 15 то 24-солае, ки дар ягон ҷо кору таҳсил намекунанд ва малакаи касбӣ надоранд, танҳо барои соли 2018 дастрас буда, 29,3%, аз онҳо мардҳо - 7,2%, занҳо - 49,3%-ро ташкил менамояд. Яъне ин дарсадиҳо баландтарин нишондод дар дар байни се кишвар буда, он аз ҳисоби теъдоди хеле зиёди занон дар ин категорияи аҳоли ташаккул ёфтааст.

Аз ҷиҳати фарогирӣ ғайр аз нишондиҳандаҳои соҳаи маориф барои мақсадҳои таҳқиқоти мазкур мазмун ва сифати таълим, яъне самаранокии соҳаи маориф аҳамияти калон дорад. Бо мақсади арзёбии он соҳа миқёси бузурги байналмилалӣ ва миллии истифода мешавад: воситаҳои рушди хурдсолон (IPMB), Арзёбии малакаҳои хониши хонандагони синфҳои 1-9 (EGRA), Арзёбии миллии интиҳобӣ (АМИ), Барномаи байналмиллалӣ оид ба арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон (PISA) ва Барномаи ОЭСР оид ба арзёбии байналмиллалӣ салоҳияти калонсолон (PIAAC).

Соҳаи маорифи ҳар се кишвар ба фазои байналмилалӣ маорифҳамроҳ нашудаанд, аз ин рӯ, ин кишварҳо аз иштирок дар барномаҳои байналмилалӣ арзёбӣ яктарафа мондаанд.

Ҷумҳурии Қирғизистон то ҳол ягона кишваре мебошад, ки дар татбиқи Лоиха иштирок дошта, таҷрибаи иштирок дар арзёбӣ дар доираи барномаи PISA-ро дорад. Ҷумҳурии Қирғизистон дар PISA-2006 ва PISA-2009 иштирок карда, ҷойҳои охириро (мутаносибан 57% ва 65%) ишғол кард. Баъд аз ин кишвар аз ширкат дар ин барнома худдорӣ кард. Соли 2024 Ҷумҳурии Қирғизистон ният дорад, ки дубора дар барномаи PISA иштирок кунад.

Ҷумҳурии Ўзбекистон то ҳол дар барномаи PISA ширкат накардааст. Иштироки ҶҶ дар ин барнома аз оғози соли 2022 ба нақша гирифта шудааст¹²³. Вазорати маорифи ҶҶ дар сайти худ гузаштани тестҳои озмоишии Барномаи PISA-ро оғоз кардааст¹²⁴.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар барномаҳои¹²⁵ оид ба арзёбии муқоисавӣ байналмиллалӣ сатҳи маориф то ҳол иштирок накардааст.

Дар сатҳи ҷумҳурий баҳодиҳии сифати таҳсилот дар шакли омӯзиши алоҳида доир гардонда мешавад. Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Қирғизистон ҳангоми таҳқиқоти кластерӣ, ки соли 2018 доир гардид, маълум шуд, ки фоизи кӯдакони аз 7 то 14-сола ҳамагӣ се супоришро оид ба малакаҳои асосии хониш (57,9%) ва ҳисоббарорӣ (51,3%)

¹²¹ Маҷмӯи нишондиҳандаҳои омории ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди миллии дар Ҷумҳурии Ўзбекистон. — Ташкент, 2019. С. 42 // URL: <http://nsdg.stat.uz/publications>

¹²² Татбиқи Рузномаи ҲРУ то соли 2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017 //URL: https://www.unescap.org/sites/default/files/Session4_Tajikistan_SDG_indicators_Russian.pdf

¹²³ ЛатиповШ. Что даст Узбекистану участие в оценке знаний школьников PISA// URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/09/08/education/>

¹²⁴ Готовимся к тесту PISA: Оценка естественно научной грамотности // Министерство народного образования Республики Узбекистан // URL: <https://www.uzedu.uz/ru/pisa-test-rus-032020>

¹²⁵ «Баҳси фил» ё то чӣ андоза воқеияти рушди инноватсионӣ дар Тоҷикистон // Лоихаи Институти инъикоси ҷанг ва сулҳ // URL: <https://cabar.asia/ru/spor-o-slone-ili-naskolko-realisticno-innovatsionnoe-razvitie-v-tadzhikistane>

бомуваффақият иҷро намуданд. Дар шаҳрҳо ин рақамҳо аз нишондиҳандаи миёнаи кишвар хеле зиёданд (мутаносибан 66,7% ва 56,4%). Нишондиҳандаҳои духтарон (60,1% ва 53,5%) нисбат ба писарон (55,8% ва 49,3%) зиёдтар мебошанд.

4.5. МУҲОҶИРАТ

Ҷумҳурии Қирғизистон

Дар соли 2019 воридот ба ҷумҳурӣ 1400 нафар ва баромад аз он 7560 нафар ва шумораи муҳоҷирати меҳнатӣ 6160 нафарро ташкил дод. Ҳамин тариқ, дар соли 2019 дар ҷумҳурӣ мисли солҳои қаблӣ коҳиши назарраси ҳаҷми муҳоҷират ба қайд гирифта шудааст.

Ҷадвали 15. Муҳоҷирати берунаи аҳоли (нафар)

	Шумораи муҳоҷирони воридшуда			Шумораи баромад		
	Ҳамагӣ	Занҳо	Мардҳо	Ҳамагӣ	Занҳо	Мардҳо
2015	3 559	1 823	1 736	7 788	4 603	3 185
2016	3 160	1 671	1 489	7 125	4 324	2 801
2017	1 974	1 019	955	5 899	3 660	2 239
2018	1 687	836	851	7 077	4 550	2 527
2019	1 400	710	690	7 560	4 799	2 761

Тавозуни манфии муҳоҷират мисли пештара дар ҳамаи давлатҳои муштаракулманофеъ, ба истиснои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад. Россия ва Қазоқистон мамлакатҳои асосӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати интихоби ҷои нави кории доимӣ (ё дарозмуддат) барои муҳоҷирони ҚҚ боқӣ мондаанд.

Қисмати асосии ҷараёни муҳоҷират дар минтақаҳои ҷумҳурӣ муҳоҷирати дохилӣ мебошад. Ҳаракатҳои байниминтақавӣ мисли пештара ба Бишкек ва вилояти Чуй равона карда мешаванд (дар вилоятҳои дигар шумораи аҳоли мунтазам кам мешавад).

Ҷадвали 16: Муҳоҷирати дохилии аҳоли (нафар)

	Шумораи воридот			Шумораи баромад		
	Ҳамагӣ	Занҳо	Мардҳо	Ҳамагӣ	Занҳо	Мардҳо
2015	21 337	13 906	7 431	20 916	13 726	7 190
2016	22 962	15 101	7 861	21 255	14 218	7 037
2017	25 729	17 170	8 559	22 905	15 512	7 393
2018	26 734	17 282	9 452	26 734	17 305	9 429
2019	24 810	16 401	8 409	24 810	16 401	8 409

Аммо дар ҳарсе кишваре, ки дар татбиқи Лоиҳа иштирокдоранд, итилооти омори расмӣ вазъиятро аз рӯи миқёси воқеии муҳоҷират умуман инъикос намекунад.

Дар матни Консепсияи давлатии сиёсати муҳоҷират дар **Ҷумҳурии Қирғизистон**¹²⁶ зикр шудааст, ки тибқи маълумоти мақоми ваколатдори давлатӣ оид

¹²⁶ Консепсияи сиёсати муҳоҷирати Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2021-2030, С. 3 // URL: <https://www.gov.kg/ru/npa/s/2277>

ба масъалаҳои муҳоҷират, дар айнаи замон беш аз 750 ҳазор нафар қирғизистониён дар хориҷи кишвар қарор доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар соли 2019 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 253 нафар ворид шуда, 9720 шахс аз кишвар фирор кардаст, ки аз рӯи ин ҳисоб шумораи муҳоҷирон 9 467 нафарро ташкил кард¹²⁷. Вале маълум нест, ки омили мазкур дуоуст аст ё не.

Ҷадвали 17. Маълумоти умумӣ оид ба муҳоҷират(нафар)

	Шумораи воридот			Шумораи баромад		
	Ҷамағӣ	Занҳо	Мардҳо	Ҷамағӣ	Занҳо	Мардҳо
2015	35 316	16 854	18 462	40 135	19 501	20 634
2016	33 336	15 769	17 567	37 606	18 481	19 107
2017	37 497	18 358	19 139	41 150	20 461	20 689
2018	42 082	20 569	21 513	45 046	18 588	26 458
2019	40 859	21 030	19 829	54 495	24 196	30 299

Ҷадвали 18. Муҳоҷирати берунаи аҳолии(нафар)

	Шумораи воридот			Шумораи баромад		
	Ҷамағӣ	Занҳо	Мардҳо	Ҷамағӣ	Занҳо	Мардҳо
2015	580	273	307	2 871	1 434	1 437
2016	455	201	254	2 757	1 453	1 304
2017	361	174	187	2 229	1 171	1 058
2018	423	234	189	2 394	1 343	1 051
2019	253	108	151	9 720	1 210	8 510

Аз шумораи умумии муҳоҷират дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳиссаи баландтарини онро муҳоҷирати дохилӣ ташкил мекунад.

Ҷадвали 19. Муҳоҷирати дарунии аҳолии (нафар)

	Шумораи воридот			Шумораи баромад		
	Ҷамағӣ	Занҳо	Мардҳо	Ҷамағӣ	Занҳо	Мардҳо
2015	34 701	16 561	18 140	37 264	18 067	19 197
2016	32 881	15 568	17 313	34 845	17 027	17 818
2017	37 133	18 183	18 950	38 921	19 290	19 631
2018	41 659	20 335	21 324	42 652	17 245	25 407
2019	40 600	20 922	19 678	44 775	22 986	21 789

¹²⁷ Солномаи демографии Ҷумҳурии Тотористон. 2018, С.236-237 //URL:<https://www.stat.tj/ru/publications>

Қумҳурии Ўзбекистон

Тибқи омили расмӣ, дар соли 2019 ба Ўзбекистон 158861 нафар муҳоҷир ворид шуда, ва аз он 169547 нафар ба хориҷа рафтааст ва дар ин ҳолат муҳоҷирати меҳнатӣ 10 686 нафарро ташкил намудааст. Ҳамин тариқ, дар соли 2019 чун солҳои қаблӣ дар Қумҳурии Ўзбекистонӣ коҳиши муайяни ҳаҷми муҳоҷирати аҳоли ба қайд гирифта шудааст.

Қадвали 20. Муҳоҷирати берунаи аҳоли (нафар)¹²⁸.

	Шумораи воридот			Шумораи баромад		
	Ҳамагӣ	Занҳо	Мардҳо	Ҳамагӣ	Занҳо	Мардҳо
2015	139 280	93567	45713	168 579	109 940	58639
2016	141 548	93725	47823	167 796	108695	59101
2017	157 149	103949	53200	175 748	114783	60965
2018	160 103	105052	55051	174 832	113756	61076
2019	158 861	104353	54508	169 547	110752	58795
2020	191 086	115842	75244	203 629	121848	81781

Муҳоҷирати дохилӣ унсури асоситарини раванди муҳоҷиратро дар вилоятҳо ва минтақаҳои қумҳурий ташкил менамояд. Ҳоло ҳаракати байниминтақавӣ ҳам асосан ба шаҳри Тошканду вилояти Тошканд ва қисман ба як қатор шаҳрҳои калон - Самарқанд, Бухоро ва Фарғона нигаронида шудааст. Шумораи аҳоли дар минтақаҳои деҳотӣ мунтазам кам шуда истодааст, ки ин ҳолат ба сарбории демографии онҳо мусоидат кардааст.

Тавозуни манфии муҳоҷират дар ҳамаи кишварҳои ИММ, ба истиснои Тоҷикистон, ба қайд гирифта шудааст. Россия ва Қазоқистон ҳамчун давлатҳои асосӣ барои интиҳоби ҷои нави зисти доимии (ва ё дарозмуддати) муҳоҷирони Ўзбекистон боқӣ мондааст.

Шумораи умумии муҳоҷирони меҳнатии Қумҳурии Ўзбекистон дар соли 2019 ба 2 миллиону 594 ҳазор нафар расид¹²⁹, аз ҷумла 84,4 % онҳо ба Федератсияи Россия интиқол ёфтааст. Самтҳои дигари муҳоҷирати меҳнатӣ Қазоқистон (тақрибан 12%), Кореяи Ҷанубӣ ва АМА мебошанд.

Дар баробари ин, шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ аз Қумҳурии Ўзбекистон ба Россия сол то сол меафзояд, масалан, шумораи он то моҳи июни соли 2017 1 923 388 нафарро ташкил додааст; то моҳи июни соли 2018 бошад - 2 017 830 нафар (афзоиш 4442 нафар ё 4,9 %); ва то июни соли 2019 - 2,188,835 нафар (афзоиш 117005 нафар ё 8,5 %)¹³⁰.

¹²⁸ 2010-2022. Кумитаи давлатии омили Қумҳурии Ўзбекистон <https://gender.stat.uz/ru/osnovnye-pokazateli/demografiya/migratsiya-naseleniya>

¹²⁹ Дар Ўзбекистон шумори шаҳрвандоне, ки барои кор ба хориҷа рафтаанд, ҳисоб карда мешавад // Новостное агентство Sputnik // URL: <https://tj.sputniknews.ru/20190731/uzbekistan-migranty-zarabotky-1029535085.html>

¹³⁰ Ўзбекҳо аз рӯи шумораи муҳоҷирони корӣ дар Русия ҷои аввалро гирифтанд. Айни замон дар ФР зиёда аз 2,1 млн шаҳрвандони Ўзбекистон воқеъ аст // URL: <https://www.podrobno.uz/cat/obchestvo/uzbekistantsy-zanyali-pervoe-mesto-po-chislu-trudovykh-ne-otkrivaetsya>

5. ТАҲЛИЛИ НАТИҶАҲОИ ТАДҚИҚҲО

5.1. ТАҲҚИҚОТ ОИД БА ҲУВИЯТ ВА ТАШАККУЛИ МИЛЛАТ

Таи чанд даҳсолаи охир таҳқиқот дар ҷаҳон ва минтақаи Осиёи Миёна дар байни таҳқиқоти навъҳои гуногуни омӯзиш намудҳои иҷтимоӣ афзалият ба омӯзиши ҳувиёти этникӣ дар робита бо афзоиши миллатгарой ва низоъҳо дода шудааст. Ва зимнан чанд муаллифи ғарб ин масъаларо мавридитаваҷҷӯҳ қарор додааст.

Ҳамин тариқ, ҳанӯз дар солҳои 80-уми қарни сипаришуда пажӯҳишгари норвегӣ **Стейн Роккан** қайд кардааст, ки ҳаводиси даҳсолаҳои ахир «минтақапарастӣ» ва «этномиллатгарой»-ро ба мавзӯи мӯди сиёсӣ ва академикӣ¹³¹ табдил медиҳад. Дар байни асарҳои, ки рушди назариявии ин мафҳумҳоро муайян кардаанд, «Миллатҳо ва миллатгарой»-и **Эрнест Гелнер**, маҷмӯаи мақолаҳо зери таҳрири **Эрик Хобсбаум** ва **Теренс Рейнджер** «Ихтирои анъанаҳо» мебошанд¹³².

Ҷамъаҳои қавмӣ (этникӣ) дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ нақши муҳими муҳим доранд. Умедҳои муттаҳидшавӣ ва аз байн рафтани миллатҳо, ки онро муаррихону сиёсатмадорон ва файласуфон борҳо изҳор доштанд, амалӣ нагардид. Қавмҳо (этносҳо) ва миллатҳои дорои хусусиятҳои ҳувиётдошта ҳатто дар «дегҳои ғудохташуда» зинда монданд. Онҳо ҳудро тақрор ба тақрор ба ёд меоранд, махсусан дар ҷойҳои, ки фаромӯш мешаванд, кӯшиш мекунанд, ки аҳамият надода ба он ҳамроҳ (ассимилятсия) шаванд.

Дамин тариқ, ҳангоми каме тағйир ёфтани шароити иҷтимоӣ сиёсӣ онҳо шаклҳои гуногуни худшиносии иҷтимоӣ сиёсии ҳудро пайдо намуда, тавассути иштирок дар равандҳои сиёсӣ маънавии давлат ва ҷомеа муаррифӣ намуда, қобилият ва устувории ҳудро на танҳо ҳамчун як ҷузъи давлатҳои мавҷудабалки берун аз онҳо ҳам исбот мекунанд. Ҳаёт собит кард, ки гурӯҳҳои этникӣ ҳатто дар тасвири давлатҳои, ки пароканда ва аз байн рафта истодаанд, ҷомеаҳои устувор боқӣ мемонанд¹³³.

Бар хилофи илмҳои «классикӣ», ки таърихи нисбатан дуру дароз доранд, омӯзиши процессҳои этносиёсӣ ҳануз дар ҷараёни ташаккули соҳаи мавзӯи ҳуд, аниқ кардани аппарати концептуалӣ ва коркарди концепсияҳо мебошад. Пешравони ин соҳаи дониш олимони амрикоӣ П.Банден Берч, Э.Блэк, М.Паренти, Ч.Ротшильд ва дигарон буданд, ки кӯшишҳои онҳо аллакай дар солҳои 1960-70-ум ҷудошавии мушкilotи этносиёсӣ гардид ва барои таҳқиқи он усулҳои иҷтимоӣ ва равшаншиносӣ истифода бурда шудаанд. Зимни ин масъалаи этносиёсӣ як зумра муҳаққиқони дигар низ таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд.

Аз ҷумла, муҳаққиқи Пажӯҳишгоҳи сиёсатшиносии Амрико **Майкл Паренти** мавзӯи таҳқиқи равандҳои этносиёсиро тавассути омӯзиши таъсири омилҳои этникӣ ба рафтори сиёсии одамон ва умуман доираи сиёсат муайян кардааст¹³⁴.

¹³¹ Ларсен С.У. Моделирование Европы в логике Роккана // Полис. 1995. № 1 // URL: http://www.norge.ru/larsen_om_rokkan

¹³² Gellner E. Nations and Nationalism. — Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 1983 // URL: https://www.researchgate.net/publication/234079208_Nations_and_Nationalism_Ernest_Gellner

¹³³ Hobsbawm E. Ranger T. (ed.). The Invention of Tradition. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983 // URL: https://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hobsbawm_and_Ranger_eds_The_Invention_of_Tradition.pdf

¹³⁴ Абдулатипов Р.Г. Нация и национализм: добро и зло в национальном вопросе. — М., 1999 // URL: <https://istina.msu.ru/publications/book/87035892/>

¹³⁴ Parenti M. Ethnic and Political Attitudes. Arno, 1975 // URL: <https://www.jstor.org/stable/1976090>

Муҳаққиқи дигари машҳури амрикоӣ, профессори соҳаи иҷтимоии Донишгоҳи Вашингтон **Пьер Луи Ван ден Берге**, ҳамчун мавзӯи пажӯҳиши этносиёсӣ, муносибатҳои давлат бо ҷомеаҳои этникӣ ва институтҳои гуногуни этносиёсӣ: ҳизбҳо, ҳаракатҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайраро қайд кардааст.¹³⁵

Яке аз таҳқиқотҳои охирин дар соҳаи ҷомеашиносии муқоисавӣ, ки ба мавзӯи ташаккули миллат бахшида шудааст, китоби профессори ҷомеашиносии Донишгоҳи Колумбия **Андреаса Виммер** бо номи «Ташаккули Миллӣ» мебошад.¹³⁶

А. Виммер ном муҳаққиқ масъалаҳои ташаккули давлатҳои миллӣ, муқаррар ва вайрон кардани сарҳадҳои этникӣ, инчунин ихтилофҳои сиёсиро омӯхтааст. Мавсуф дар таҳқиқоти худ давлатҳои гуногун, қитъаҳо ва давраҳои таърихиро бо ҳам муқоиса мекунад, то ки дар ин ҷараён моделҳо ва равандҳои такроршавандаро муайян намояд. Виммер А. бо истифода аз усулҳои амалии (эмпирикии) миқдорӣ ва сифатӣ тафсири худро оид ба омилҳое, ки дар заминаи давлатдорӣ мустақкам асос ёфтаанд, пешниҳод мекунад.

Муаллиф вазифаи пажӯҳиши худро дар зери сарлавҳаи асараш дар шакли савол гузоштааст: «Чаро баъзе кишварҳо муттаҳид мешаванд, дар ҳоле ки дигарон пароканда мешаванд?». Ва ӯ ба хулосае меояд, ки сохтмони бомуваффақияти миллати граждонӣ ба омезиши се омил асос ёфтааст:

- Гомогенизатсияи забонӣ, яъне шартӣ ҳатмӣ - ин мавҷудияти забони умумӣ, ки дар он муоширати ҷамъиятӣ сурут мегирад, мебошад;
- мавҷуд будани иттиҳодияҳои/альянсҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки аз ҳудуди худ мегузаранд, аммо на аз рӯи нишонаи этникӣ ташкил мешаванд. Ё Швейтсарияро мисол меорад, ки ассотсиатсияҳои фермерҳо метавонанд иборат аз аъзоёни олмонӣ, фаронсавӣ ва итолиёвӣ бошанд, аммо дар масъалаҳо ва манфиатҳои фермерӣ, мустақкамшавии миллатро дар сатҳи пастрарин нигоҳ медоранд.
- Дастрасии баробар ба хизматрасонии давлатӣ. Дар мавридҳое, ки хизматрасонии асосии давлатӣ (маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ) ва сифати зерсохторҳои (шабакаҳои барқӣ, роҳҳо, каналҳои обёрӣ ва ғайра) алоҳида намерасанд, ноодилона таксим карда мешаванд, тамоюли ҷудошавӣ ногузир пайдо мешавад.

Ҳамин тариқ, аз рӯи тасрифи А. Виммер, ҳуввияти миллӣ масҳулоти ҷидаи этникӣ набуда, балки аз тариқи инклюзивӣ пешниҳод кардани манфиатҳои ҷамъиятӣ ва мавҷудияти шабакаҳои маҳалии ташкилотҳои ҷомеи шаҳрвандӣ мебошад.

Дар мавриди таҳқиқот оид ба ташаккули миллат дар Осиёи Миёна ба омилҳое таваҷҷуҳ бояд кард ки, муаллифони онҳо аҳамияти бузургро ба марҳилаи Ибтидоии ташаккули миллат дар оғози асри XX равона кардаанд, замоне ки раванди барпосозии давлатҳои шуравӣ ба барпо намудани давлатҳои хозира замина гузоштанд. Ба ин асарҳои таҳқиқотии **Терри Мартин** «Империяи «амалҳои мусбӣ»: миллатҳо ва миллатчиғӣ

¹³⁵ Van den Berge P.L. Man in society. Abiosocialperspective. N. Y., 1975; Ван ден Берге П. Раса и этничность: социобиологическая перспектива // Вопросы национализма. 2014. № 20 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rasa-i-etnichnost-sotsiobiologicheskaya-perspektiva>

¹³⁶ Wimmer A. Nation Building. Why is political integration achieved in some diverse countries, while others are destabilized by exclusionary regimes prone to separatism and ethnic war? 2018. 376 p. // URL: <https://osce.webex.com/osce/url.php?frompanel=false&gourl=http%3A%2F%2Fwww.amazon.com%2FNation-Building-Countries-Princeton-Comparative%2Fdop%2F0691177384>

дар ИҶШС»¹³⁷, дохил мешавад ва он ба таърихи ташкил ва ташаккули ҷумҳуриҳои миллӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои 20-30-умасри XX байни олимони таърих дода буд. Аз рӯи ақидаи ӯ, Федератсияи Россия дар давраи Ибтидоии фаъолияти худ дар ҳалли масъалаи миллӣ ҳамчун империяи «дискриминатсияи мусбат» баромад мекард. Дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ сиёсати миллӣ-дӯстонаи хусусияти бистрактӣ доштаи оид ба ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ аз мазмун ва тартибот маҳдуд карда шуда буд. Аз соли 1923 дар ин соҳа дигаргуниҳои калон ба амал омаданд. Татбиқи сиёсати бузург ва ягонаи соҳаи миллӣ роиҳаҳо ва барномаҳои зиёде дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамроҳӣ мекарданд, масалан, сиёсати «пешбарӣ», яъне ба таври ниҳойӣ зиёд кардани намоёндогони маҳаллӣ дар тартиби идоракунии давлатӣ ва ҷорӣ намудани коргузориҳои идорӣ бо забонҳои аҳолии маҳаллӣ. Ҳамаи ин тадбирҳо, ба ақидаи олимони америкоӣ, аз ҳисоби Марказ ва Федератсияи Россия ба амал оварда шуданд, ки аксар вақт барои манфиати сиёсати миллӣ на танҳо захираҳои бузурги моддию маънавиявӣ, балки масоҳатҳои ҷумҳуриро низ қурбон мекарданд.

Ин асари муаллиф аз ҷиҳати маълумотҳои сершумори архив ва оморӣ-ҷолиби диққат мебошад, ки дар асоси онҳо раванди «сохтмони» ҷӣ тавр сурат гирифтани на танҳо ҷумҳуриҳои миллӣ, балки маданият, забонҳои муосир ва сохти сиёсатсавир ёфтаанд. Дар пасманзари андешаҳои муосир оид ба ташаккули миллатҳо дар Осиёи Миёна, ки бо ҳаракатҳои худ баҳри баланд бардоштани таърихи миллати худ талош мекунад, асари олимони америкӣ таъкид мекунад, ки дар ҷи гуна шароити мураккаб ва вазнин миллатҳои ояндаи соҳибистиқлол ҳамчун миллатҳои муосир ва ҳувиати миллӣ дошта ташаккул ёфтаанд.

Мрдқмшинос ва қиёфашиноси рус **Сергей Абашин**¹³⁸ дар заминаи сарчашмаҳои таърихи пайдоиш ва ҳолатҳои муосири «миллатгарони Осиёи Миёна»-ро дар мисоли таҳлили муфассали равандҳои барқароршавӣ, ташаккул ва рушди миллатчиғии ўзбек ва тоҷик таҳқиқ намудааст. Миллатгарии Осиёи Миёна ба назари онҳо, пеш аз ҳама, маҳсули сиёсати миллии шӯравӣ мебошанд ва аз баҳсҳои ҳудудии мавҷуда таалуқ ба солҳои 20-уми асри XX таъсир меёбад. Дар давраи пеш аз инқилоби Октябр ва ҳатто дар солҳои 50-ум ва 60-ум ҳам миллатгарӣ ошкоро зохир намегашт. Миллатгарӣ дар минтақа пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ авҷ гирифта, даъвоҳои марзӣ ва баҳсҳои байни ҷумҳуриҳои дар солҳои истиқлолият ҳамчун яке аз ҷузъҳои ташаккули миллатҳо оғоз ёфт. Роҳбарони ҷумҳуриҳои тозаистиқлол барои таҳкими давлатдорӣ худ, пеш аз ҳама, ба таърихи фарҳанг ва забони модарӣ таъкид мекарданд. Дар натиҷаи ин чунин сиёсат масъалаи асосӣ буд дар доираи баҳс оид ба он, ки «дар Осиёи Миёна қадимтарин миллат кадом аст?» пайдо шуд. Дар ин замина муҳим он аст, ки қавонони тамоми кишварҳои Осиёи Миёна дар солҳои истиқлолият ба воя расида, дар заминаи миллатгарии мардумӣ (этникӣ) тарбия ёфтаанд. Аз ин рӯ, миллатгарӣ, баҳсҳои марзӣ ва низоъҳои байнимиллӣ, тавре ин муаллиф менигорад, на танҳо вучуд дорад, балки метавонад идома ёбад.

Маҷмӯаи мақолаҳои «Водии Фарғона: мансубият, равандҳои этникӣ, низоъҳои этникӣ» таваҷҷуҳи махсусро тақозо дорад¹³⁹. Ин водӣ, ки дар он сарҳадҳои се ҷумҳури ва миллатҳои маҳаллиниёде ба ҳам пайвастанд, барои барпо кардан ва ташаккули

¹³⁷ Терри Мартин. Империя «положительной деятельности»: нации и национализм в СССР. 1923–1939. — М., РОССПЭН, 2011. С. 855 // URL: <https://history.wikireading.ru/hfq5wnKpY6>

¹³⁸ Абашин С.Н. Национализм в Средней Азии. В поисках идентичности. История зарождения и современное состояние среднеазиатских национализмов. М., 2007. С. 304 // URL: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1115585040>

¹³⁹ Ферганская долина: этничность, этнические процессы, этнические конфликты. Отв.ред. С.Н. Абашин, В.И.Бушков. М., Наука, 2004. С. 224 // URL:<https://www.academia.edu/2965812/>

миллатҳои титулӣ, ки асоси давлатҳои нави соҳибистиклол гардиданд, майдони озмоиш аст. Муаллифон нишон додаанд, ки раванди ташаккул ва бунёди миллатҳо ҳанӯз ба анҷом нарасидааст, аз ин рӯ ҳаёти ҳаррӯзаи водӣ мунтазам бо низоҳои қавмӣ ҳамроҳӣ мекунад.

Масъалаи сохти давлатӣ ва ташаккули ҳувиати умумии шаҳрвандӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ранги нав пайдо кард. Масъалаи асосӣ он аст, ки дар кишварҳои минтақа ин мушкилот бо фаҳмиши марксистиӣ миллат ва этникӣ зич алоқаманд аст. Ин омил ба кишварҳои минтақа имкон намерасонад, ки раванди бунёди миллатро ба таври қобили мулоҳиза навсозӣ кунанд, ки як қатор мушкилотҳои дигарро ба вуҷуд меорад, ки ҳалли онҳо рӯз то рӯз печидатар гардида истодааст¹⁴⁰.

Доираи пажӯҳиш оид ба мавзӯҳои миллатгарой дар минтақа ба таври кулӣ гуногун буда, бо таърих ва вижагиҳои рушди кишварҳо, аз он ҷумла мавҷудияти низоҳои дорои моҳияти гуногундошта муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар оғози истиқлолият тоъикон ҷанги шаҳрвандиро паси сар карда, аз ҳарду ҷониб бар зидди ҷамдигар меҷангиданд, пажӯҳишгарон ба омилҳои таваҷҷуҳи хоса зоҳир кардаанд, ки миёни ҷангиён «тақсимои обию равон» ба вуҷуд овардаанд¹⁴¹. Қайд карда мешавад, ки гарчанде баъзе аз фармондеҳони саҳроӣ гоҳо гурӯҳҳои худро аз рӯи принсипи минтақавӣ, конфессионалӣ ва/ё ҷавмб ташкил медоданд (масалан, отрядҳои исмоилиёни Бадахшон), вале дар суҳанронии ҷонибҳои даргир лейтмотивҳои ҷавмб ба таври ҷиддӣ садо намерасонад¹⁴². Дар баробари ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омили «миллати номварӣ» ё халқи давлатсоз дар муҳокимаи коршиносӣ ва пажӯҳишӣ истифода намешавад¹⁴³.

Муносибатҳои байни миллатҳо дар ҷомеаи сермиллат (ки ҷамаи давлатҳои Осиёи Миёнаро дар бар мегирад) имрӯз мавзӯи омӯзиши ҳар як кишвари минтақа мебошад. Мақсади онҳо куллан амалӣ мебошад, яъне дар асоси таҳлили таҷрибаи таърихӣ муайян кардани роҳу намунаҳои беҳтарини танзими муносибатҳои байни миллатҳо дар ҷомеаи ҳозира мебошад. Ин масъала бисёрҷанба буда, аз он ҷумла масъалаҳои таърих ва фарҳангу маориф ва ҷомеашиносии равоншиносӣ, меҳнати муносибатҳои иқтисодӣ сиёсӣ ва ҳуқуқиро дар бар мегирад.

Дар ҳар қадр кишвари минтақа ҳолатҳои муносибати этникӣ байни миллатҳо таҳқиқот карда мешаванд¹⁴⁴ ва диққати махсус ба таҳлили этнодемографӣ ва баҳодиҳии ҳолати иҷтимоӣ дода мешавад¹⁴⁵. Масалан, таҳқиқоти масъалаи «Муносибатҳои байни

¹⁴⁰ Olivier R. The New Central Asia, the Creation of Nations. L.: I. B. Tauris, 2000 // URL: https://www.researchgate.net/publication/5143491_Olivier_Roy_The_new_Central_Asia_The_Creation_of_Nations

¹⁴¹ Гасанов И. Этнополитическая палитра Таджикистана (часть первая) // URL: <http://muslimpolitic.ru/2014/03/e-tnopoliticheskaya-palitra-tadzhikistana-chast-pervaya/>; Он же. Этнополитическая палитра Таджикистана (часть вторая) // <http://muslimpolitic.ru/2014/03/e-tnopoliticheskaya-palitra-tadzhikistana-chast-vtoraya/>

¹⁴² Бушков В.И., Микульский Д.В. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (Этносоциальные процессы и политическая борьба, 1992-1995). М.: ИПВ, 1996 // URL: http://krotov.info/libr_min/02_b/ush/kov_09.htm

¹⁴³ Akbarzadeh S. Why did nationalism fail in Tajikistan? // Europe-Asia Studies. 1996. Vol. 48. pp. 1105-1129 // URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668139608412402>

¹⁴⁴ Алиева В.Р., Назаров Р.Р. Этнодемографические процессы в Республике Узбекистан // XVIII-е Плехановские чтения. Москва: РЭА, 2005. С. 259-260 // URL: <http://absopac.rea.ru/OpacUnicode/app/webroot/index.php?url=/notices/index/IdNotice:92975/Source:default>

¹⁴⁵ Новак Ю. Межэтнические отношения в Узбекистане. Пер с нем. // Социологические исследования. 1994. № 4. С. 41-52 // URL: http://ecsocman.hse.ru/data/813/847/1217/005_Prikladnye_issledovaniya.pdf; Каракурт Т. Межнациональные конфликты и их решения в Н.Н.Г. Пер. с нем. Варшава: Фонд Ф. Эберта, 199 // URL: <http://window.edu.ru/resource/541/70541/files/monogrmnk.pdf>; Левитин Л. Узбекистан на историческом повороте. М.: Восток, 2001 // URL: https://royallib.com/book/levitin_leonid/uzbekistan_na_istoricheskom_povorote.html; Шоберлайн-Энгл Дж. Перспективы становления национального самосознания узбеков. Перс.англ. // Восток. 1997. № 3. С. 52-63, <https://philarchive.org/archive/PRIOTF-3>; Ferghana Valley: the Heart of Central

миллатҳо дар Ўзбекистон дар оинаи афкори ҷамъиятӣ: арзёбӣ, мақом, болоравӣ (динамика), мушкilot ва роҳҳои ҳалли онҳо»¹⁴⁶ нишон дод, ки аксарияти намоёндагони ҷамъаҳои гуногуни қавмӣ (этники) муносибатҳои байни миллатҳоро мусбат арзёбӣ мекунанд.

Омӯзиши ҳолати муносибатҳои байниқавмӣ (этникии) миллатҳо ва татбиқи сиёсати мардумӣ (этники) дар ҳар як давлати Осиёи Миёнаро бешубҳа вазифаи ҷолиб ва шоистаи таҳқиқи алоҳида мебошад. Вале дар таҳқиқоти мазкур танҳо баъзе асарҳои солҳои охир, ки гурӯҳи мақсаднок (қавонон), мавзӯҳои тундгарой (радикализатсия) ва ҳулосаҳоеро омӯхтаанд, аз дидгоҳи амалӣ судманд мебошанд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Пеш аз ҳама, ин мавзӯҳо ҳамоно пажӯҳишҳое дар бар мегиранд, ки масъалаҳои таносуб дар байни ҳувияти қавмӣ (этники), минтақавӣ, динӣ ва умумии шаҳрвандиро таҳқиқ мекунанд.

Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ҳувдияти қавмию милли, пеш аз ҳама, тавассути таъмини ҳамбастагии шаҳрвандӣ дар низоми таълиму тарбия, ташаққул ёфтани эҳтироми миллатҳо ба рамзҳо, забони давлатӣ ва фазои ягонаи фарҳангӣ тасдиқ карда мешавад. Муносибатҳои байни ҷомеаҳои қавмӣ (этники) ҳангоми ҷустуҷӯи «мо» ва «онҳо» сарчашмаи низоъ мешаванд ва баръакс, - миллатро дар ҷараёни ҳамкориҳои амалӣ, муносибатҳои байниҳамдигарии фарҳангии одамоне, кидар ҳамсоиягӣ сукунат доранд ва намоёндагони ҷамъаҳои қавмӣ (этникии) гуногун мебошанд, муттаҳид мекунанд¹⁴⁷.

Яке аз монеаҳои асосии таҳкими ҳуввияти умумии шаҳрвандӣ омилҳои миллатчиғӣ ва маҳалгарой мебошанд. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки таъсири омили этники ба радикализатсия, масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле кам аст. Инро таҳлили мундариҷаи фазои иттилоотӣ тасдиқ мекунад, ки мувофиқи ин омӯзиш ягон ҷузъибарҷастаи этникидар ҷараёни иттилооти радикалӣ дарёфт нашудааст¹⁴⁸.

Мутаассифона, дар минтақаи Осиёи Миёна ягон таҳқиқот оид ба таносуби ҳувиятдар байни қавонон амалан вуҷуд надорад. Истиснои нодирро таҳқиқоти «Нақши созмонҳои таълимии динӣ дар ташаққули шахсиятҳои шаҳрвандии донишҷӯёни мадраса»¹⁴⁹, ки дар 53 мадрасаи вилоятҳои Ўш, Ҷалолобод, Бодканд ва Чуй гузаронида шудааст, ташкил медиҳад.

Посухҳо ба саволҳои бахши «Худшиносии донишҷӯёни мадраса» барои мақсадҳои таҳқиқоти мазкур муҳим мебошад. Ба саволи «Шумо пеш аз ҳама худро чи гуна шахсият мешуморед?» 47 % посухҳои шахсони пурсида: «Ман- шаҳрванди Қирғизстон», 29 % - «Ман- мусулмон», 16 % - «Ман- одам». 4 % ҷавоб додаанд, ки худро дар «ватани хурд» (шаҳр, ноҳия, вилоят) эҳсос мекунанд ва танҳо 2 % ҷавоб доданд, «Ман намоёндаи

Asia. Ed. by S.Fr. Starr. New-York, publ. M.E. Sharpe, 2011, <http://www-lib.tufs.ac.jp/opac/en/recordID/catalog.bib/BB0654882X>; Ситнянский Г.Ю. Россия и Центральная Азия: вместе или врозь? Межэтнические отношения в Средней Азии и Казахстане и Россия. Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. – М.: ИЭА РАН, 2011. С. 290 // URL: <https://iea-ras.ru/index.php?go=Files&in=view&id=37>

¹⁴⁶ Межнациональные отношения в Узбекистане в зеркале общественного мнения: оценки, состояние, динамика, проблемы и решения // Республиканский Центр Изучения Общественного Мнения «Ижтимоий фикр». Узбекистан, 2020 // URL: <http://ijtimoiyifkr.uz/ru/issledovaniya/politika-i-pravo/mejnatsionalnye-otnosheniya-v-uzbekistane-v-zerkale-obshestvennogo-mneniya-osenki-sostoyanie-dinamika-problemy-i-resheniya.htm>

¹⁴⁷ Артыкбаев М. Т., Борбодоев Ж. М. Кыргызстанская идентичность: теоретико-прикладные аспекты. Бишкек, 2015 // URL: <https://ru.calameo.com/read/0061242703c7b286b7fd8>

¹⁴⁸ Информационные потоки и радикализация, ведущая к насильственному экстремизму в Центральной Азии (Internews, Search for Common Ground, 2019) // URL: https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2019/08/Information_flows_public_rus.pdf

¹⁴⁹ Кыргызстандагы медресе окуучуларынын жарандык идентүүлүгүнүн калып тануусун да диний билим берүү мекемелеринин ролу. Бишкек. 2020. 98. бет, Центр исследования религиозной ситуации при ГКДР КР // URL: www.religion.gov.kg

қавми (этноси) худ (қирғиз, узбек, дунган) меҳисобам». Ҳамин тариқ, тақрибан нисфи шахсони пурсидашуда худро шахрванди кишвар мешуморанд, дар ҷои дуюм мансубияти мазҳабӣ ва танҳо пас аз он - ҳувияти минтақавӣ ва қавмӣ (бэтникӣ). Танҳо як посухдиҳанда посух додаст, ки «Ман шахрванди мусалмони Қирғизистон ҳастам».

Баррасии посухҳо ба ин савол, аз рӯи мансубияти ҷинсӣ нишон дод, ки духтарони мадраса, ки афзалияти (бартарияти) ҳувияти шахрвандӣ доранд, камтаранд – 45,7%, дар байни мардон 49% пурсидашудагон ҳамин тавр посух додаанд. Ва баръакс, 31% занон гуфтаанд, ки мансубияти динӣ барои онҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад, дар ҳоле, ки ин нишондод дар байни мардон 25,3%-ро ташкил додааст. Заноне, ки барои онҳо мансубияти этникӣ зарур аст 1,5 маротиба зиёд нисбат ба мардонро ташкил доданд (мутаносибан 2,4% ва 1,6%).

Аз рӯи тақсими этникӣ дар байни шахсоне, ки худро ҳамчун «шахрванди Қирғизистон» муаррифӣ мекунад – қисми зиёди посухдиҳандагон қирғизҳои ҷавмӣ (этникӣ) (47,9 %) ва ўзбекон (49,1 %) мебошанд. Дар байни узбекҳо бештар будани ин нишондод диққати махсусро тақозо мекунад. Инчунин, ҳамин тавр дар байни хонандагони қирғиз (29,3 %) ҳувияти динӣ байни қирғизҳо нисбат ба узбекҳо (22,7 %) баландтар аст. Ҷоизаи зиёд дорад посухҳо дар байни дунгонҳо низ, ки худро шахрванди кишвар медонанд (41,9%), вале дар баробари ин, дар байни ин гурӯҳи қавмӣ (этникӣ) (35,5%) ҳувияти мусулмонӣ/динӣ афзалият дорад. Бештар аз нисфи шогирдони мадрасаи дунгонҳо посух доданд, ки онҳо дар навбати аввал мусулмон мебошанд.

Дар баробари ин, барои намоёндагони ақаллиятҳои қавмӣ (этникӣ) мансубияти қавмӣ (этникӣ) дар муқоиса бо қирғизҳо аҳамияти бештар дорад. Ҳамин тариқ, 3,7% узбекҳо ҳувияти қавмӣ (этникии) худро муҳим мешуморанд, дар ҳоле ки ин нишондод барои қирғизҳо ҳамагӣ 1,8%-ро ташкил медиҳад.

Дар минтақаҳо ҳувияти мазҳабӣ дар байни донишҷӯёни мадрасаҳои вилоятҳои Ош ва Ҷалолобод нишондодҳои баланд дорад. Дар вилояти Бодканд ҳувияти шахрвандӣ ва динӣ тақрибан баробар ифода мешаванд. Ҳувияти шахрвандӣ дар водии Ҷӯй ҳатто дар муқоиса бо минтақаҳои Ош, Ҷалолобод ва Ботканд ҳам пастар аст. Далели онро муҳаққиқон ба сабабҳои, ки саволнома асосан дар мадрасаҳои дунгон, ки дорои ҳувияти мазҳабии нисбатан баланд аст, ишора мекунанд.

Аҳамияти фаъолият дар самти ташаккули ҳувияти умумии шахрвандӣ яке аз тавсияҳои калидиест, ки дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти профессори сиёсатшиносии Донишгоҳи София **Татьяна Дронзина** дар мавзӯи «Ҷангиёни Қирғизистон: Чаро онҳо ба ҷанги хориҷӣ мераванд» муайян карда шудааст»¹⁵⁰. Таҳқиқот бар асоси омӯзиши 30 саргузашти зиндагии шахрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон, ки ба сафи созмонҳои террористии хориҷӣ ҷалб шуда, дар амалиёти ҷангӣ ширкат доштанд, асос ёфтааст. Муаллиф дар ин замина сабабҳои асосии ифротгарой, ҷалб ва ҳавасмандкунии шахрвандонро муайян кардааст. Баён гардидааст, ки тасмири инфиродӣ барои пайвастан ба созмонҳои террористии хориҷӣ таҳти таъсири омилҳои зиёди берунӣ ва дохилӣ сурат гирифтааст.

Муаллиф ҳамчун сабабҳои асосии ҳавасмандии шахсӣ ангеҷаҳои идеологие, ки ба дин алоқамандӣ доранд ва ё надоранд, омили иқтисодӣ ва мушкилоти интегратсияро номбар кардааст. Ҳамгироии заиф дар ҷомеа боис шудааст, ки бархе аз шахрвандон

¹⁵⁰ Мушкилот ва равишҳои нав ба амнияти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар Осиёи Марказӣ. Материалҳои конференцияи байналхалқӣ. Нурсултан. Октябр 2018. С. 210 //URL: https://opinions.kz/images/scientific_conferences.pdf

ба Сурия, Ироқ ва Вазиристон раванд, ҷойҳое ки ҳувиати қавмӣ (этникӣ) ба сифр баробар шуда, ҳувиати динӣ/мусулмонӣ ҳукмфармост.

Муаллиф оид ба масалаҳои интегратсия, ки на танҳо нисбат ба ҳаёти иҷтимоиву сиёсии кишвар ҷалб намудани одамоне, ки дорои ҳувиатҳои этникӣ ва мазҳабии гуногунро дар бар мегирад, фаҳмиши васеътар дорад. Дар баробари ин, фаҳмиши васеи ҳамгирӣ (интегратсия) вазифаи осон набуда, ҷалб ва кӯмак намудани ҷавонон барои сохтани системаи «лифтҳои иҷтимоӣ» баҳриро ёфтани аз «ҳаёти тунди маҳаллӣ»-родарбар мегирад. Муаллиф ин равандро чунин шарҳ медиҳад: «Қисмати муҳими ҷангҷӯён ва занони онҳо наметонанд, ки дар ҷомеа чи гуна хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба роҳ монда шудаанд, ва чи тавр вақти холиро оқилона сарф карда, ҳаловат бурдан мумкин аст. Онҳо танҳо аз мактаби миёна, баъдан кору зиндагии муҳоҷирӣ дар Руссия бо ҳама саҳтӣ мушкилиҳояш шинос мебошанд. Дар баъзе мавридҳо онҳо хоҳиши шикастани уфуқҳои танги ҳаёти ҳаррӯзаро доранд ва а ҷаҳонро дидану ба ҷое рафтан, дар саргузаште иштироу кардан, ки ҳаёти онҳоро шавқовар ва ҷолиб мегардонад. Дар ҷои охирин, бисёриҳо ба ҳшавас (романтика) дода мешаванд ва имконияти худшиносиро ба роҳбарӣ намегиранд

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти Т.Дронзина нишон медиҳад, ки, дар баробари бесаводии динӣ ва омилҳои иқтисодӣ, маҳз набуди ҳувияти умумии шаҳрвандӣ, ҳамгироии суҳт ба ҷомеа омилҳои асосии ширкати ҷангҷӯёни қирғиз дар созмонҳои террористии хориҷӣ гаштааст.

5.2. ҲУВИЯТИ ДИНӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ТУНДГАРОИИ ҶАВОНОН

Яке аз ҳадафҳои пажӯҳиш дар асоси маводи таҳқиқотҳои қаблӣ тасдиқ ё инкор кардани ақидаи қавии бартарӣ оид ба алоқамандии байни ифротгарӣ ва афзоиши шумораи ҷавононе аст, ки ҳувияти мазҳабии онҳо бар дигар навъҳои ҳувиат бартарӣ дорад.

Ба маводи таҳқиқотии мавзӯ карда, қисми зиёди муҳаққикон ғавқуллодагии (феномени) ифротгарӣ ақидаҳои худро махсусан зимни хусусиятҳои қавмӣ водии Фарғона фикри худро баён мекунанд ва онро бо бархӯрдҳои қавмӣ, норозигии сиёсӣ ва аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дастнорас будани он, ки бо сохтори бесамар ва суҳт созмонёфтаи амният шадидтар шудааст, нисбат медонанд. Дар таҳқиқоти **«Маҳалли ғавлошавии ҷунбишҳои бунёдгарии исломӣ дар кишварҳои пасошӯравии Осиёи Миёна»** зикр шудааст: «Минтақае, ки аллакай имконияти (потенсиали) баланди низоъ бо сабаби ҳалли худро наёфтани масоили байнидавлатӣ ва байни миллатҳоро дорад, ба макони афзоиши ҷараёнҳои динии тундрав (радикалӣ) мубаддал мешавад. Эҳёи исломи сиёсӣ гардидани ин масъаларо пешгӯӣ кардааст ва минбаъд бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ он -радикализатсияро муайян мекунад»¹⁵¹.

Дар гузориши таҳлилий оид ба натоиҷи таҳқиқоти саҳроии **«Маъно, тасвирҳо ва шабакаҳои ВАО, ки ба радикализатсияи ҷавонони Қирғизистон мусоидат мекунанд»** чунин як гурӯҳи сабабҳо ҳамчун «идеологӣ» ном бурда мешавад, дар ҳоле ки махсус ба дин ишора карда шудааст: «тундгарӣ ин натиҷаи аз ҷониби шахсе қабул кардани дине, ки хеле таҳаммулнопазир, бунёдгарӣ (фундаменталӣ) мебошад, ки ҳамзистӣ бо онҳоро, ки нуқтаи назари якхела надоранд, инкор мекунад ва илова

¹⁵¹ Набиев Р.А., Шакиров И.Я. Ареалы активизации исламских фундаменталистских течений в постсоветских среднеазиатских государствах // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arealy-aktivizatsii-islamskih-fundamentalistskih-techeniy-v-postsovetskih-sredneaziatskih-gosudarstvah>

ба ин, дидгоҳҳои дигар, ченакҳои (системаҳои) арзишҳо ва идеологияҳоро нисбат ба худ, ба дини нави қабулшудааш ҳамчун фасоду расво шуморида, мутаносибан онҳоро ҳамчун душман қабул доранд»¹⁵².

Дар таснифоти сабабҳои тундравшавӣ (радикализатсия), ки дар доираи таҳияи Шабакаи иттилоотии Комиссияи Аврупо оид ба тундгарой¹⁵³, тартиб дода шудааст, омилҳои идеологӣ ва мазҳабӣ низ таъкид шудаанд. Онҳо иштироки шахсро дар гурӯҳи зӯрваронаи ифротӣ шарҳ медиҳанд, зеро онҳо ба вазифаи муқаддас, ба рисолати таърихӣ, ба пешгӯии таҳлилу ташхисӣ (апокалиптикӣ) бовар мекунад ва ё метавонанд барои интиқом ё тавбаи гуноҳҳояшон имкон дошта бошанд. Ин гурӯҳ инчунин меъёрҳои муайяни диниро дар бар мегирад, ки метавонанд ба дидани нақши худ дар ҷомеа ва оила таъсир расонанд. «Имкониятҳои таҳрифшудаи пешбурди зиндагии «ахлоқӣ» мувофиқи «принсипҳои ҳақиқии» ислом, ки бар пояи низоми мукаммали «маърифати исломӣ» асос ёфтааст, одамонро, ки дар кишварашон эътирофи андешаи худро намебинанд, ба воқеияти эҳтимолие, ки хилофат тасвир кардааст, водор мекунад. Дар ҳолати равонии диссонанси когнитивӣ, бидуни таҳкими муносиби иҷтимоӣ, одамон ба ратсионализатсия, метанарративи идеологӣ бар зарари худ ва риштаи иҷтимоӣ ҷой медиҳанд». Аз нуқтаи назари ангеаҳои инфиродӣ, дастгирии «идеологӣ» муҳимтарин омили ташаккули ақидаҳои тундравӣ (радикалӣ) дар минтақаи Осиёи Миёна мебошад. Муаллифони таҳқиқот бар он ақидаанд, ки омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар робита бо ғояи «муборизаи муқаддас» барои пешрафти ислом нақши дуввумдараҷа доранд.

Мувофиқи таҳқиқоти **«Ҷавовон, сулҳ ва бехатарӣ дар Қирғизистон: саҳм ба таҳқиқоти пешрафт дар соҳаи ҷавовон, сулҳ ва бехатарӣ, ки дар қатъномаи 2250 Шӯрои Амнияи СММ пешбинӣ шудааст»**¹⁵⁴, «Ҷавовони Ҷумҳурии Қирғизистон ба бӯҳрони бунёдии ҳувият дучор шудаанд, ки асосан бар асари ғурупошии низоми маорифи шӯравӣ ба амал омадааст. Пас аз ба даст овардани истиқлолият бо сабаби паस्त рафтани қори системаи маориф Ҷумҳурии Қирғизистон натавонист ҷойгузини он низомро, ки шахсияти ҷавовонро ташкил меод, иваз кунад. Дар ин замина, бархе аз ҷавовон, дар баробари гурӯҳҳои миллатгарой, мазҳабӣ, сиёсӣ ва ифротӣ осебпазир шуданд, ки ба онҳо манбаи нави худшиносӣ пешниҳод мекарданд. Тамоюли болоравии мазҳабӣ дар байни ҷавовон мушоҳида мешавад ва ҷалби ҷавовон аз Қирғизистон ба гурӯҳҳои ифротгаро/террористӣ нигаронкунанда аст. Тибқи як таҳқиқоти соли 2016, беш аз 90 % ҷавовони қирғиз гуфтаанд, ки диндор ҳастанд (95,1 %)».

Дар натиҷаҳои таҳқиқот қайд карда шудааст, ки китобҳо, аъзои хонавода, шахсиятҳои динӣ, аз ҷумла имомхатибони маҳаллӣ маъмултарин ва бехатартарин манбаи иттилоот оид ба маълумоти динӣ буда, ҷавовонро бар зидди ифротгарой сафарбар месозанд ин дар муқоиса бо онҳос, интернет ҳамчун манбаи рӯй надошта одамонро осебпазиртар мекунад. Интернет тавассути операторони мобилӣ қариб дар ҳама ҷои Ҷумҳурии Қирғизистон дастрас буда, ба манбаи асосие, ки тавассути он

¹⁵² Смыслы, образы и медиаканалы, способствующие радикализации молодежи Кыргызстана // Аналитический отчет по полемому исследованию в рамках проекта «Социальные медиа для дерадикализации в Кыргызстане: Модель для Центральной Азии», SearchforCommonGround. 2017. Январь // URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/issledovaniya/295-smyslyobrazy-imediakanaly-sposobstvuyushchie-radikalizacii-molodezhi-kyrgyzstana.html>

¹⁵³ Богно К. О роли гендерного фактора в предотвращении насильственного экстремизма и радикализации, ведущих к терроризму, а также в борьбе с этой угрозой. Передовой опыт работы правоохранительных органов. 2018 // URL: https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/429452_0.pdf

¹⁵⁴ Омуркулова-Озерска Э. Молодежь, мир и безопасность в Кыргызстане: вклад в Исследование прогресса в области Молодежи, мира и безопасности, предусмотренное резолюцией 2250 СБ ООН. 2017 // URL: https://www.youth4peace.info/system/files/2018-04/6.%20FGD_Kyrgyzstan_SFSG%20%28Russian%29_0.pdf

бархе аз посухдиҳандагони майли радикалӣ дошта дар бораи дин маълумот мегиранд, табдил ёфтааст.

Таҳқиқоти «Осебпазирӣ ва устувории ҷавонони Қирғизистон бар зидди ифротгарой ва экстремизм: таҳлил дар панҷ соҳаи ҳаёт»¹⁵⁵, ки соли 2019 гузаронида шудааст, аз рӯи пурсиши 1054 посухдиҳандагони шахру деҳоти ҳамаи вилоятҳои кишвар асос ёфтааст. Ҳамагӣ 65 суҳбати давомнок бо ҷавонони синну соли аз 14 то 28 ва 18 мусоҳибаи фокус-гурӯҳҳо ва таҳлили суҳбатҳои инфиродӣ гузаронида шудаанд.

Муҳимтарин омиле, ки ба осебпазирӣ ба тундгарой (радикализатсия) таъсир расонида метавонад, ҳисси беадолатӣ мебошад, ки дар натиҷаи дучор шудан бо намудҳои гуногуни табъиз ба миён меояд. Ҷавононе, ки табъизи шахсиро аз сар гузаронидаанд, баландтарин нишондиҳандаҳои осебпазирӣ доранд, алаҳусус агар ин табъиз аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҳифзи ҳуқуқ рух дода бошад. Аз он ҷумла вақте ки табъиз аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бештар нисбат ба шахсони мусулмон зуҳур меёбад. Мавзӯи фасод ва беадолатӣ дар меҳвари ғояҳои радикалии аксари ҷавонон қарор дорад ва аъзои созмонҳои радикалӣ дар раванди ба тарафи худ майл кардан мавзӯҳои фасодро истифода мебарананд ва интиҳоби беҳтари ахлоқии исломиро ваъда медиҳанд.

Маркази таҳқиқотҳои мазҳабии назди КДОД ЧҚ¹⁵⁶ пурсиши аҳолиро дар самти ҳамаи соҳаҳо дар ҳамаи вилоятҳои ҚЧ гузарондааст. Натиҷаҳо нишон доданд, ки дар соҳаи дин мушкилоти зиёде мавҷуданд, ки дар шароити муайян шаҳрвандонро ба ифротгароии динӣ равона карда метавонад. Ин натиҷа, пеш аз ҳама, сабаби паст будани сатҳи маърифати динӣ ҳамдар байни шаҳрвандон ва ҳам худӣ шахсиятҳои динӣ мебошад. Зимнан дар натиҷаи таҳқиқот як силсила мушкилот муайян карда шудааст, аз қабили набуди маърифати динии имомхатибон, сифати пасти таълим дар мадрасаҳои маҳаллӣ, беназорат будани таҳсили динӣ дар хориҷи кишвар ва ақидаҳои ғайрианъанавии мазҳабии хатмкунандагон. Дар робита ба ин, посухдиҳандагон қайд карданд, ки якҷоя бо ҷорӣ намудани фанҳои таълитмии умумӣ дар мадраса онҳоро ба як низоми мураттаб (стандарт) даровардан зарур аст. Ин амал ба хатмкунандагони мадраса имкони рушди ҳамаҷониба ва интиҳоби ҷои кори минбаъдаро фароҳам меорад. Аз соли 2015 сар карда, лоиҳаҳои озмоишии давлатӣ барои таълими фанҳои дунявӣ ба толибилмони мадрасаҳо ва имомхатибон амал мекунанд, аммо посухдиҳандагон дар бораи онҳо чизеро намедонанд.

Тибқи ин таҳқиқот, баъд аз солҳои 1990 дар Ҷумҳурии Қирғизистон болоравии сатҳи худшиносии динии аҳоли ба мушоҳида мерасад. Нишондиҳандаи баландтарин дарсадии сатҳи диндорӣ дар байни намоёндагони қавми узбек ва гурӯҳи «дигарон» мебошад. Сатҳи диндории қирғизҳо 98,9 % ва русҳо 90,2 %-ро ташкил медиҳад. Афзоиши худшиносии динии аҳолии ин ҷумҳурӣ ҳам оқибатҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ дорад.

Дар баробари ин, таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот ба муаллифон имкон дод, ки дар байни ҳамаи гурӯҳҳои посухдиҳандаи дар пурсиш иштирокдошта, маъмултарин

¹⁵⁵ Насритдинов Э., Урманбетова З., Мурзахалилов К., Мырзабаев М. CentralAsiaProgram, № 212 // URL: <https://centralasiaprogram.org>

¹⁵⁶ Чотаев З.Д., Элебаева А.Б., Эсенаманова Н.С. Влияние религиозного фактора на социально-политическую ситуацию в Кыргызской Республике. Search for Common Ground, Центр исследования религиозной ситуации при ГКДР КР Б. 2016, С. 205 // URL: http://religion.gov.kg/wp-content/uploads/2016/11/%D0%92%D0%9B%D0%98%D0%AF%D0%9D%D0%98%D0%95_%D0%A0%D0%95%D0%9B%D0%98%D0%93%D0%98%D0%9E%D0%97%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E_%D0%A4%D0%90-%D0%9A%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%90.pdf

намуи (гмодел) дунявии давлатдорӣ ҳисобида мешавад, ки даҳолат накардани дин ба давлатдорӣ ва танзими мутавозини фаъолияти ташкилотҳои динӣ дар асоси принципи дунявӣ ва озодии эътиқоди динӣ аз тарафи давлатро дар назар дорад. Дар байни дигар намунаҳо (моделҳо) маъмултарин модели давлатдорие мебошад, ки дар он ислом дар ҳаёти ҷомеа нақши муҳим дорад (Туркия, Малайзия) - 13,6% ва моделе, ки дин идеологияи давлатист (Арабистони Саудӣ, Покистон, Эрон).) — 12,3 %. Яъне, қариб 26% посухдиҳандагон ишора ба моделе карданд, ки дар он дин нақши назаррасро иҷро мекунад. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон даҳолати дин ба раванди сиёсии идоракунии давлатро ҷонибдорӣ намекунад, вале онҳо нақши мусбати динро дар арсаи иҷтимоӣ мебинанд.

Бештар аз нисфи пурсидашудагон боварӣ изҳор карданд, ки истифодаи арзишҳои динӣ дар ҳалли масъалаҳои баробарӣ тавассути ҷорӣ кардани таълими динӣ ва қонунҳои шариат имкоСМҲзир мебошад. Аз ни лиҳоз, хулоса баровардан мумкин аст, ки на ҳамаи шаҳрвандон принципҳои давлати дунявӣ ва даҳолат накардани дин ба сиёсатро дарк мекунад. Пешвоёни дин бо истифода аз қонунҳои шариатро дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба таври мусбӣ қабул мекунад ва бар ин назаранд, ки ин равандҳо ба вазифаҳои сиёсии давлат рабте надоранд.

Маҷхуртарин ҷамоатҳои мазҳабии Ҷумҳурии Қирғизистон - Ҷамоати Таблиғ - 64,5% (759), ки дар байни мардум бо номи «даваатчӣ» маъруф аст, баптистҳо - 22,3% (262), Адеп Башатӣ - 20,9% (246), христианҳои православӣ - 17,4% (205) мебошанд, Шоҳидони Иегова - 12,3% (145), ҷамоаи католикӣ - 7,0% (82), салафӣҳо - 6% (71), Нурчурал- 2,7% (32), сӯфӣҳо - 2,5% пурсидашудагон. Таҳлили андешаҳои посухдиҳандагон оид ба масъалаҳои дар боло зикршуда нишон дод, ки фаъолтарин ҷомеадар Ылмшурии Ци р-изистон Ҷамоати Таблиғ мебошад.

Ба посухдиҳандагон (респондентон) барои муайян кардани фаҳмиш ва моҳияти мафҳуми «ифротгарой» чунин савол доданд: «Шумо ифротгарой (экстремизм) ва тундгврой (радикализм)-ро чӣ гуна мефаҳмед?». Натиҷаи бадастомада нишон дод, ки пурсидашудагон динро аз ифротгарой ҷудо мекунад. Махсусусиятҳои асосии ифротгаргарой, ҳамчун амалҳои зӯрварӣ, усулҳои ба даст овардани ҳадафҳои сиёсӣ муайян карда шудаанд. Аксари иштирокчиёни гурӯҳҳои ба мусоҳиба фарогирифта моҳияти тундгарой (радикализм) ва ифротгароиро шарҳ дода истода, мефаҳмонанд, ки тундгарой (радикализм) метавонад дар тафаккури шахс бошад, аммо ифротгарой ин аллакай амалҳои зӯрварӣ мебошад.

Таҳлили маълумоти бадастомада нишон медиҳад, ки фоизи зиёди посухдиҳандагон, яъне 66,9 % дар соҳаи дин ифротгароиро ҳамчун хатар меҳисобанд: 82,4 % дар вилояти Бодканд, 76,3 % дар вилояти Талас, 74,4 % дар Бишкек. Танҳо 13,3%-и посухдиҳандагон боварӣ доранд, ки чунин хатар вуҷуд надорад.

Ҳангоми муайян кардани сабабҳои дохилии ифротгарой бештари онҳо ба сабабҳои идеологию сиёсӣ диққати махсус додаед, ки дар он идеологияҳои сиёсии ифротгаро метавон ҳамчун алтернативаи мавҷуда ҳисобид. Ҳамаи посухдиҳандагон асосан ба сабабҳои зерини берунии тундгарой (радикализм) ишора кардаанд, аз он ҷумла:

- фаъолияти миссионерони хориҷӣ,
- таҳсил дар донишгоҳҳои динии хориҷӣ (воқеъ дар Арабистони Саудӣ, Покистон), ки онҳо таҳти таъсири ақидаҳои радикалӣ қарор доранд;

- муҳоҷирони меҳнатие, ки дар Туркия, Федератсияи Русия таҳти таъсири гурӯҳҳои радикалӣ қарор доштанд ва онҳо майл карда шудаанд.

Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки дар минтақа дар маҷмуъ як стереотипе байни мардум паҳн гардидааст, ки гӯё ифротгароён аксаран шахсони канормондаю камсаводанд, ки сатҳи маълумотнокиашон аз ҷумла маълумоти диниашон паст аст. Тасвири қолаби (стереотипии) ифротгаро тартиб дода шудааст, ки мувофиқи он гӯё ин марди ришдор мебошад, тар тан шими кӯтоҳ дорад ва ба таври муайян рафтор мекунад. Вале дар асорати ин қолабҳо (стереотипҳо), шахси зоҳиран «муқаррарӣ» бо ақидаҳои радикалӣ метавонад нодида бимонад.

Аз ин лиҳоз, бархе аз муҳаққиқон мушкилии таълими исломиро яке аз сабабҳои ифротгарой ба миён гузоштаанд. **Олга Чикризова ва Александра Шумакова** қайд мекунанд, ки: «Мушкилот дар низомии (системаи) таълими исломӣ пас аз таъсиси давлатҳои мустақил дар қаламрави Осиёи Миёна ба миён омаданд. Маълум шуд, ки ин ҷумҳуриҳо имом-хатибон ва уламои худро бе кумаки кишварҳои дигари исломӣ таълим дода наметавонанд. Илова бар ин, дар сатҳи маҳаллӣ пешвоёни босаводи бомаърифати исломӣ вуҷуд надоштанд, ки ба мардуми оддӣ, бахусус ба ҷавонон хусусиятҳои фарҳанги диниро фаҳмонда тавонанд. Дар натиҷа шумораи зиёди ҷавонон ба ҷустуҷӯи посух ба саволҳои рӯҳонӣ берун аз кишвари худ шурӯъ карданд. Дар баробари сатҳи пасти зиндагӣ, дар як қатор кишварҳои минтақа ин ҳолат ба натиҷае оварда расонид, ки ҷавонон барои зиндагии беҳтар ва худшиносӣ ба кишварҳои чун Сурия, Ироқ ва Афғонистон мераванд, ки дар он ҷо ҷалбкунандагони гурӯҳҳои террористӣ ваъда медиҳанд, ки ба онҳо даромади хуб ва зуд «афзоиши мансаб» дода, инчунин ба саволҳои марбут ба ислом, ки таваҷҷӯҳи маънавии мусулмонони ҷавони Осиёи Миёнаро қонеъ мекунад, посух медиҳанд»¹⁵⁷.

Қисми дигари муҳаққиқон худи усулро, ки ба таҳсилоти динӣ умеди зиёд доранд стереотип /қолабӣ мешуморанд. Дар байни онҳо яке аз маъруфтарин уламои исломшиноси муосири рус **Алексей Малашенко** мебошад, ки бар ақидаест, ки дар асл гап дар моҳияти дини ислом аст: «Ислом дунявтарин динҳои ҷаҳонӣ аст, яъне бештар ба ҳалли масоили марбут ба ҳалли масъалаҳои дунявӣ мебошад, аз ҷумла масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ. Исломиро баъзан ҳамчун «дини умумӣ» меноманд ва аз ҷониби мусалмонон ҳамчун «тарзи зиндагӣ»¹⁵⁸. ҳисобида мешаванд. Ин боиси мушкилоти хоса дар пешбурди сиёсати дунявӣ дар кишварҳо ва минтақаҳои исломӣ мегардад. Аз рӯи таҳлили А.Малашенко ва К.Вылчева: «Терроризми исломӣ - ин як шакли шадиди радикализи исломӣ мебошад. Ва на радикализм, балки исломизм. Ҳоло мушкили мустақам намудани мавқеи шадид ва радикалӣ дар ислом бо комплекси номуккамал алоқаманд аст»¹⁵⁹.

Таҳқиқоти «**Пешгирии экстремизм дар Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ**»¹⁶⁰ нишон додааст, ки Осиёи Марказӣ як қаламравест, ки дар он тамоюли ифротгарой хатару мушкилоти ҷиддие дорад. Ба эътиқоди муаллиф, заминаи эҳтимолии пайдоиш ва рушди идеологияи ифротгарой дар минтақа ба омилҳои зерин

¹⁵⁷ Чикризова О.С., Шумакова А.А. Проблема терроризма на постсоветском пространстве. Влияние кризиса исламского образования на процесс радикализации Центральной Азии // Постсоветские исследования. 2020. №4 // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-krizisa-islamskogo-obrazovaniya-na-protsess-radikalizatsii-tsentralnoy-azii/viewer>

¹⁵⁸ Малашенко А.В. Исламская экономика: есть ли шанс на развитие? // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/islamskaya-ekonomika-est-li-shans-na-razvitiye>

¹⁵⁹ Малашенко А., Вылчева К. Надо ли бояться ислама? // URL: <https://carnegie.ru/2016/04/22/ru-pub-63446>

¹⁶⁰ Профилактика экстремизма в России и странах Центральной Азии: Часть I // Центр геополитических исследований «Берлек-Единство», — Уфа, РБ, РФ, 2018 // URL: <http://berlek-nkp.com/files/pevrisca1.pdf>

вобаста аст: а) вакууми идеологӣ, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба вучуд омадааст, ва барои решадавонии ақидаҳои ифротгарой дар минтақа дар сатҳи оммавӣ ва фардӣ мусоидат кардааст; б) глобализатсияи/ҷаҳонишавии иттилоотӣ дар паҳн кардани маълумоти ифротгарой ба омма нақши муҳим бозидааст; в) таҳдиди асосӣ ба Осиёи Марказӣ ифротгарой ва фундаментализми исломӣ мебошад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои рушди соҳибистиклолӣ ба фаъолияти ифротгароёнӣ исломӣ, ки кӯшиши ноором кардани вазъ дар минтақа ва ба сари қудрат овардани як режими мазҳабиро доранд, дучор омадаанд ва рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳарчанд, ки Осиёи Марказӣ ба як “майдони набард”-и режимҳои дунявӣ ва мазҳабӣ табдил наёфтааст ва ба қудрат расидани неруҳои исломгаро ба мисли “баҳори арабӣ” дар ҳоли ҳозир ғайриимкон ба назар мерасад, аммо хатарҳои муайян боқӣ мондаанд.

Барои Осиёи Марказӣ афзоиши фаъолияти ифротгароён бо фишори зӯроварию беруна алоқаманд аст: ноустувории сиёсии дохилӣ дар Ховари Миёна, Афғонистон, Покистон, омода кардани пойгоҳҳо ва лагерҳо дар қаламрави онҳо барои ифротгароёнӣ динӣ ва фундаменталистон; бо рақобати геополитикии давлатҳои абарқудрат (ИМА, Чин, Ҳиндустон) дар қаламрави Осиёи Марказӣ; муноқишаҳои дохилиҳудудӣ, қавмию ҳудудии Осиёи Марказӣ; муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир ва рушди дигар ҷинойтҳои фаромиллӣ, ки манбаи маблағгузорию фаъолияти ифротгаронмебошанд. Дар ҳақиқат вазъи кунунии Афғонистон барои ҳалли мушкилот бо ифротгароён ва радикалҳои исломӣ мусоидат намекунад.

Таъсири мустақими ифротгароёнӣ исломӣ ба Осиёи Марказӣ дар шакли ба истилоҳ «Инқилоби исломӣ» дар замони ҳозир начандон имкоСМҲзир мебошад. Дар пасманзари рӯзномаи Осиёи Марказӣ, хатари бештардар инстутҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ марҳила ба марҳида решақан шудани элементҳое, ки ба фаъолияти радикалии исломгарой нигаронидашуда ва моил аст, яъне, пай дар пай афзудани аҳамияти иҷтимоӣ дар ҷамъияти экстремистҳои динӣ аст. Ва ин вазъ бадтар ҳам шуда метавонад – дар ҳолате ки идеологияи ифротгарой ҳамчун меъёр ва ҳатто ба қоидаҳои рафтор қабул мешавад.

Илова бар ин, аҳамияти ин мавзӯ метавонад ба бозгашти шаҳрвандони Осиёи Марказӣ - ҷангиёни террористии хориҷӣ (ҚТХ) ва аъзои оилаҳои онҳо дар кишвари ватани онҳо вобаста бошад.¹⁶¹ Дар маҷмӯъ, муҳаққиқон ба эҳтимолияти вуруд шудани ҚТХ ба давлатҳои асли шубҳа доранд, аммо сарфи назар аз шумораи ками онҳо, муаллифони таҳқиқот қайд мекунанд, ки хатарҳои эҳтимолии баргардонидани ҚТХ-ҳо ва шахсони бо онҳо алоқамандро нодида ҳам гирифтани лозим нест.

Манбаъҳои иттилооти таҳлилшуда маълумоти сифати омехташудаонид ба миқёсҳои ҷалби шаҳрвандони Осиёи Марказӣ ба сафи созмонҳои гуногуни экстремистӣ пешкаш мекунанд. Дар баробари ин дар асоси якҷанд пажӯҳишҳое, ки такрор мешаванд, як қатор хулосаҳо баровардан мумкин аст.

Шаҳрвандони Русия ва дигар кишварҳои пасошӯравӣ, ки маъмулан бо номи «русзабонҳо» номида мешаванд, дар чанд гурӯҳ, аз ҷумла афроди иртибот бо «Давлати

¹⁶¹ Lemon E., Mironova V., Tobey W. Jihadists from Ex-Soviet Central Asia: Where Are They? Why Did They Radicalize? What Next? // Russia Matters, Belfer Center for Science and International Affairs // URL: <https://www.belfercenter.org/publication/jihadists-ex-soviet-central-asia-where-are-they-why-did-they-radicalize-what-next>
Harvard Kennedy School, 20, December. Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families, July 2017. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf
Thomas F. Lynch III, Michael Bouffard, Kelsey King, and Graham Vickowski. The Return of Foreign Fighters to Central Asia: Implications for U.S. Counterterrorism Policy, Institute for National Strategic Studies Strategic Perspectives, 2016. No. 21, October // <https://inss.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/inss/Strategic-Perspectives-21.pdf>

исломӣ» ва Ал-Қоида намоёндагӣ мекунад. Ба гуфтаи мақомоти Русия, то моҳи майи соли 2017 то 4000 шахрванди Русия ба Сурия ва Ироқ, 5000 нафар аз кишварҳои собиқ Шӯравӣ (аз ҷумла беш аз 1000 ҶТХ аз Қафқози Ҷанубӣ ва беш аз 4000¹⁶² нафар аз кишварҳои Осиёи Марказӣ) вурӯд шудаанд¹⁶³. Ин маълумотро мустақилона тасдиқ кардан ғайриимкон аст ва метавонад танҳо ҳамчун дастури тахминистифода бурда шавад.

Мақомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон тақрибан мутаносибан оиди 1100 ва 508 нафар (аз он ҷумла ҳудуди 130 кӯдак) хабар доданд¹⁶⁴. Маълумоти расмӣ дар бораи арзёбии Узбекистон нашр нашудааст¹⁶⁵.

Дар байни ҶТХ ва афроди марбут ба онҳо, тибқи як таҳқиқоти Маркази байналмилалӣ омӯзиши радикализатсия дар соли 2018, замон 13%-и ҶТХ-ҳои ДОИШ/ДИИШ ё созмонҳои вобастаро ташкил медиҳанд. Ба ҳисоби миёна, 17% аз тақрибан 20,000 ҶТХ аз кишварҳои узви САҶА рост омадаанд. 7366 нафари марбут ба ДОИШ/ДИИШ аллакай аз Ироқу Сурия ба кишварҳои аслии худ баргаштаанд (20%) ва ё дар ҷараёни бозгаштанд. Танҳо 256 нафар (4%) аз шумораи умумии бозгаштагон замон буданд¹⁶⁶.

Тибқи як таҳқиқоти дигар, шумори замон дар ҷинойтҳои марбут ба ифротгарӣ то 22% афзоиш ёфтааст. Тақрибан даҳ сол пеш ҳамагӣ 1%-и ин ҷинойтҳоро замон содир мекарданд¹⁶⁷.

ДОИШ/ДИИШ кӯдакон ва ҷавононро сафарбар мекунад. Муҳаққиқон натиҷаҳои пешакиро аз пойгоҳи маълумотҳо, ки аз моҳи январӣ соли 2015 то январӣ соли 2016 тартиб дода шудаанд, пешниҳод мекунад. Ҳар моҳ шумораи ҷавононе, ки дар натиҷаи «амалиёти худкушӣ» ҷон бохтаанд, аз 6 нафар дар моҳи январӣ соли 2015 то 11 нафар дар соли 2016 афзоиш ёфт. Шумораи амалиётҳо бо иштироки як ё якчанд кӯдакон ва наврасон зиёд шудааст; Дар моҳи январӣ соли 2016 дар муқоиса бо моҳи январӣ соли 2015 се маротиба бештар амалиётҳои худкушӣ бо иштироки кӯдакону наврасон мушоҳида карда мешавад¹⁶⁸.

Дар баробари ин, таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ минтақаи ҷалби оммавии террористон нестанд. Теъдоди ҷангҷӯёне, ки аз ин давлатҳо ба ДОИШ ҷалб карда шудаанд, дар муқоиса бо кишварҳои Ховари Миёна, Африқои Шимолӣ ва Аврупо зиёд нест.

¹⁶² Barrett R. Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees (The Soufan Center, 2017), pp. 12–13 // URL: <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>

¹⁶³ Блум М. Изображения детей и молодежи в пропаганде мученичества Исламского государства, 2015–2016. Т. 9, вып.2. 2015 // URL: <https://ctc.usma.edu/depictions-of-children-and-youth-in-the-islamic-states-martyrdom-propaganda-2015-2016/>

¹⁶⁴ Barrett, R. // URL: <https://radical.hypotheses.org/files/2018/01/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017.pdf>

¹⁶⁵ Barrett, R. Russian-Speaking Fighters In Syria, Iraq And At Home: Consequences And Context. TheSoufanCenter, 2017 // URL: <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>

¹⁶⁶ Богно К.О роли гендерного фактора в предотвращении насильственного экстремизма и радикализации, ведущих к терроризму, а также в борьбе с этой угрозой. Передовой опыт работы правоохранительных органов / Отдел по борьбе с терроризмом (ОБТ) Департамента по противодействию транснациональным угрозам (ДТУ) // URL: https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/429452_0.pdf, основано на 111 источниках информации

¹⁶⁷ Singh N. ISIS and Radicalization in the Central Asian Republics. Vivekananda International Foundation. 2016 // URL: https://www.vifindia.org/sites/default/files/isis-and-radicalization-in-the-central-asian-republics_0.pdf

¹⁶⁸ Блум М. Изображения детей и молодежи в пропаганде мученичества Исламского государства. Т. 9, Вып. 2. 2015–2016 // URL: <https://ctc.usma.edu/depictions-of-children-and-youth-in-the-islamic-states-martyrdom-propaganda-2015-2016/>

Тибқи маълумоти Институти равобити байналмилалии Лаҳистон, шумораи ихтиёриён аз ин кишварҳо ба ҳар сари аҳоли: 1 нафар ба 14400 туркман, 1 нафар ба 40000 тоҷик, 1 нафар ба 56000 қирғиз, 1 нафар ба 58000 узбек, 1 нафар ба 72000 қазоқ рост меояд. Арзиши миёнаи минтақа 0,002% аст. Барои муқоиса, панҷ кишвари беҳтарини таъминкунандаи ҚТХ (Тунис, Арабистони Саудӣ, Урдун, Марокаш ва Лубнон) фоизи миёнаи минтақавии аҳолии умумиро доранд, ки аз 0,08% то 0,011% мебошанд. Дар панҷ кишвари беҳтарини Аврупо (Фаронса, Олмон, Британияи Кабир, Белгия, Босния ва Ҳерсеговина) нинишондод ба ҳисоби миёна 0,07% аз шумораи умумии аҳолии ин давлатҳоро ташкил медиҳад¹⁶⁹.

Тафсири муфассали таҳқиқоти Пажӯҳишгоҳи муносибатҳои байналмилалии Лаҳистон дар нашрияи Кемел Токтомушев оварда шудааст, ки ин имконияти тасвири маълумотро барои муқоиса дар шакли ҷадвал додааст.¹⁷⁰

Ҷадвали 21. Шаҳрвандони давлатҳо аз рӯи шумораи ҷангиёни хориҷӣ ба ҳар сари аҳоли

Туркменҳо	14 400
Тоҷикҳо	40 000
Қирғизҳо	56 000
Узбекҳо	58 000
Қазоқҳо	72 000
Ливаниҳо	6500
Иорданҳо	5 300
Тунисҳо	7 300
Арабистони Саудӣ	18200
Марокко	22 000
Босния ва Ҳерсеговина	11 700
Белгия	23 800
Фаронса	55 200

Яке аз сабабҳо – набудани иртиботи мустақими нақлиётӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва майдонҳои ҷанг дар Ховари Миёна аст. Сабаби дуюм – фишори мусбати иҷтимоӣ мебошад. Аъзои хонаводаи онҳое, ки сафар ба манотиқи таҳти контроли ДОИШ-ро интиҳоб кардаанд, аз тасмими хешовандонашон изҳори таассуф ва ноумедӣ карда ва дар аксари мавридҳо аз онҳо даст кашиданд.

Чунин фишори мусбати иҷтимоӣ метавонад ба омили субот дар ҷомеаҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ табдил ёбад ва бо кори мақсаднок метавонад хатарҳои эҳтимолии тундгарошавии ҷавононро коҳиш диҳад.

Ҳамин тариқ, омилҳое, ки боиси ифротгарой шудани мусалмонон мешаванд, мушаххас, гуногунанд ва аксаран ба дин иртибот надоранд. Шароитҳои гуногуни

¹⁶⁹ ДинерА., ЛеджикаА. и РекавекК. Ready to go? ISIS and its presumed expansion into Central Asia', Польский институт международных отношений, № 19. 2015 // URL: [https://www.files.ethz.ch/isn/192428/PISM%20Policy%20Paper%20no%2019%20\(121\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/192428/PISM%20Policy%20Paper%20no%2019%20(121).pdf)

¹⁷⁰ Токтомушев К. Социальная сплоченность и осмысление конфликтов в приграничных районах Кыргызстана и Таджикистана. Университет Центральной Азии, доклад №40. 2017. С. 20.

ифротгарой дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳанд, ки фаҳмидани сабабҳои радикализатсия дар як роҳи хаттӣ хеле содда ва гумроҳкунанда аст. Барои фаҳмидани ин падида ва аҳамияти воқеи доштани он барои минтақаҳо, ба мисли Осиёи Марказӣ, усулҳои саҳттар ва аз ҷиҳати методологӣ дақиқтар лозим аст¹⁷¹.

Метавон бо хулосаҳои таҳқиқоти **Бахтиёр Бобочонов**¹⁷², розӣ шавем, ки ӯ дубора исломишавӣ бо суръати сустар дар минтақаи Осиёи Марказӣ идома дорад ва ин моро водор мекунад, ки ба як қатор мушкилот рӯ оварем, миқёс ва дурнамои онҳоро бидуни эҷоди воҳимаи иттилоотӣ, бахусус дар маънои эҷоди мифҳои ба «таҳдидҳои террористӣ» дуруст арзёбӣ карда шаванд». Нодида гирифтани лозим нест, ки ҳувиати исломӣ дар аксари мусалмонон бо дигар навъҳои ҳувиат (миллӣ, мегамиллӣ, маҳаллӣ ва ғ.) наздик мебошад, вале робитаи онҳо амалан мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

5.3. САБАБҲО ВА ОМИЛҲОИ РАДИКАЛИЗАТСИЯИ/ИФРОТГАРОИИ ҶАВОНОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Осебпазирии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мушкилоти радикализатсия аз сабабҳои мушкилоти сохторӣ, аз ҷумла авторитаризм, ба таври васеҳ паҳншавии фасод, пешрафти маҳдуд дар самти рушди инклюзивӣ ва сохтмони нопурраи давлатӣ дар сатҳи баланд боқӣ мемонад¹⁷³. Дар назди тамоми ҳукуматҳо вазифаҳои душвори таъмини сулҳу субот, баланд бардоштани рушди иқтисодӣ ва таъмини имкониятҳои бештари шуғл барои ҷавононе, ки ҳамасола ба бозори меҳнат ворид мешаванд, меистад. Шикоятҳои мавҷуда ва даъватҳо барои тағиротҳо дар асоси онҳо метавонанд барои шаҳрвандони кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳам дар кишварҳои худ ва ҳам дар хориҷи кишвар ҷолиб бошанд.

Аксари пажӯҳишҳои таҳлилшуда то андозае масъалаи сабабҳои радикализатсияро ҳал мекунад. Омори расмӣ, инчунин таҳқиқот ва арзёбиҳои мустақил имкон намедиҳад, ки дараҷабандии сабабҳо ва омилҳои радикализатсияро дақиқ муайян созем. Аксар вақт омили теладиҳанда маҷмӯи омилҳо ва сабабҳо мебошад, ки метавонанд аз як кишвар ба кишвар, аз як гурӯҳи иҷтимоӣ ба гурӯҳи дигар ва ҳатто дар ҳар як ҳолати алоҳида фарқ кунанд. Муаллифони пажӯҳиш дар ақидаҳои мувофиқанд, ки роҳи ягонаи терроризм вучуд надорад ва пайвасти муайян кардани маҷмӯи омилҳои умумие, ки ба радикализатсия таъсир мерасонанд, ғайриимкон аст. Ҳар як ҳолат натиҷаи маҷмӯи беназири омилҳои инфиродӣ мебошад¹⁷⁴. Аммо муаллифони аксари таҳқиқотҳо рӯйхати тақрибан такроршавандаи сабабҳо муайян мекунад.

Сабабҳои сиёсӣ. Мардум дар посух ба беадолатӣ, саркӯб ва таъзили мақомоти давлатӣ радикалӣ шуда, ба гурӯҳҳои ифротӣ пайваستاанд. «Манъи фаъолияти созмонҳои исломӣ, гумони ҳамкорӣ бо исломгароён ва таъқиби минбаъдаи ҳазорон мусулмон гурӯҳҳои радикалиро маҷбур кард, ки ба пинҳонкорӣ раванд. Чунин тадбирҳои дағалона арзёбии миқдорӣ ва баҳодиҳии сифатии фаъолияти ин созмонҳо хеле

¹⁷¹ Токтомушев К. Социальная сплоченность и осмысление конфликтов в приграничных районах Кыргызстана и Таджикистана. Университет Центральной Азии, 2017. С. 28 // URL: <https://www.ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP40-Promoting%20Social%20Cohesion%20and%20Conflict%20Mitigation-RUS.pdf>

¹⁷² Бабаджанов. Б. Об исламе «хорошем» и исламе «плохом». Опыт персонального участия в религиозной экспертизе // URL: <https://crss.uz/2016/05/10/ob-islame-xoroshem-i-islame-ploxom-opyt-personalnogo-uchastiya-v-religioznoj-ekspertize/>

¹⁷³ Swerdlow S. Applying a Human Rights-Based Approach to the Prevention of Violent Extremism. Case Study: Central Asia. UNDP. 2019. October,

¹⁷⁴ Богно К. О роли гендерного фактора в предотвращении насильственного экстремизма и радикализации, ведущих к терроризму, а также в борьбе с этой угрозой. 2018 // URL: https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/429452_0.pdf

мушкил карда, дар безарар гардонидани паҳншавии ифротгарии динию сиёиро мушкил эҷод кардааст.»¹⁷⁵.

Норозигӣ аз таъбиз ватаъқиби ҳукумат ва ё дастрасии нобаробар ба ҳизматрасониҳои давлатӣ метавонад муносибати миллатгароёна нисбат ба гумонбарони терроризм аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар бар гирад; вайронкунии ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; ҳисси он ки амният ва дастрасӣ ба адолат барои мардон ва занон баробар нест¹⁷⁶.

Ин блоки сабабҳои бо норозигии шахсоне, ки хуро қурбонии амал эҳсос мекунад ва ё беамалии ҳукумат, аз ҷумла поймол кардани ҳуқуқи инсон алоқаманд мебошад, дарбар мегирад. Ин омилҳо бо эҳсоси шадиди ноумедӣ ва беадолатӣ, аз қабилӣ эҳсоси намоёндагӣ накардани манфиатҳои шахс дар роҳбарияти сиёсӣ ва полис алоқаманданд, ки аксаран бо бегонаситезӣ, таъбиз ва маргинализатсия шадидтар мешавад. Ба гуфтаи коршиносон: «Шаҳрвандони кишварҳои Осиёи Марказӣ ба далели ноумедӣ, ки аз мушкилоти мавҷудӣ дорои хусусияти иҷтимоиву иқтисодие, ки дар ватанашон вучуд доранд, дар канори мухолифони мусаллаҳ дар Сурия меҷанганд. Ин на танҳо фасод ва афзоиши тафовути байни сарватмандону камбағалон, балки набудани кафолати ҳуқуқу озодиҳои шахс, шароити муносиби зиндагии мардумро дар бар мегирад»¹⁷⁷.

Пажӯҳиш дар Ҷумҳурии Қирғизистон ин рисоларо тасдиқ мекунад: «Ҷавонон ба ниҳодҳои давлатӣ ва муниципалитетҳои маҳаллӣ барои пешгирии низоъҳои марбут ба захираҳои табиӣ, аз қабилӣ об, инчунин муноқишаҳои этникӣ ва фаромарзӣ эътиמוד надоранд»¹⁷⁸. То андозае мақомоти фасодзадаи давлатӣ ва мақомоти маҳаллиро бахше аз мушкилот медонанд. Масалан, пажӯҳишҳои саҳроӣ баҳси тақсими ноодилонаи замин дар байни оилаҳои ҷавонро муайян кардаанд, ки ба ақидаи онҳо ниҳодҳои фасодзадаи давлатӣ сабаб шудаанд.

Дар мактаб писарони 14-17-сола аз таҳқир, рэкет ва ҷанҷол аз сабаби мансубияти этникӣ нигаронанд. Онҳо камбудихоро ишора карда ҳамчун нофаҳмӣ ва дастгирӣ накардани омузгорон ва натавонии мақоми ҳифзи ҳуқуқ дар ҳалли ин масъалаҳоро номбар карданд. Духтарон дар бораи ҷанҷол ва таҳқир камтар нигарон буданд. Пурсиши М-репортаж дар байниҷавонон нишон дод, ки 69% онҳо ҷавоб додаанд, ки дар мактаб ҳолатҳои таҳқирро аз сар гузаронидаанд (27% шахсан эҳсос намудан, ва 42% дидаанд, ки чи гуна ҳамсинфони дигар таҳқир карда мешуданд)¹⁷⁹.

Таҳқиқот¹⁸⁰ ин рисоларо бо тавсифи вазъи Қирғизистон тасдиқ мекунад: «Ҷавонон то ҳол наметавонанд ба раванди қабули қарорҳо таъсир расонанд, зеро донишу таҷрибаи маҳдуд доранд ва аз тарафи калонсолон назорат карда мешаванд. Ба ин як

¹⁷⁵ Набиев Р.А., Шакиров И.Я. Ареалы активизации исламских фундаменталистских течений в постсоветских среднеазиатских государствах // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arealy-aktivizatsii-islamskih-fundamentalistskih-techeniy-v-postsovetskih-sredneaziatskih-gosudarstvah>

¹⁷⁶ Ульянов М.В. Преступность мигрантов и предупреждение экстремизма // Преступность, уголовная политика, закон. 2016. С. 293—297 // URL: <https://www.dissercat.com/content/migratsionnye-protsessy-v-sisteme-determinatsii-prestuplenii-ekstremistskoi-napravlenosti>

¹⁷⁷ Гарбузарова Е.Г. Ислам в государствах Центральной Азии в современный период // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/islam-v-gosudarstvah-tsentralnoy-azii-v-sovremennyy-period>

¹⁷⁸ Омуркулова-Озерска Э. Молодежь, мир и безопасность в Кыргызстане: вклад в Исследование прогресса в области Молодежи, мира и безопасности, предусмотренное резолюцией 2250 СБ ООН. 2017. URL: https://www.youth4peace.info/system/files/2018-04/6.%20FGD_Kyrgyzstan_SFSG%20%28Russian%29_0.pdf

¹⁷⁹ Школьный рэкет // Молодежный опрос «М-репорт». – 2017 // URL: <http://mreport.kg/ru/poll/shkolnyj-reket/results/>

¹⁸⁰ Омуркулова-Озерска Э. Молодежь, мир и безопасность в Кыргызстане: вклад в Исследование прогресса в области Молодежи, мира и безопасности, предусмотренное резолюцией 2250 СБ ООН. 2017 // URL: https://www.youth4peace.info/system/files/2018-04/6.%20FGD_Kyrgyzstan_SFSG%20%28Russian%29_0.pdf

қатор омилҳо, аз ҷумла фасод, қабилабозӣ/непотизм, набудани имкониятҳои таълим, таъбиз нисбат ба гурӯҳҳои муайян, аз ҷумла занон, ақаллиятҳои этникӣ, маъҷубон ва ҷавонони ЛГБТ таъсир мерасонад. Илова бар ин, иштироки ҷавонон дар сиёсат на ҳамеша оқибатҳои мусбӣ дорад: пешвоёни сиёсӣ ҷавонро ҳамчун восита барои расидан ба ҳадафҳои сиёсии шахсистиғода мебаранд, дар ҳоле ки ҷавонон робитаҳои сиёсии худро барои таъмини молиявӣ ва пешрафти ояндаи худ истифода мебаранд.

Дар заминаи зуҳури беадолатӣ аз сӯи ниҳодҳои давлатӣ, бисёре аз ҷавонон бар ин назаранд, ки низоми сиёсӣ дар Қирғизистон бояд иваз шавад, илова бар ин ба кулӣ тағйир ёбад. Аммо ҳуди ҷавонон имкони зиёде надоранд, ки дар ҳаёти расмӣ сиёсӣ ширкат варзанд, зеро дар он насли калонсол бартарии бештар дорад. Дар сурати мавҷуд набудани чунин имкониятҳо, ақидаҳои сиёсии ҷавонон бештар бо ақидаҳои динии онҳо дар ҳам мепайванданд, масалан, тақрибан сеяки посухдодагон омодаанд, ки на танҳо номзади шахсони баруманди диндорро ба мансаби сиёсӣ дастгирӣ намоянд, балки ба ҷорӣ намудани шариат ба ҷои Конститутсия низ розианд. Ҷавонон нисбат ба ниҳодҳои давлатӣ ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ бештар ба ниҳодҳои динӣ эътимод доранд. Онҳо ба кишварҳои суннимазҳаби Арабистони Саудӣ, Туркия ва Русия эътиқоди мусбӣ бештар доранд нисбат ба кишварҳои ғарбӣ (ИМА ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо).

Сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Дар баъзе мавридҳо ба мардум мукофотҳои хеле калон пешниҳод ва ё ваъда карда мешуданд ва дар дунболи пулҳои осону калон ва ё ба хоҳири бозпардохти қарзҳои бонкӣ, беҳтар кардани шароити зиндагии худ, онҳо ба ин иқдом даст задаанд¹⁸¹.

«Омилҳои муҳиме, ки ба таъсис ва фаъолияти «ҳуҷайраҳои хуфта»-и созмонҳои террористии байналмилалӣ, аз ҷумла ДОИШ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ мусоидат мекунанд, таназзули соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, камбизоатии оммавӣ ва фасод, набудани дурнамои неқӯаҳволӣ ва рушди аксарияти аҳоли мебошад. Ҳамаи ин дар якҷоягӣ потенциали эътирози бухрониро дар ин кишварҳо ташкил дода, ба пурзур шудани фаъолияти созмонҳои террористӣ дар онҳо мусоидат мекунанд»¹⁸².

Танҳои вачудӣ. Бино ба таҳқиқоте ки аз ҷониби Идораи зиддитеррористии Созмони Милали Муттаҳид ва Шӯрои Аврупо¹⁸³, гузаронида шудааст, аз сабабҳои радикализатсияи ҚТХ (ҳам мардон ва ҳам занон) аз кишварҳои узви САҲА ин эҳсоси танҳои ва ҷудӣ, аз ҷумла дарки нокифояи шахсият ва номуайяни дар бораи шомил шудан дар ҷомеа ва мансубият ба сохторҳои асосии он мебошад.

Ба ин гурӯҳ омилҳои ворид мешаванд, ки бо ҷудошавии шахс аз ҷомеа алоқаманданд; маҳкум кардани омма, маргинализатсия ва таъбиз (воқеӣ ё идрокӣ); ҳаракати нокифояи иҷтимоӣ; имкониятҳои маҳдуди таҳсил ё шуғл; ҳолатҳои кӯчонидани маҷбурӣ; ҷинойт; набудани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва аз ҷомеа берун мондани шахс. «Баъзе шахсҳои имкониятҳои торику ногувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар кишварҳои

¹⁸¹ Арчаков М.К. Материально-техническое обеспечение исламских экстремистских организаций// Чтения памяти профессора Александра Александровича Сидоренко. 2016. № 3. С. 12-20 //URL: https://bgpu.ru/irbis/cgi-bin/irbis64r_14/cgiirbis_64.exe?LN G=en&Z21ID=&I21DBN=TRUD&P21DBN=TRUD&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=30&S21P01=0&S21P02=1&S21P03=A=&S21STR=%D0%90%D1%80%D1%87%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2,%20%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B8%D0%BB%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

¹⁸² Ташаққули устувории ҷомеа ва ҳамкориҳои минтақавӣ барои пешгирии ифротгароии хушунатомез дар Осиёи Марказӣ // Гузориши СБМ дар доираи лоиҳаи минтақавӣ БРСММ (2018-2020) // осебазирии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун омилҳои дарозмуддати хатарҳои радикализатсия. — Нур-Султан, 2020 // URL: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/presscenter/news/2020/november/prevention-of-violent-extremism-in-the-central-asian-region-and-.html>

¹⁸³ Ҳамон ҷо.

ватании худ дар муқоиса бо тарзи зиндагии «олӣ»-и исломӣ, ки таблиғоти ДОИШ тасвир мекунад, майл карда метавонанд»¹⁸⁴.

Таҳқиқоти **Омуркулова-Озерска**¹⁸⁵ нишон додааст, ки нақши бузургро мушкilotи тасвироти оянда меофарад: «Вобаста ба муҳит ва тарбия ҷавонони қирғиз бо чанд мушкilotҳои ё роҳҳои интиҳоби оянда рӯбарӯ мешаванд, аз қабилӣ издивоҷ дар синни барвақт; коргар ё пудратчи мавсимии каммузд ё ғайритахассусӣ шудан; роҳи сиёсатмадор ё мансабдори давлатиро пеша бурдан, вақте ки мавқеи ҷамъиятӣ манбаи даромад ва амниятӣ худ ва наздикон мегардад; пешвои динӣ ё шахси динӣ шудан; ё худ ба роҳи чинояткорӣ пеша кардан. Бо сабаби он ки ҷавонон имкониятҳои ояндаи маҳдуд доранд, онҳо ба таълим ва васеъ намудани ҷаҳонбинии худ ҳавасманд нестанд ва ин тафаккур осебпазиро дар баробари радикализатсия афзоиш медиҳад. Илова бар ин, барои ҷавонон манбаҳои наҷдандон зиёде оид ба фаҳмидани имкониятҳои, ки пас аз хатми мактаб пайдо мешаванд дастрас аст».

Имкониятҳо барои занони ҷавон, махсусан дар деҳот, боз ҳам маҳдудтаранд. Издивоҷҳои маҷбурӣ ё ташкилшудамаҷмулӣ боқӣ мемонанд: зани ҷавон аксар вақт имкони издивоҷ бо марди интиҳобкардаашро надорад, ба ивази он, аз номи ӯ байни оилаҳо шартномабаста мешавад ё ин ки ин метавонад арӯсдуздӣ бошад барои издивоҷ бо шахсе, ки ӯ ҳатто надидааст. Одатан, зани ҷавони шавҳардор дар оилаи шавҳараш нисбат ба дигар аъзоёни оила ҳуқуқҳои камтар дорад ва интизор меравад, ки ӯ мисли фаррош, ошпаз ё пешхизматибеовоз рафтор кунад ва метавонад мавриди озори ҷисмонӣ ва/ё равонӣ қарор гирад.

Масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ¹⁸⁶, бахусус камбизоатӣ ва бекорӣ худ сарчашмаи ифротгарой набуда, аммо бо вучуди ин, заминаи ташаккули майл ба ифротгароиро ташкил карда метавонанд. Аз сабаби мушкilotи шадиди иҷтимоивуиқтисодӣ дар аҳолии тамоюли муносибати манфӣ нисбат ба давлат пайдо мешавад. Тавре ки таҳқиқот нишон дод, норизой аз идораи давлатӣ метавонад боиси пайдо шудани ақидаҳои нодуруст дар бораи демократия (ва дар баробари он дар бораи дунявӣ будани он) шавад ва аз ин рӯмардумро водор созад, ки онҳо тағйир додани режими сиёсиро талаб намоянд, аз ҷумла тавассути ифротгарой. Чунин хоҳиш дар байни аҳолии, вақте ба амал меояд, ки одамон аз чиҳати равонӣ дастгирии давлатро ҳис намеkunанд, ва инчунин нақшаҳои давлатро барои оянда намебинанд. Ба ақидаи коршиносон: «Рушди муносири Осиёи Миёна бо устувории давомнокии пасти рушди иҷтимоиву иқтисодӣ хос аст, ки дар натиҷа бекорӣ, камбизоатӣ, криминализатсияи соҳаҳои гуногун, ғасод ва эҳёи низоми қабилла/кланҳо мебошад»¹⁸⁷.

Сабабҳои иҷтимоӣ-равонии инфиродӣ. Худшиносӣ ва амалӣ намудани потенциали худ. Ҷамин тариқ, Скотт Гейтс, СуканьяПоддер¹⁸⁸ қайд карданд, ки «Навъҳои асосии тасмири радикализатсия хеле зиёданд, онҳо бо тарзҳои мураккаб фарқ меkunанд ва мутақобилаанд ва мо шояд онҳоро ҳанӯз пурра дарк накардаем.

¹⁸⁴ Бочарников И.В., Гончаров С.С. «Спящие ячейки» террористического псевдохалифата «ИГ» в России: меры профилактики и противодействия // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spyaschie-yachei-ki-terroristicheskogo-psevdohalifata-ig-v-rossii-meryi-profilaktiki-i-protivodei-stviya>

¹⁸⁵ Молодежь, мир и безопасность в Кыргызстане: вклад в исследование прогресса в области молодежи, мира и безопасности, предусмотренное резолюцией 2250 СБ ООН. 66 глубинных интервью и 6 ФГД // URL: https://www.youth4peace.info/system/files/2018-04/6.%20FGD_Kyrgyzstan_SFSG%20%28Russian%29_0.pdf

¹⁸⁶ Маводҳои "Search for Common Ground" ва Маркази тадқиқоти вазъияти дин назди КДОД ҶҚ.

¹⁸⁷ Борисов Д.А., Сафаров А.М. ИГИЛ в Центральной Азии: ближневосточные аналогии и региональная специфика // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/igil-v-tsentralnoy-azii-blizhnovostochnye-analogii-i-regionalnaya-spetsifika>

¹⁸⁸ Гейтс С., Суканья П., Социальные сети, вербовка, верность и Исламское государство. 2015 // URL: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/446/html> На основе 43 источников

Мотивҳо метавонанд дурнамои саргузаштҳо, хоҳиши ба ҳайрат овардани ҷомеаи маҳаллӣ ё ҷинси муқобил, ҷустуҷӯи шахсият, ҳисси қасос, ҷустуҷӯи дӯстӣ, хоҳиши дар таърих мондан ва ғайраро дарбар гиранд».

Шабакаи иттилоотӣ оид ба масъалаҳои радикализатсияи Комиссияи Аврупо¹⁸⁹ низ сабабҳои равониро ҳамчун масъалаи муҳим таъкид мекунад: «онҳо ранҷидани одамон ва дигар эҳсосотро дар бар мегиранд, ба мислиҳисси танҳой ва ҷудой; хашм ва ноумедӣ; ҳисси қавии беадолатӣ; ҳисси таҳқир; ва инчунин ҷаҳонбинии авторитарӣ; одати тафсири ғаразнокӣ вазъият; боварӣ ба назарияҳои хиёнат; ҳисси қурбонӣ; афзоиши ҳисси осебпазирии шахсӣ; ва ё хоҳиши муқобилат кардани ҳаёти онҳо ба меъёрҳои асосии фарҳангии ҷомеа»¹⁹⁰.

Қавононе, ки сатҳи пасти ғайриқаноатмандӣ аз ҳаёти хеш ва сатҳи баланди агрессия бештар ба радикализатсия осебпазир мебошанд. Коршиносони зиёди соҳаи дин ва мутахассисоне, ки бо қавонон кор мекунанд, мушкилоти равонӣ ва фазои носолими оилавино ҳамчун сабабҳои осебпазирӣ ишора мекунанд. Зарбаҳои равонӣ ва дигар механизмҳои, ки амалҳои агрессияро оғоз мекунанд, метавонанд ё аз як ҳолате, ки бевосита аз волидоне, ки гирифтори стресси равонии пас аз травмаро мерос гирифтаанд, ё метавонанд бо дигар мушкилоти мураккаби равонӣ алоқаманд бошанд¹⁹¹.

Ба ин ҳислатҳои рафтори зерин дохил мешаванд -маъқул донишани лидери ситорагарм, дӯстӣ ва робитаҳои оилавие, ки қаблан мавҷудбуданд; каноракашӣ аз одамон; шаклҳои шадиди рафтор ва муносибатҳои манфӣ, ки меъёрҳои фарҳангии дар ҷомеа қабулшударо инкор мекунанд; ҷустуҷӯи ҳисси мансубият, ки дар ҷомеаи анъанавӣ пайдо шуда наметавонад; ва ё муошират бо одамони дигар, ки ниёзҳо ё дархостҳои якхела доранд.

Фарҳанг ва бухрони шахсият. Ин омилҳо бо дуршавӣ аз фарҳанг алоқаманданд, ки метавонанд дар ҷомеа ҳамчун бегона пазируфта шаванд. Масалан, муҳоҷирон ҳисси мансубият ба гурӯҳе надоранд – онҳо худро на ҷузъи «хона»-и нави худ ва на давлате, ки аз он волидонашон кӯчидаанд эҳсос мекунанд. Ин дар ҳолате, ки қисми зиёди муҳоҷирони Осиёи Марказӣ хусусиятҳои зерин доранд: «сатҳи пасти таҳассус, дониши ҳуқуқӣ, маърифати шахрвандӣ, надонишани забони хориҷӣ ва огоҳии нокифоя аз талаботи бозори меҳнат»¹⁹².

Қавононе, ки бештар эҳсоси танҳой ё канораҷӯӣ доранд, дӯстони кам доранд ва муноқишаҳои зиёд доранд, ба радикализатсия бештар осебпазир мешаванд. Дар солҳои қаблӣ маъмурияти шӯравӣ ба барпо намудани базаи моддӣ ва маишӣ диққати махсус медод, то ки қавонон вақти холии худро самаранок ва пурмаҳсул гузаронанд. Имрӯз, ба истиснои шахрҳои бузург, аксари ин зерсохторҳо таҳриб ё кӯҳна шудаанд ва қавононро дар кӯча ба ҳоли худ гузошта шудаанд, ҳол он ки онҳо бештар зери таъсири олами ҷиной қарор мегиранд. Қавононе, ки бо олами ҷиной алоқаманданд, сатҳи бештари осебпазирӣ ба радикализатсия доранд.

¹⁸⁹ Богно К. О роли гендерного фактора в предотвращении насильственного экстремизма и радикализации, ведущих к терроризму, а также в борьбе с этой угрозой. Передовой опыт работы правоохранительных органов. 2018 // URL: https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/429452_0.pdf

¹⁹⁰ Овсянникова О.А. Психологические истоки экстремизма // Научные труды ученых Отделения общих проблем войны мира и армии. Академии военных наук. — Москва, 2019. С. 170–179. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37142785&pff=1>

¹⁹¹ Овсянникова О.А. С. 170–179.

¹⁹² Толеуов Ж.С. Регулирование внешних миграционных процессов молодежи в странах Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан) // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-vneshnih-migratsionnyh-protsessov-molodezhi-v-stranah-tsentralnoy-azii-kazahstan-kyrgyzstan-uzbekistan-tadzhikistan>

Пажӯҳишгарони¹⁹³ Маркази Суфан, се омили байни худ алоқамандро қайд кардаанд, ки бо имконияти ҳаракат ва дастрасӣ ба иттилоот, ки ба хусусияти беназири сафарбаркунии ҚТҲ мусоидат карданд. Онҳо метавонанд дар якҷоягӣ бо сабабҳои муайяншудаи радикализатсия ҷолиб бошанд.

- **Нисбатан осон аст**, одамон ба осонӣ ба Ҷумҳурии Сурияи Араб сафар карда метавонанд.
- **Ҳадафҳои гуногуни сафар ва чӣ гуна онҳо бо мурури замон тағйир ёфтанд.** Муҳаққиқон сайёҳоне, ки дар марҳалаҳои аввали низоъ рафтаанд бо онҳое, ки баъд аз моҳи июни соли 2014 сафар кардаанд, муқоиса намудаанд, ва ба ҳулосае омаданд, ки дар муқоиса бо пешгузаштагони худ онҳо худро ҳамчун ўҳдадор барои зиндагӣ дар “хилофат”-и ДОИШ мебинанд ва аз ин рӯ нақшаи бозгашт ба ватанро надоштанд.
- **Тағйирот дар дастрасӣ, истифода кардан ва амнияти технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК).** Ин ба гурӯҳҳои террористии Ироқ ва Ҷумҳурии Сурияи Араб имкон дод, ки табиғоти худро зудтар ба аудиторияи васеътар ва ҷаҳонӣ интиқол диҳанд. ҚТҲ инчунин тавонишанд бо оилаҳо ва дӯстони худ тамоси доимӣ дошта бошанд, сафарҳои минбаъдaro ташвиқ кунанд ва интиқоли пулро ба минтақаҳои низоъ ва аз он ҷо сафарбар кунанд.

Ба доираи хеле васеъи омилҳое, ки метавонанд радикализатсия ва пайвастан ба гурӯҳҳои ифротгаро шарҳ диҳанд, боз чанд омили дигари мусоидаткунандаро метавон илова кард.

Бекории ҷавонон. Ҷавонон ва махсусан ҷавондухтарон метавонанд дар вазъияте дучор шаванд, ки кӯшишиҳои онҳо барои пайдо намудани кор дар ҳолате ки маълумоти техникаи миёнаи мувофиқ доранд бемуваффақият ба анҷом расанд, ки метавонад боиси аз даст додани салоҳият ва ҳолати дарозмуддати ноустувории касб гардад. Монеаҳои инфиродӣ маълумоти нокифоя, надоштани таҷрибаи кофӣ корӣ ё қобилияти санҷиши малака ва тахассуси касбиро дар бар мегиранд. Сенарияи маъмулро -коргарони бахши ғайрирасмӣ ташкил медиҳанд, ба мисоли коргарони бозорҳои маҳаллӣ, корҳои мавсимӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ҷомашӯй, фаррошҳо ва муҳоҷирони меҳнатӣ.

Таҳқиқотҳо оид ба ҳаёти ҷавонони водии Фарғона нишон додаанд, ки аксар вақт ҷавонон малакаҳои заруриро, ки ба онҳо барои ҳалли мушкили кӯмак карда метавонист, надоранд¹⁹⁴. Ҷавонон оиди мушкилиҳо дар ҷустуҷӯи кор хабар доданд, ки ба интизориҳои онҳо оид ба музди меҳнати кофӣ ва дурнамои рушди касбӣ дар сатҳи маҳаллӣ ё дар шаҳрҳои водии Фарғона мувофиқат намекунад.

Таҳқиқотҳои дигар нишон медиҳанд, ки ҷавонон малакаҳое, ки мавриди ниёз ҳастанд, надоранд ва чунин ҷавонони бесавод, таҷрибаи корӣ надошта бештар ихтисор мешаванд ва бо эҳтимоли зиёд ба бекории дарозмуддат гирифта мешаванд. Таҳсилотро ҷавонон ҳамчун роҳи пешрафти шахсӣ ва беҳтар намудани имкониятҳои зиндагӣ қабул мекунанд. Ин ўҳдадорӣ дар соҳаи маориф метавонад то андозае осебпазиро коҳиш диҳад. Дар ҳоле ки донишҷӯён аз ҷиҳати иқтисодӣ ноустувор

¹⁹³ Barrett R. Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees / The Soufan Center. 2017. На основе анализа 53 источников информации // URL: <https://radical.hypotheses.org/files/2018/01/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017.pdf>

¹⁹⁴ Хадимуллин Р.Р. Проблема радикализации кыргызского общества //URL: <http://berleknpk.com/analytics/4890-cgi-berlek-edinstvo-problema-radikalizacii-kyrgyzskogo-obschestva.htm>

боқӣ мемонанд, ин категорияи ҷавонон барои мубориза бо осебпазирии иқтисодии худ беҳтар омодаанд¹⁹⁵.

Корҳои каммуздимеҳнат. Сокинони гурӯҳҳои осебпазир асосан бо корҳои каммузд машғуланд, ки ин имкони ба даст овардани даромади доимиро барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти рӯзгории хонаводаҳо маҳдуд мекунад. Шахсоне, ки дар ташкилотҳои буҷети давлатӣ вазифа доранд, сатҳи музди меҳнатро хеле паст меҳисобанд, ки ин онҳоро маҷбур мекунад, ки ба кори дуюм, ки даромади доимӣ надорад ва ҳар рӯз маош дода мешавад, кор кунанд. Махсусан оилаҳое, ки як саробон доранд дар вазъияти хеле вазнин қарор доранд. Шуғл дар бахши хусусӣ аксар вақт аз руи дарозмуддат набуданаш осебпазирро коҳиш намедихад, зеро он ба рушди шахсӣ ё пасандозҳо оварда намерасонад. Духтарони ҷавоне, ки дар муассисаҳои давлатӣ (мактабҳо, боғчаҳо) кор мекунанд, низ гузориш доданд, ки рӯзгори худро базӯр таъмин мекунанд¹⁹⁶.

Нобаробарии гендерӣ. Неқӯаҳволии иҷтимоӣ иқтисодии занон, махсусан дар деҳот, аз бисёр ҷиҳат ба вазъи оилавӣ ва муносибатҳои онҳо бо шавҳар ва оилашон вобаста аст. Вақте ки шавҳаронашон онҳоро тарк мекунанд ва ё ҷудо мешаванд, неқӯаҳволии онҳо метавонад ба таври назаррас бад шавад. Дар баъзе мавридҳо, ин ҳолатҳо метавонад боиси аз даст додани дастгирии молиявӣ ва ҳатто ба он гардад, ки онҳо маҷбуранд аз хона берун шаванд. Ин мушкилот махсусан барои занони хонашинисерфарзанд, ки таҷрибаи кори расмӣ надоранд, душвор аст. Дар навбати худ, бисёре аз ҷавондухтарон қобилиятҳои устувор барои рақобат дар ҷойҳои корӣ надоранд ва маҷбур мешаванд, ки дар ҷойҳои ноустуворӣ мавсимӣ кор кунанд, аммо дар он ҷо онҳо малакаҳои заруриро барои пешбурди касби худ пайдо карда наметавонанд. Заноне, ки шумораи зиёди кӯдакон доранд, ки наметавонанд шуғли доимӣ пайдо кунанд, бештар дар хатари камбизоатӣ қарор доранд. Гурӯҳи осебпазире, ки дар рафти пажӯҳиш муайян карда шуд - ин ҷавондухтаронест, ки маълумоти нокифояе таҷрибаи кори зарурӣ надоранд. Дар минтақаи мушкилоти зиёди бекорӣ дарозмуддати занон вучуд дорад. Монеаҳои зерин дар роҳи шуғли занон, махсусан дар деҳот: сатҳи пасти саводноқӣ ва таҳсилот, ба даст наовардани малакаҳои зарурӣ, набудани муассисаҳои томактабӣ, аз ҷумла барои кӯдакони маъҷуб¹⁹⁷.

Дар асл, ин гуна қолабҳои фарҳангӣ хеле суст бартараф карда мешаванд. Мо бояд пурсабр бошем, зиёд заҳмат кашем, аз он ҷумла стереотипҳои мавҷударо дар байни худӣ занон дур кунем¹⁹⁸.

Оқибатҳои пандемияи COVID-19. Пандемияи COVID-19 имкониятҳои шуғлро маҳдуд мекунад, хусусан вазифаҳои маҳдуд мешаванд, ки талаботи баланд доранд ва барои ҳаёт муҳим мебошанд, ки мушкилии шумораи афзояндаи сироятхоро (духтурон, ҳамшираҳои шафқат, ронандагон) ҳал карда шаванд. Дар баробари ин, маҳдудиятҳои

¹⁹⁵ Элшими М.С. и др. Исследование факторов, способствующих радикализации среди трудовых мигрантов из Центральной Азии в России / Королевский Объединенный Институт Обороны Исследований (RUSI), SearchforCommonGround / Специальный выпуск RUSI, 2018 // URL: https://prevention.kg/wp-content/uploads/2019/01/%D0%98%D1%81%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%8B_%D1%8D%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%BC.pdf

¹⁹⁶ Ҳамон ҷо.

¹⁹⁷ МОМ в Центральной Азии // Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии: первопричины, социально-экономические последствия обратной миграции. — Астана, 2016; МОМ Центральная Азия // Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии: оценка потребности мигрантов и сообществ и управление рисками. — Астана, 2017 // URL: www.iom.kz/en/publications

¹⁹⁸ Матвиенко И. Узбекистан: женщины меньше получают, менее образованы, менее равны // URL: <http://ced.uz/issledovaniya/uzbekistan-zhenshhiny-menshe-poluchayut-menee-obrazovanny-menee-ravny/>

муваққатӣ барои ҳаракат дар минтақа фаъолияти корхонаҳоеро, ки дар онҳо шумораи зиёди ҷавонон бо кор таъмин буданд— қаҳвахонаҳо, тарабхонаҳо, марказҳои савдо, сохтмонҳо ва тиҷорати меҳмонхонаҳо мутаваққиф кардааст.

5.4. ТАЪСИРИ МУҲОЦИРАТ

Таҳқиқоти «**Муҳоҷирати бозгашт. Муносибатҳои байналмилалӣ ва хусусиятҳои минтақавии Осиёи Марказӣ**»¹⁹⁹, ки таъя ба зиёда аз 100 манбаъҳои иттилоот тартиб дода шудааст, нишон медиҳад, ки тақрибан ними муҳоҷирати фаромарзӣ дар ҳудуди давлатҳои муштаракулманофеъ — ин қараёнҳои муҳоҷират аз кишварҳои Осиёи Марказӣ барои фаъолияти корӣ дар Федератсияи Русия ва қисман ба Қазоқистон мебошанд. Корридри устуворимӯҳоҷират ташаккул ёфтааст, ки аз рӯи ҳаракати аҳоли ва интиқоли маблағ дар ҷаҳон яке аз калонтаринҳост. Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон иштирокчиёни фаъоли равандҳои муҳоҷират дар минтақа, кишварҳои мебошанд, ки шумораи зиёди муҳоҷирони меҳнатиро ба хориҷи кишвар мефиристанд. Тақрибан 3,8 миллион нафар дар муҳоҷирати меҳнатӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва шарикони қабулкунандаи он ҷалб шудаанд, ки тақрибан 14% аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли кишварҳои Осиёи Миёна мебошад. Ба Федератсияи Русия ҳудуди 85 % муҳоҷирони корӣ аз Тоҷикистон, то 85 % муҳоҷирони корӣ аз Қирғизистон, ҳудуди 70 % муҳоҷирони корӣ аз Ўзбекистон фирор мекунанд.

Дар пасманзари камшавӣ ва пиршавии аҳолии Федератсияи Русия ва Қазоқистон, вазъи демографӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба кулӣ муқобил аст: то соли 2050 шумораи аҳолии қобили меҳнат афзоиш хоҳад ёфт: дар Ўзбекистон – 6,4 миллион нафар, дар Тоҷикистон – 2,8 миллион нафар, дар Қирғизистон — 600 ҳазор нафар. Кишварҳои Осиёи Миёна бо афзоиши такрористеҳсоли аҳоли хос аст - сатҳи таваллуд ба 1 зан аз 2,4 то 3,2 кӯдакро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки дар Федератсияи Русия - 1,7 кӯдакро ташкил медиҳад. Хатто дар сурати бо суръати тез тараққӣ кардани иқтисоди давлатҳои Осиёи Миёна тамоми аҳолии қобили меҳнат кор пайдо карда наметавонад. Бо эҳтимоли зиёд, дар ояндаи миёна кишварҳои Осиёи Марказӣ донорҳои асосии муҳоҷирати Федератсияи Русия ва Қазоқистон боқӣ хоҳанд монд.

Ҷумҳурии Қирғизистон дар тамоми таърихи навини худ як кишвари ирсолкунанда буда, тавозуни манфии муҳоҷират дошт. Тавозуни мусбати муҳоҷират танҳо дар се кишвар: Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Чин ба қайд гирифта шудааст. Ба динамикаи муҳоҷират аз Ҷумҳурии Қирғизистон омилҳои иқтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳам дар ҳуди ҷумҳурӣ ва ҳам дар кишвар-шарикҳои асосии муҳоҷират (масалан, вазъи иқтисодӣ ва тағйирот дар қонунгузорию муҳоҷирати Федератсияи Русия) таъсир мерасонад. Зиёда аз 700 ҳазор нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон дар хориҷи кишвар, аз ҷумла беш аз 640 ҳазор дар Федератсияи Русия, 35 ҳазор дар Қазоқистон, 30 ҳазор дар Туркия, 15 ҳазор дар ИМА, 15 ҳазор дар Италия, 5,5 ҳазор нафар дар Ҷумҳурии Корея ва Германия — 5 ҳазор нафарӣ дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд. Дар соли 2018 дар Федератсияи Русия 640 ҳазор нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон барои муҳоҷират сабти ном шудаанд, ки ин тақрибан 90%-и муҳоҷирони хориҷӣ аз Ҷумҳурии Қирғизистонро ташкил медиҳад.

¹⁹⁹ Алаева Г., Деловарова Л., Диноршоев А. Возвратная миграция. Международные подходы и региональные особенности Центральной Азии // URL: <https://publications.iom.int/fr/system/files/pdf/return-migration-in-ca-ru.pdf>

Дар оғози соли 2015 шумораи захираҳои меҳнатӣ дар **Ҷумҳурии Тоҷикистон** ба 4,983 ҳазор нафар расиданд. Дар баробари ин, афзоиши шумораи шуғлбудагон (92 ҳазор) аз афзоиши захираҳои меҳнатӣ (453 ҳазор) ба таври назаррас (қариб 5 маротиба) ақиб монда, вазъи номусоиди бозори меҳнатро душвор мегардонад. Дар давоми 20 соли охир аҳолии ҷумҳурӣ 31 %, ва ресурсҳои меҳнатӣ- 67 % афзудаанд. Дар баробари ин сатҳи шуғли меҳнат ҳамагӣ 9 Ҷоиз афзудааст, яъне афзоиши шуғл аз афзоиши қувваи корӣ 58% ақиб мемонад. Бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон имкони таъмини кардани ҳамаи аҳолии қобили меҳнатро бо кор надорад, аз ин лиҳоз, муҳоҷирати меҳнати фаъоли тоҷикон бо мақсади пайдо кардани ҷои кор дар хориҷ ба назар мерасад. То ба наздикӣ дар фазои ИДМ Федератсияи Русия амалан ягона кишвари ҷалби қувваи корӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ монд. Имрӯз иқтисоди босуръат рушдбандаи Қазоқистон захираҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ фаъолона ҷалб карда истодааст.

Асосан, муҳоҷирати меҳнатӣ хусусияти мавсимӣ ва бозгашт дорад, зеро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаҳои оилавӣ ба таври анъанавӣ устуворанд. Аксари муҳоҷирони корӣ кор дар хориҷро як роҳи ҳалли муваққатии мушкилоти молии хонавода медонанд. Бо вуҷуди ин, дар тӯли 5-7 соли охир дарозшавии муддати муҳоҷират дар хориҷа ва болоравии сатҳи тафовут аз рӯи нишонаҳои касбӣ мушоҳида мешавад.

Хусусияти хоси Ҷумҳурии Ўзбекистон низ суръати баланди афзоиши аҳоли мебошад. Афзоиши солонаи қувваи коргар 350—370 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Айни замон, дар Ўзбекистон муҳоҷирати дохилии муваққатӣ, яъне дар муддати як рӯз аз қишлоқ ба шаҳр ҳаракат кардани одамон маъмул аст. Таҳлили маълумот нишон медиҳад, ки таносуби муҳоҷирони дохилӣ ва хориҷӣ дар Ўзбекистон тадриҷан тағйир меёбад. Агар соли 2010 ҳудуди 15 дарсади муҳоҷирон хоҳиши ба хориҷ аз Ҷумҳурии Ўзбекистон рафтани дошта бошанд, пас дар соли 2016 аксарият меҳостанд дар дохили кишвар муҳоҷират кунанд. Шумораи умумии шаҳрвандони Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки бо мақсадҳои гуногун ба хориҷа рафтаанд, дар соли 2017 6,8 миллион нафар ва дар соли 2018 - 13,8 миллион нафарро ташкил дод. Шумораи мардони шаҳрвандони Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки ба хориҷ сафар кардаанд 58 % (8 миллион нафар) ва занон 42 % (5,8 миллион нафар)-ро ташкил медиҳад. Ба кишварҳои ИДМ 13,3 миллион нафар (96%), ба давлатҳои хориҷаи наздик - 531 ҳазор нафар (4%) рафтанд. Шумораи бештари шаҳрвандони Ҷумҳурии Ўзбекистон ба Қазоқистон сафар кардаанд – 7,1 млн (52%), Қирғизистон – 3,1 млн (23%), Федератсияи Русия – 1,1 млн (9%), ва инчунин ба Ҷумҳурии Корея, Туркия, Хитой, ИМА ва Олмон.

Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, дар соли 2017, 81% мардони тамоми муҳоҷири меҳнатӣ ва 67% занони Ўзбекистон дар Федератсияи Русия, мутаносибан 12% ва 10% дар Қазоқистон, 3% ва 18% дар Туркия кор кардаанд. Соли 2018 дар Федератсияи Русия 4,5 миллион нафар шаҳрвандони Ўзбекистон барои муҳоҷират сабти ном шудаанд, ки аз ин шумора - 1 миллиону 574 ҳазор нафарашон бо мақсади кор ба қайд гирифта шудаанд.

Таҳқиқоти **«Ҷавонон, сулҳ ва амният дар Қирғизистон»²⁰⁰** хатарҳои муҳоҷиратро барои кӯдакон ва оилаҳо қайд мекунад, аз ҷумла: «Муҳоҷирати иқтисодӣ аз деҳот барои ҷавононе, ки дар хона мондаанд, бори иловагӣ эҷод мекунад. Кӯдаконе, ки

²⁰⁰ Омеркулова-Озерска Э., Эменгул Ч. Молодежь, мир и безопасность в Кыргызстане //URL: https://www.youth4peace.info/system/files/2018-04/6.%20FGD_Kyrgyzstan_SFSG%20%28Russian%29_0.pdf, исследование основано на 66 глубинных интервью и 6 ФГД

муҳочирони корӣ дар хона монда рафтаанд, гирифтори озори равонӣ ва ҷисмонӣ буда, дастрасии маҳдуд ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ, тандурустӣ ва таҳсилотро доранд».

Пажӯҳиши **“Муҳочирати меҳнатӣ: арзёбӣ, мушкилот, ҳалли онҳо»**²⁰¹ ба омӯзиши андешаи шаҳрвандоне, ки бо мақсади дарёфти ҷои кор ба кишварҳои дигар рафтаанд ва рафтанианд, дар бораи мушкилоте, ки онҳо ҳангоми омодагӣ ба муҳочират, иқомат ва шуғл рӯбарӯ мешаванд, равона шудааст, аз ҷумла омӯзиши зарурати иттилоот, хизматрасоние, ки ба ҳал кардани мушкилот ва масъалаҳои пайдошуда дар тамоми марҳилаҳои муҳочирати меҳнатӣ мусоидат мекунанд.

Ҷамъовариҳои маълумот тавассути пурсиши телефонӣ аз рӯи саволномаи махсусгардонидашуда, ки аз ҷониби мутахассисони Марказ дар якҷоягӣ бо мутахассисони Агентии муҳочирати хориҷии назди Вазорати меҳнат ва муносибатҳои меҳнатии Ҷумҳурии Ўзбекистон тартиб дода шудааст, сурат гирифт.

Таҳқиқот нишон дод, ки шаҳрвандон, насли ҷавони қобили меҳнат таваҷҷӯҳи зиёд ба сафари кишварҳои дигар бо мақсади анҷом додани кори муваққатӣ зоҳир мекунанд. Муҳочирони меҳнатӣ нияти рафтан ба дигар кишварҳоро дар сатҳи устувори баланд нишон медиҳанд, ки ҳам байни шахсоне ки тақроран (посухдиҳандаҳое, ки дар давоми се соли охир сафар кардаанд) ва бори аввал (посухдиҳандаҳое, ки хоҳиши рафтан ба кишвари дигарро дар ояндаи наздик баён кардаанд) сафар мекунанд. Тавре ки пурсиш нишон дод, давомнокии будубоши муҳочирони меҳнатиро дар дигар кишварҳо метавон кӯтоҳ тавсиф кард, ки (умуман) ин аз рӯи муносибати шаҳрвандон ба зиндагӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон тасдиқ карда шудааст.

Таҳқиқоти **«Кор бо муҳочирони меҳнатӣ дар хориҷи кишвар, захираҳои иттилоотии барои онҳо фароҳам овардашуда, лоиҳаҳо ва самаранокии онҳо»**²⁰² ҳамчун дастгири рисолаҳо дар таҳияи маводе, ки ба ташаккули муносибати манфӣ ба идеологияи ифротгарой ва терроризм нигаронида шудаанд, маълумоте интиҳоб кардааст, ки ба моҳияти ғайриинсонии онҳо нигаронида шудааст. Аз ҷумла, нишон додани оқибатҳои харобиовари экстремизм ва терроризм барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Ўзбекистон (аз ҷумла барои аъзои оилаи террорист, пеш аз ҳама волидон). Аҳамиятикалон ба кор бо ходимони дин дода мешавад. Маҳкум кардани имомхатибон, диншиносон, уламои исломӣ аз мафкураи ифротгароии динӣ ва терроризм таъкид гардида, найрангҳои идеологҳои ифротгарой ва терроризми динӣ қасдан сохтакорӣ ва таҳрифи нодурусти муқаррароти Қуръон, ҳадис ва дигар китобҳои муқаддаси динӣ баён карда мешавад.

Ба заруриятиба таври васеъ иттилоот оид ба истифода бурдани усулҳои равонӣ, бо роҳи фиреб ва манипулятсияи ҷалб кардани шуури ҷавонон, муҳочирони меҳнатӣ аз тарафи идеологҳо ва даъватгарон пешниҳод намудандиққати зиёдравона карда мешавад. Ҳамзамон, муаллифон дар бораи зарурияти ба роҳ мондани фаъолиятҳо оид ба боварӣ даровардан ба ногузирии ҷазо барои содир намудани ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ ва ифротгарой (аз ҷумла мисолҳои мушаххаси сарнавишти нангини ҷавононе, ки ба роҳи иштирок дар РЭО ва МТО қадам задаанд) сухан меронанд. Аммо барои ҷавонон ташаккули эътимод ба имкониятҳои роҳи ҳалли

²⁰¹ Трудовая миграция: оценки, проблемы, решения // Ижтимоий фикр (Общественное мнение). ЎзЦИОМ. 2020 // URL: <https://ijtimoiyifkr.uz/ru/issledovaniya/obschestvo/trudovaya-migratsiya-osenki-problemy-resheniya.htm>

²⁰² Кор бо муҳочирони меҳнатӣ дар хориҷа, захираҳои иттилоотии барои онҳо фароҳам овардашуда, лоиҳаҳо ва самаранокии онҳо / MOTM (Маркази омӯзиши таҳдидҳои минтақавӣ). 2020 // URL: <https://crss.uz/2020/12/09/prezentaciya-na-temu-rabota-s-trudovymi-migrantami-za-rubezhom-sozdavaemye-dlya-nix-informacionnye-resursy-proekty-i-ix-effektivnost>

бидуни хушунат ба мушкилоти мавҷудаи иҷтимоию шахсии онҳо, инчунин рушди шахсӣ ва муваффақият дар зиндагӣ муҳимтар мебошад.

Яке аз таҳқиқотҳо²⁰³ нишон медиҳад, ки кӯдакон ва ҷавонон аз оилаҳое, ки волидайнӣ онҳо дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд, имконияти ҷӯстучӯи кори бо музди меҳнат надоранд. Ҷавонони оилаҳои муҳоҷирмаблағҳои интиқолкардаи волидайнро гирифта, худ ба корҳои хонавода ва кишоварзӣ машғул мешаванд. Илова бар ин, ҷавондухтарон дар оилаҳои муҳоҷир бештар ба корҳои бемузд, аз қабилӣ нигоҳубини кӯдакон ва пиронсолони оила вақт сарф мекунад ва барои фароғат вақти камтар доранд, ки ин ҳам онҳоро аз ҳаёти иҷтимоӣ дур мекунад.

Таҳқиқотҳои хориҷӣ²⁰⁴ инчунин роziанд, ки муҳоҷират бо мақсади ҷустучӯи иқтисодӣ – ин муҳаррики асосии радикализатсия мебошад. Муҳоҷирон, ки аксар вақт ғайриқонунӣ фаъолият мебаранд, бо ҷалбкунандагон тамос мегиранд. Гурӯҳҳои террористии содиқ аксар вақт ба масҷидҳои Маскав ташриф меоранд ва ба мӯъминони беҳабар илҳом мебахшанд, ки онҳо бояд “дар Сурия, ки хилофат аст, зиндагӣ кунанд”. Ҷалбшавӣ ба созмонҳои террористӣ асосан дар Федератсияи Русия рух медиҳад. Марказҳо масҷидҳо ва намозгоҳҳои мебошанд, ки дар саросари кишвар ҷойгиранд, ки дар онҳо чеченҳо, ки барои муттаҳид кардани муҳоҷирони ҷавон кор мекунад ва ба онҳо ҳисси амният ва ҷомеа тавассути дин мебахшанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ дар Интернет нақши маҳдуд доранд.

Гузариш аз «муътадилгардонии ҳувият» тавассути фаҳмиши радикалии дин ба «машҳуршавии ҳувият» тавассути қабул кардани идеяи «ҷанги муқаддас» бар зидди «муртадҳо» ва «кофирҳо» вақти зиёдеро талаб намекунад.

Дар минтақа ҳам муҳоҷирати ҷудогона/инфироӣ ва ҳам муҳоҷират бо аъзои оила (бародарон, хоҳарон, падарон, модарон, домодҳо) вуҷуд дорад. Муҳоҷирати меҳнатӣ инчунин метавонад ба некӯаҳволии оилаҳо ва ҷомеаҳо таъсири манфии дарозмуддат расонад. Муҳоҷират ҳодисаҳои талоқ ва вайроншавии оилаҳоро бо сабаби дар муддати дароз ҷудо зиндагӣ кардани зану шавҳар зиёд менамояд. Аз ҷумла, мушкилот, аз қабилӣ бад шудани саломатии худӣ муҳоҷирон ва инчунин сарбории равонӣ – бо сабабидар паҳлуӣ фарзандон набудани волидайн низ муҳим аст. Имконнопазири пайдо намудани шуғли/кори мувофиқ дар сатҳи маҳаллӣ маҷбур месозад, ки ҷавонон аз Фарғона ба муҳоҷират бираванд. Захираҳои молиявӣ, ки дар хориҷа ба даст оварда шудаанд, ба буҷети оилавии бисёре аз хонаводаҳо саҳми назаррас доранд. Дар баъзе мавридҳо, муҳоҷирати меҳнатӣ метавонад осебпазирии иқтисодиро бештар гардонад, хусусан вақте ки оилаҳо қарзи зиёд доранд ё маҷбуранд тамоми дороии худро барои оғози муҳоҷират фурӯшанд. Тайёрии нокифоя ба сафар, надонистани забон ва дар муҳитҳои ношинос зиндагӣ кардан натавоништан бархе аз муҳоҷиронро ҳам аз лиҳози молӣ ва ҳам аз ҷиҳати шахсӣ зерӣ хатар мегузорад. Бархе аз сокинони маҳаллӣ барои қонеъ кардани хароҷоти баланди сафар ва манзил маҷбур мешаванд ки дурнамоҳои хатарноки муҳоҷиратро истифода баранд²⁰⁵.

²⁰³ Карымшаков К., Сулейманова Б. Влияние денежных переводов на трудовые ресурсы молодежи: данные из Кыргызстана. 2016.

²⁰⁴ Singh N. ISIS and Radicalization in the Central Asian Republics. Vivekananda International Foundation. 2016, октябрь. URL: https://www.vifindia.org/sites/default/files/isis-and-radicalization-in-the-central-asian-republics_0.pdf

²⁰⁵ Элшими М.С. и др. Исследование факторов, способствующих радикализации среди трудовых мигрантов из Центральной Азии в России. Королевский Объединенный Институт Обороны Исследований (RUSI), SearchforCommonGround. Специальный выпуск RUSI. 2018. Апрель // URL: https://prevention.kg/wp-content/uploads/2019/01/%D0%98%D1%81%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%8B_%D1%8D%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D0%BC.pdf

Дар баробари ин, таҳқиқоте, ки дар Федератсияи Русия гузаронида шудааст ва гурӯҳи намоёндагӣ ва мусоҳибаҳои амиқро дар бар мегирад, нишон медиҳад, ки омили муҳоҷират ба радикализатсия на он қадар таъсири бузург дорад, чи тавре ки онро нишон медиҳанд.²⁰⁶ Аксар вақт дар фазои сиёсӣ такрор мешавад, ки иддаои ифротгарой берун аз кишварҳои Осиёи Марказӣ ба вуқӯъ мепайвандад, ҳадафи он коҳиш додани масъулияти ҳукуматҳо ва ҷомеаҳо дар баробари таҳдиди воқеӣ аст.

Албатта, равандҳои муҳоҷират бо як қатор хатарҳо ва мушкилот, аз ҷумла радикализатсияи муҳоҷирон алоқаманданд. Ин бахусус ба Осиёи Марказӣ дахл дорад, ки дар он ҷо тамоюли устувори афзоиши аҳолии мушоҳида мешавад ва бо вучуди баъзе тағйироти мусбат сатҳи баланди бекорӣ ва камбизоатӣ боқӣ мемонад ва дар натиҷа муҳоҷирати меҳнатӣ ба вучуд омадааст. Муҳоҷирон мавриди фишори ҷонибҳои гуногун – дар кишварҳои пазирай, дар кишвари худ, воизони радикалӣ ва эмиссарҳои гурӯҳҳои ифротӣ қарор гирифта, мавриди таҳмину найрангҳои гуногун қарор мегиранд.²⁰⁷ «Карти муҳоҷир» дар риторикаи сиёсии кишварҳои мизбон бозӣ мекунад, ки дар ҷама нокомиҳо ва бесуботӣ гунаҳкор кардани ин гурӯҳи осебпазир хеле осон аст, ки дар зехни ҷомеа тасаввуроти нодӯстона нисбати муҳоҷиронро ба вучуд меорад.

Таҳқиқоти **«Муқовимат ба ифротгароии хушунатомез ва радикализатсия, ки ба терроризм оварда мерасонад: назария ва амалия»**²⁰⁸ дар баробари масъалаҳои дигар пешгирии таъсири идеологияи зӯроваронаи ифротгарой дар байни муҳоҷирони меҳнатӣ бо таваҷҷуҳи хоса ба ҷавонону наврасон, инчунин нақши воситаҳои ахбори омма ва созмонҳои ғайридавлатӣ дар муқовимат ба ҳаракатҳои экстремистии динӣ дар муҳити иттилоотиро таҳқиқ кардааст.

Дар натиҷаҳо қайд шудааст, ки аксари рӯзноманигорон ва блогерҳо, бахусус ҷавонон, ба инъикоси мавзӯи ифротгароии хушунатомез ва радикализатсия, ки боиси терроризм мегарданд, таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Дар баробари ин, онҳо маълумоти амиқ оида ба масъалаҳои таърих ва фаъолияти имрӯзаи гурӯҳҳои мавҷудаи муташаккили террористӣ, таблиғоти таҳрибкоронаи онҳо надоранд. Имрӯз зарурати баланд бардоштани таҳассуси рӯзноманигорон, ки дар мавзӯҳои ҳассос, аз қабili мубориза бо ифротгароии хушунатомез ва ифротгарой, ки боиси терроризм мешаванд, ба миён омадааст. Бо як зумраи рӯзноманигороне, ки чунин мавзӯи муҳимро, ки барои амният ва рушди минбаъдаи ҷомеа ниҳоят муҳим интиҳоб кардаанд, зарур аст, ки давраҳои махсуси омӯзишӣ роҳандозӣ шавад.

Қурбониёни радикализатсия ва ашхоси зерӣ таъсири ақидаҳои радикалиро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард – радикалҳои ғайрифайол ва файол. Файолон онҳое мебошанд, ки дар ҳақиқат ақидаи яххела доранд, дарк мекунанд, ба ҷама ё баъзе нуқтаҳо розӣ мешаванд, баъзе вазифаҳои вобаста ба барномаи худро иҷро мекунанд. Радикализатсияи ғайрифайол ҳам ҳаст - инҳо одамоне ҳастанд, ки қурбони вазъиятешудаанд. Масалан, ҳамсарони ҷангҷӯён ё аъзои хонаводаи онҳо, ки аз рӯи омори расмӣ аксаран ба радикал ва террорист шомил мешаванд. Инчунин, муҳоҷироне, ки дар кишварҳои муҳоҷират ҷалб шуда буданд, дар минтақаи ҷанг қарор гирифта,

²⁰⁶ Ҷамон ҷо.

²⁰⁷ Рустам Азизи. Радикализатсияи муҳоҷирон: ҳақиқат ва афсона чист // Asia-PlusMediaGroup // URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20181226/radikalizatsiya-migrantov-mifi-i-realnost>

²⁰⁸ Муқовимат ба ифротгароии хушунатомез ва радикализатсия, ки ба терроризм оварда мерасонад: назария ва амалия. MOTM (Маркази омӯзиши таҳдидҳои минтақавӣ).2020. URL: <https://crss.uz/2021/01/12/on-lajn-kruglye-stoly-na-temu-protivodejstvie-nervt-teoriya-i-praktika/>

маҷбур шуданд, ки дар онҳо ширкат варзанд, вале баъзеи онҳо ба ақидаи худ шарик нестанд ва умуман он намефаҳманд, ҳатто мусулмон набуданд ва ё ягон рукно ба иҷро намеоварданд. Ин гурӯҳро метавон ҳамчун қурбониҳои вазъият шумурд. Барои радикалҳои фаъол омилҳои гуногун ва баъзан маҷмӯи якчанд омилҳо муайян карда шудаанд²⁰⁹.

Тавре коршиносон қайд мекунанд: «Ҳисси афзояндаи нафрат бамуҳоҷирон дар кишварҳои пешрафта то андозае бо сабаби даст кашидани меҳмонон аз ҳамгироии иҷтимоӣ ба ҷомеаи қабулкунанда, бунёди шаҳракҳои хурд бо урфу одатҳои этнофарҳангии бегона, ки дар он аҳолии маҳаллӣ барои тарзи ҳаёти худ таҳдидеро мебинад»²¹⁰.

Экстремизм дар муҳити муҳоҷирон дар ҷомеаҳои пайдо мешавад, ки зери хатари зӯроварӣ ё таъқиб қарор доранд, аз ҷумла ксенофобия ва муносибатҳои бадбинона, ки одамро ба муқобили аҳолии мусулмон дар Аврупо ва Амрикои Шимолӣ бармеангезанд, таҳдидҳои эҳтимолии амнияти мавҷуда ва “тарзи зиндагӣ”-и хоси муҳоҷирони фарҳангу динҳои гуногун, ки дар шаҳрҳои Европа истикомат мекунанд²¹¹.

Ҳамин тариқ, дур будан аз хона (маънои танҳои ва набудани ҳеч гуна назорат), дучор шудан ба душвории мунтазам ва бадрафторӣ, шароити номуносиби зиндагӣ ва кор ҳама ҳамчун тавзеҳи осебпазирии муҳоҷирон дар мавриди ҷалби онҳо гуфта мешавад. Тавре муҳаққиқи узбек Б.М.Бобоҷонов қайд кардааст: «Дар атрофи муҳоҷирони меҳнатӣ дар Федератсияи Русия афсонаҳои зиёде ба вуҷуд омадаанд, ки асосан бо кӯшиши баъзе расонаҳои Русия ва қисман аз ҷониби мақомоти дахлдори кишвари иқомат ба вуҷуд омадаанд. Афсонаҳо дар кишвари қабулкунандаи муҳоҷирон шакли тамғагузорӣ (ё радкунии иҷтимоӣ)-ро мегиранд ва аз ин рӯ боиси пайдоиши стереотипҳо дар робита ба муҳоҷирони меҳнатӣ дар асоси истисноӣ иҷтимоӣ, миллий ё дигар қолабҳои таъбишӣ мешаванд»²¹².

5.5. ГУРҶҲОИ ОСЕБПАЗИР

Таҳқиқоти «Осебпазирӣ ва устувори ҷавонони Қирғизистон ба радикализатсия ва ифротгарӣ: таҳлил дар панҷ самти ҳаёт»²¹³ нишон медиҳад, ки як қатор минтақаҳои кишвар, бахусус вилояти Бодканд ва шаҳри Ош нисбат ба минтақаҳои шимолӣ ба радикализатсия бештар осебпазиранд. Ин далелҳо аз тарафи омори ҳадамоти махсуси Қирғизистон тасдиқ гардидаанд. Аммо ҳадамоти махсуси Қирғизистон низ иддао доранд, ки 90 % радикалҳо узбекҳои мебошанд, ки дар ҷануби Ҷумҳурии Қирғизистон иқомат мекунанд. Натиҷаҳои таҳқиқот чунин иддаоҳоро тасдиқ намекунад, баръакс, нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ ақалиятҳои қавмӣ ва бахусус узбекҳо нисбат ба қирғизҳои этникӣ ба радикализатсия муқовимати бештаре доранд.

²⁰⁹ Мехрангез Т. Рекрутеры ИГ способны завербовать за несколько часов // Asia-PlusMediaGroup // URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/opinion/20180814/ekspert-rekruteri-ig-sposobni-zaverbovat-za-neskolko-chasov>

²¹⁰ Гринько С.Д. Взаимосвязь незаконной миграции и экстремизма // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-nezakonnoy-migratsii-i-ekstremizma>

²¹¹ Идеи подобного рода были выражены в манифесте под названием «2083: Европейская декларация независимости» Андерса Брейвика, совершившего в 2011 г. террористические акты в Норвегии. URL: https://sites.google.com/site/breivikrusinform/home/breivik_2083_manifest_rus

²¹² Бабаджанов Б.М. Трудовые мигранты Узбекистана в России: социальные сети и религиозные контексты // URL: <https://crss.uz/2018/03/01/trudovye-migranty-uzbekistana-v-rossii-socialnye-seti-i-religioznye-konteksty/>

²¹³ Насритдинов Э., Урманбетова З., Мурзахалилов К., Мырзабаев М. Уязвимость и устойчивость молодых людей в Кыргызстане к радикализации и экстремизму: анализ в пяти сферах жизни // САР, 2019. № 212. Январь. URL: <https://www.caa-network.org/archives/15165>

Таҳқиқот робитаи мустақими байни вазъи иҷтимоию иқтисодии оилаҳои ҷавонон ва осебпазирӣ/муқовимати онҳоро ба радикализатсияи ошкор накардааст. Он чизе, ки ҷавонро бештар осебпазир мегардонад - ин муҳоҷирати меҳнатӣ аст, ки метавонад ҳам бо роҳҳои бевосита ва ҳам бавосита ба радикализатсия мусоидат кунад: баъзе ҷавонон метавонанд аз таҷрибаи худ дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ ба Федератсияи Русия назарҳои радикалиро бештар пайдо кунанд, дар ҳоле ки кӯдакони дигар бо сабаби дур будан аз волидайн, ки дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор дорад бештар осебпазир мешаванд.

Ҳисоботи аналитикӣ²¹⁴тибқи натиҷаҳои пажӯҳиши саҳроӣ дар доираи лоиҳаи **«Васоити ахбори омма барои де-радикализатсия дар Қирғизистон: Намунаи Осиёи Марказӣ»** муайян кардааст, ки «категорияи мушаххаси ҷавонон, ки ба гурӯҳҳои ифротӣ ҷалб карда шаванд вучуд надорад ва маълумотҳои таҳқиқоти саҳроӣ фақат ҳамин далелроқайд кардаанд. Ҳамин тариқ, қурбониёни ифротгароии хушунатомез –ин на фақат намоёндагон аз лиҳози иҷтимоӣ ва иқтисодӣ осебпазирӣ ҷавонони Қирғизистон буда, балки метавонанд узви бомаърифат, сарватманд ё мустақили ҷомеа бошанд».

Таҳқиқоти²¹⁵Barrett R. Дар асоси таҳлили 62 манбаи иттилоот хабар додааст, ки шахсони доғи судӣ дошта ангезаи радикализатсия дар кишварҳои пасошӯравӣ нест: аз 156 нафар танҳо чаҳор нафар қаблан маҳкум шуда буданд ва ҳафт нафар – ба ин ё он шакл бо шӯришиёни Қафқози Шимолӣ даст доштаанд. Сафарбаркунӣ дар ҳама категорияҳои синну сол сурат гирифт, гарчанде аксари онҳо то 30-сола буданд. Ҷангиёни Осиёи Миёна, ки аксарияташон аз ҷамъиятҳои муҳоҷирони корӣ дар шаҳрҳои Маскав ва Санкт-Петербург буданд, дар гурӯҳҳои мухталиф низ ҳузур доштанд. Бархе аз аскарҳои нав ба гурӯҳҳои мусаллаҳ пайваستاанд, дар ҳоле, ки бархеи дигар аз қабили Ҷамоати Имом Бухорӣ, Ҳизби исломии Туркистон²¹⁶ ва «Котибот Таухид ва-л-Ҷиход» базаҳои таълимӣ барпо карда, ба тарафдории гурӯҳҳои гуногун изҳорот пахш кардаанд.

Таҳқиқоти дигари хориҷӣ низ ҳамин гуна хулосаҳоро баровардааст²¹⁷: «Ташаккул додани профили мушаххаси радикалиро эҳтимолӣ ғайриимкон аст. Гузашта аз ин, муроҷиатҳои чандинкаратаи таблиғгарони Давлати исломӣ, ки эҳтиёҷоти онҳоро ба табибон, ҳамшираҳои шафқат, омӯзгорон, мутахассисони компютерӣ баён мекунанд, имкони ҷалби мардумро аз доираи васеъ ва гуногунҷанба зиёд мекунад. Ҳамин тариқ, афсонае, ки террористи эҳтимолӣ девонаи гадо аст, барҳам дода мешавад. «Амалияи муосир нишон медиҳад, ки дар байни ифротгароёни сиёсӣ ва динӣ боз як навъи радикалҳо пайдо шудаанд, ки босаводу ба ҷомеа пайваستاанд. Дар баробари ин одамони маълумотнок роҳбар ва ташкилотчи бесавод мешаванд.

Сохтани профили мушаххаси радикалиро эҳтимолӣ имконнопазир аст. Гузашта аз ин, муроҷиатҳои чандинкаратаи таблиғгарони Давлати исломӣ, ки эҳтиёҷоти онҳоро ба табибон, ҳамшираҳои шафқат, омӯзгорон, мутахассисони компютерӣ баён мекунанд, имкони ҷалби мардумро аз доираи васеъ ва гуногунҷанба зиёд мекунад. Ҳамин тариқ, афсонае, ки террористи эҳтимолӣ девонаи гадо аст, барҳам дода мешавад.

²¹⁴ Сикорская И. Под общей редакцией: Мирсайитова И. и Каримовой М. Смыслы, образы и медиаканалы, способствующие радикализации молодежи Кыргызстана // Аналитический отчет по результатам полевого исследования в рамках проекта «Социальные медиа для дерадикализации в Кыргызстане: Модель для Центральной Азии». 2017 // URL: <https://prevention.kg/>

²¹⁵ Barrett R. Russian-Speaking Fighters In Syria, Iraq And At Home: Consequences And Context. TheSoufanCenter, 2017. URL: <https://crestresearch.ac.uk/resources/russian-speaking-fighters-full-report/>

²¹⁶ Бывшее «Исламское движение Восточного Туркестана».

²¹⁷ Singh N. ISIS and Radicalization in the Central Asian Republics. Vivekananda International Foundation. 2016. October // URL: https://www.vifindia.org/sites/default/files/isis-and-radicalization-in-the-central-asian-republics_0.pdf

«Таҷрибаи муосир нишон медиҳад, ки дар байни ифротгароёни сиёсӣ ва динӣ боз як навъи радикалҳо пайдо шудаанд, ки босавод ҳастанд ва ба ҷомеа пайвастаанд. Дар баробари ин одамони дорои маълумот роҳбар ва ташкилотчи одамони босавод мешаванд»²¹⁸.

Ҳарчанд то ҳол чунин арзёбиҳои коршиносон вуҷуд доранд, ки: «Таҷрибаи мубориза бо таҳдиди террористӣ нишон медиҳад, ки террористон ин «одамоне», ки принципҳои ахлоқӣ надоранд. Фарҳанги мусулмонироҳамчун мисол метавононад, вақте ки бархе аз намоёндагони онҳо омодаанд аз тамоми арзишҳои, ки дар зиндагӣ доранд -саломатӣ, оила, падару модар, фарзандон ва ғайра ба хоҳири олитарин ҳадафи мутаассибонаи худ даст кашанд. Одамоне, ки ба истилоҳ «ҷиҳоди муқаддас» эълон кардаанд ҳудуди муайяни ахлоқӣ вуҷуд надорад»²¹⁹.

Скотт Гейтс, Суканья Поддер²²⁰ инчунин қайд мекунад, ки «Профили ҷангиёни хориҷӣ гуногун аст ва метавонад аз навомадаҳои нофаҳм, ки ҳамроҳ шуданро як маросими гузаргоҳ мешуморанд, то ҷангиёни марговаре, ки дар ҷустуҷӯи ҷанг ва шаҳид ҳастанд, фарқ кунад, дар ҳоле ки одамоне, ки бо сабабҳои башардӯстона тарк мекунад, аксар вақт рабуда мешаванд ё онҳоро ба ҷангиданмаҷбур мекунад».

Таҳқиқоти Ташкилоти Ҷамъиятии "SearchforCommonGround" ва Маркази таҳқиқоти ҳолатҳои мазҳабии назди КДОД ҶҚ гурӯҳҳои осебпазиртарини зеринро муайян кардааст:

Ҷавонон дар умум ба идеологияи ифротӣ осебпазиранд, зеро онҳо майл доранд, ки овози худро баён кунанд. Пайвастан ба созмонҳои ифротӣ бо далели мавҷуд набудани интиҳоби дигар аз назари онҳо шояд яке аз роҳҳои арзёбӣ шавад. Илова бар ин, ин метавонад ба табиати суннатии ҷомеа вобаста бошад, ки ҷавонон бояд ба насли калонсол бешубҳа итоат кунанд ва танҳо бо мурури сол эҳтироми истиқлолияти худро пас аз солҳои муайян интизор шаванд. Ҷараёнҳои радикалӣ бошанд, метавонанд ҷавононро ба мақоми баланди муҳим бардоранд ва оиди арзиши «рисолати» онҳо итминон диҳанд, ки онҳо бояд ба иҷро расонанд. Тавре коршиносон қайд мекунад: «афзудани ифротгароии ҷавонон - ин, пеш аз ҳама, далели ноқоимии сиёсати мутобиқшавӣ ва иҷтимоии ҷавонон аст. Ҳамин омилҳо, ба мисли ноустувории иҷтимоӣ, вазъи душвори молиявӣ, набудани иҷтимоии муассир ва дастрасӣ ба таҳсилоти босифат, имкониятҳои пасти ҷойҳои корӣ дар ояндаи хеш ба пайдоиши эҳсосҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифз накардашуда ва нобоварӣ ба ниҳодҳои сиёсӣ ва мақомот мусоидат мекунад. Дар натиҷа дар шуури ҷавонон муносибатҳои зиддиҷамъиятӣ ва майли зуҳуроти ифротгароёна инкишоф меёбанд»²²¹.

Занҳониз ба радикализатсия майл мешаванд. Онҳо дар зери фишори доимии иҷтимоӣ қарор дошта, аксар вақт дар синни барвақт (то 18-солагӣ) издивоҷ мекунад ва дар сурати аз байн рафтани оила ё марги ҳамсар онҳо наметавонанд худ ва фарзандони худро таъмин кунанд, зеро онҳо маълумоти оӣ ва баъзан ҳатто

²¹⁸ Рамазанова Ф. Европейский опыт профилактики экстремизма и терроризма // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskiy-opyt-profilaktiki-ekstremizma-i-terrorizma-povysheniya-pravovoy-kultury-sredi-molodyozhi-na-sovremennom-etape>

²¹⁹ Базылева С.П. Антитеррористическая политика Узбекистана в рамках региональной антитеррористической политики ШОС //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antiterroristicheskaya-politika-uzbekistana-v-ramkah-regionalnoy-antiterroristicheskoy-politiki-shos>

²²⁰ Гейтс С., Поддер С. Социальные сети, вербовка, верность и Исламское государство. 2015 //URL: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/446/html> на основе 43 источников литературы.)

²²¹ Рамазанова Ф. Европейский опыт профилактики экстремизма и терроризма //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskiy-opyt-profilaktiki-ekstremizma-i-terrorizma-povysheniya-pravovoy-kultury-sredi-molodyozhi-na-sovremennom-etape>

миёнаи пурра надоранд. Илова бар ин, вақтҳои охири падидаи ҷалби занон ба сафи ифротгароён таҳти ниқоби мулоқоти интернетӣ мушоҳида мешавад.

Гуруҳи дигари хатарнок **ақаллиятҳои этникӣ** мебошанд. Сарфи назар аз вазъии молиявии нисбатан муваффақи худ, онҳо аксар вақт ҳисси беадолатиро нисбати татбиқи ҳуқуқҳои сиёсии худ ҳамчун шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон эҳсос мекунанд. Ин вазъият эҳтимолан намоёндагони ақаллиятҳои этниро ба эътироз ташвиқ мекунанд, ки онҳо метавонанд онро тавассути радикализатсия баён кунанд. Қобили зикр аст, ки сарфи назар аз иштироки намоёндагони миллатҳои гуногун дар созмонҳои динии ифротӣ, дар байни аҳолии миллати қирғиз эътиқод ҳукмфармост, ки иштирокчиёни ин созмонҳо - танҳо намоёндагони ақаллиятҳои этникӣ мебошанд. Паҳншавии чунин ақида метавонад аз шиддатнокии муносибатҳои байни миллатҳо ва нобоварӣ нисбат ба намоёндагони дигари этникӣ қавмҳо гувоҳӣ диҳад.

Дар гузориши Созмони Байналмиллалии Муҳоҷират дар доираи лоиҳаи минтақавии БРСММ «**Ташаккули устувори ҷомеа ва ҳамкориҳои минтақавӣ барои пешгирии ифротгароии хушунатомез дар Осиёи Марказӣ**»²²² гуруҳҳои зеринро ҳамчун осебпазир (ё омилҳои бо радикализатсия алоқаманд) муайян карда мешаванд:

Ҷавонон.Омили эътирофшудаи васеътарин ва маъмултарин мебошад. Аз ҳамаи омилҳои асосии дар боло номбаршуда – иқтисодӣ, сиёсӣ ё идеологӣ – ҷавонон шояд гуруҳи осебпазиртарин ба шумор мераванд. Набудани таҷрибаи кофӣ, максимализми ҷавонон қанбаҳои кофӣ ҳастанд, ки эҳтимолияти ҷалби ҷавонон ба ифротгарӣ хеле баланд шавад.

Занҳо.Аксар вақт баҳс мекунанд, ки мақоми зан дар фарҳангҳои патриархалии ин ҷомеаҳо онҳоро ба амалҳои радикалӣ ва ифротгароӣ барои ба даст овардани озодӣ ва эмансипатсия водор мекунанд. Аммо, ҳамзамон далелҳои мушоҳида мешавад, вақте ки занҳо ба гуруҳҳои ифротӣ мардонро ва занҳои дигарро ҷалб кардаанд, ва онҳо аз паи шавҳар ё хешовандони мард рафтаанд²²³. Чунон ки журналисти Ўзбекистон И.Матвиенко қайд кардааст: «...дар Ўзбекистон баъзе занҳо танҳо бо сабабе, ки аз хона иҷозат дода нашудааст ба мусоҳиба намеравад. Ва агар зан барои мусоҳиба омада бошад ҳам, аксар вақт корфармо омода нест, ки занро ба қор қабул кунад»²²⁴.

Нақши маориф.Маълумоти нокифоя ё надоштани он одамонро барои ҷалб кардан бо сабабҳои радикалӣ ва ифротӣ осебпазир мекунанд. Ҳамчун омили мусоидаткунанда таҳсилот дар ду қисм баррасӣ мешавад: оддӣ (дунявӣ) ва динӣ. Набудани таҳсилоти дунявӣ шахсро аз тафаккури интиқодӣ, муошират маҳрум месозад ва бахусус, ўро барои шуғл дар қори хуб ҷолиб намегардонад. Набудани фаҳмиш дар масъалаҳои динӣ шахсро аз қадр кардани он чизе, ки ба онҳо гуфта шудааст, натавон мекунанд, майл дорад, ки қудрати бебаҳс дар ин соҳаро ба шахси дигар ё ҷомеаи дигар интиқол диҳад²²⁵. Тавре коршиносон қайд мекунанд: «Мушкилоти низомии маорифи исломӣ дар ҳол пас аз таъсиси давлатҳои мустақил дар Осиёи Марказӣ ба миён омад. Маълум шуд, ки ҷумҳуриҳои ОМ бе ёрии дигар кишварҳои мусулмонӣ, имом-хатиб ва уламои худро тайёр карда натавонистанд. Илова бар ин, пешвоёни саводноки маънавии

²²² Гузориши СБМ дар доираи лоиҳаи минтақавии БРСММ «Ташаккули устувори ҷомеа ва ҳамкориҳои минтақавӣ барои пешгирии ифротгароии хушунатомез дар Осиёи Марказӣ» (2018-2020) Осебпазирӣ иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун омили дарозмуддати хатари радикализатсия. Нурсултан, 2020.

²²³ Ҳамон ҷо

²²⁴ Матвиенко И. Ўзбекистан: женщины меньше получают, менее образованны, менее равны //URL: <https://cabar.asia/ru/uzbekistan-zhenshhiny-menshe-poluchayut-menee-obrazovanny-menee-ravny>

²²⁵ СБМ дар Осиёи Марказӣ, осебпазирӣ муҳоҷирон ва ниёзҳои ҳамгирой дар Осиёи Марказӣ: Арзёбии ниёзҳои муҳоҷирон ва ҷомеа ва идоракунии хатар. Астана. 2017 // URL: www.iom.kz/en/publications

исломӣдар сатҳи маҳаллӣ тайёрнабуданд, ки хусусиятҳои динӣ/ мазҳабиро ба мардуми оддӣ, бахусус ҷавонон фаҳмонда диҳанд. Дар натиҷа, шумораи зиёди ҷавонон ба ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволҳои рӯҳонӣ берун аз кишвари худ шуруъ карданд»²²⁶.

Муносибатҳои шахсӣ. Омили қавии радикализатсия ҳам дар Осиёи Марказӣ ва ҳам дар минтақаи мушаххаси таҳқиқот ин равобити шахсӣ мебошад: аъзоёни оила, дӯстон, шиносон ба шомил шудани шахс ба гурӯҳҳо ва амалҳои ифротӣ аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Таҳқиқоти «**Таъсири омили динӣ ба вазъи иҷтимоӣ сиёсии Ҷумҳурии Қирғизистон**»²²⁷ гурӯҳҳои осебпазири зеринро, ки ба экстремизм шомиланд муайян кардааст:

Аз рӯи синну сол: «Ҷавонон» — 87,6 % (1039), «калонсолон» — 9,4 % (112), «ҳама» — 1,9 % (23).

Аз рӯи ҷинс: «мардҳо» — 73 % (866), занҳо — 22,2 % (263).

Аз рӯи истиқомат: «аҳолии деҳот» — 67,2 % (797), «аҳолии шаҳрҳо» — 28,6 % (339).

Аз рӯи сатҳи маълумот: «одамон бо маълумотнокии сатҳи паст» — 61,6 % (731), «бо маълумоти миёна» — 32,5 % (386), «бо маълумоти олӣ» — 4,2 % (50).

Аз рӯи шуғл: «бекор» — 92,9 % (1102), «коргар» — 4 % (48) пурсидагон. Аз рӯи натиҷаҳои умумӣ таҳқиқоти иҷтимоӣ гузаронида шуда, чунин ҳулоса бароварда шудааст.

5.6. ЗАХИРАҶОИ УСТУВОРӢ

Тибқи як қатор таҳқиқотҳо, сарҳадҳои байни давлатҳо дар сурате, ки байни онҳо сиёсати ҳассоси давлатӣ ба роҳ монда нашудааст ба нуқтаҳои харобшавӣ ваҳдати иҷтимоӣ ва ташаккули низоъҳои милитаризатсия мерасонад, ки ниҳоят ба радикализатсия шомил шудани гурӯҳҳои осебпазир имконият ва мусоидат мекунад. «Давлатҳо дар «минтақаи бетараф» муҳитеро ташкил медиҳанд, ки аз як тараф, аз сокинони маҳаллӣ боисрор талаб мекунад, ки онҳоро бо қадом давлат алоқаманд буданашонро муайян кунанд, ва аз тарафи дигар, интиҳоб карданирад ва суботи маҳаллиро. Ин ҳолатимиёна / бетараф зери фишори сиёсати амниятӣ милли аз байн меравад, баҳарбикунонии қаламравҳои баҳсбарангез ва ифодаи ҳокимияти давлатӣдар он ҷо ки ҳамеша қамбӯ буд мерасонад- ноҳияҳои дурдасти марзӣ»²²⁸.

Ҳамзамон, таҳқиқотҳо «ичроқунанда ва нуқтаҳои» ҳамбастагии ҷомеаро муайян мекунад, ки зери фишори мантиқӣ институтсионалии бунёди давлатҳои мустақил ҳастанд ва дар ҳолати харобшавӣ қарор доранд: кормандони тиб, омӯзгорон, мардикорон, миробҳои фаромарзӣ ва ҷӯпонҳо.

²²⁶ Чикризова О.С., Шумакова А.А. Влияние кризиса исламского образования на процесс радикализации Центральной Азии // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-krizisa-islamskogo-obrazovaniya-na-protsess-radikalizatsii-tsentralnoy-azii>

²²⁷ Исследование «Влияние религиозного фактора на социально-политическую ситуацию в Кыргызской Республике» Общая редакция: Чотаев З.Д. Элебаева А.Б. и др. А.Б. Элебаева, Н.С. Эсенаманова, З.Д. Чотаев. Координатор полевого исследования: Молдокеева Ж.Ф. — Б. 2016, 205 С. // URL: http://religion.gov.kg/wp-content/uploads/2016/11/%D0%92%D0%9B%D0%98%D0%A%D0%9D%D0%98%D0%95_%D0%A0%D0%95%D0%9B%D0%98%D0%93%D0%98%D0%9E%D0%97%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E_%D0%A4%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%90.pdf

²²⁸ Мырзакулова А. Вызовы социальной сплоченности и напряженности на границе Кыргызстана и Таджикистана. Исследовательский отчет №2, 2018. URL: https://www.ucentralasia.org/Content/downloads/Challenges%20of%20Social%20Cohesion_RUS.pdf

Таҳқиқот нишон дод, ки созмонҳои ҷамъиятӣ ва инчунин ҳукуматҳо ҳудуди ваколатҳои худро дар доираи маъмурият мебинанд, аммо на дар ҳудуди истифодаи воқеии захираҳои табиӣ, ки инба дастрасии захираҳои ҷамоаҳои маҳаллӣ таъсири манфӣ мерасонад ва нобовариро ки қаблан вучуд надошт, якбора меафзояд.

Ҳамчун яке аз мушкилоти ҷиддӣ, ки вазъро дар минтақаи сарҳадӣ бадтар мекунад **Медлин Ривз**²²⁹ набудани дастрасӣ ба адолатро таъкид мекунад: «Аҳолии маҳаллие, ки дар қитъаҳои баҳсбарангези сарҳад зиндагӣ мекунанд ва барои онҳо ба суд шикоят кардан дар бораи ҷиноят/ҳуқуқпоймолкунии содиркардаи шахсе, ки дар он тарафи сарҳад зиндагӣ имконнопазир аст, ки амалан маънои набудани дастрасӣ ба адолат мебошад. Дар деҳаҳои наздимарзӣ сарҳадбонон амалан вазифаи полисро иҷро мекунанд, ҳарчанд де-юре ин ваколати онҳо нест. Қариб ҳар як муноқишае, ки тайи 10 соли охир дар минтақаи марзӣ рух дод, бо ширкати хадамоти марзбонӣ сурат мегирифт. Ин боиси авҷ гирифтани низоъҳо мегардад, ки баҳсҳои байни деҳқонон дар мавриди тақсими об бо ширкати марзбонон ба як муқовимати мусаллаҳона табдил меёбанд»²³⁰.

Дар баробари ин, маҳз рушди устувори ҷавонон ба ифротгарой самти афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Бо мақсади баланд бардоштани таъсири муқовимат ба ифротгарой як механизми куллии иқдомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ вучуд дорад, ки бояд ба рушди муқовимат дар байни ҷавонон мусоидат кунад. Тарафҳои манфиатдор дар ҳама сатҳҳо (миллӣ, ноҳиявӣ ва маҳаллӣ) ба ин ҷалб карда мешаванд: Вазорати корҳои дохилӣ, намояндагони прокуратура, мақомоти маҳаллӣ, кормандони сатҳи ноҳиявии МТСР, КДОД, инчунин ташкилотҳои ҷавонон, динӣ ва имом-хатибони маҳаллӣ мебошанд²³¹.

Пешвоёни дин дар намозҳои ҷумъа асосан барои мардон ва писарон мавзӯҳои тасдиқшудаи миллиро қироат мекунанд. Онҳо баъзан ба пурсишҳои маъмури мақтабҳо ва нозирони ноболиғон дар мавзӯҳои марбут ба пешгирии радикализатсия ва ифротгароии хушунатомез посух медиҳанд. Бо дархости мақтабҳо пешвоёни дин низ дар байни мақтаббачагон дар мавзӯҳои динӣ лексияҳо мехонанд, аз қабилҳои дини суннатӣ чист ва оид ба роҳҳои пешгирӣ аз шомил шудан ба гурӯҳҳои тундгарошудаи мазҳабӣ суҳбат мекунанд.

Бо вучуди ин, ҳамоҳангсозии амалҳои муштарак барои рушди муқовимат ба радикализм чандон вучуд надорад. Маълум шуд, ки дар айни замон муносибати ягона, ҳамоҳангсозӣ ва шарикӣ вучуд надорад. Масалан, мадрасаҳо дар ихтиёри бевоситаи шўъбаҳои маорифи шаҳрию ноҳиявӣ нестанд. Муассисаҳои ба мисли интернатҳо таҳти назорати бевоситаи Вазорати маориф буда, аз тарафи ҳукуматҳои маҳаллӣ назорат карда намешаванд. Мадрасаҳоро шўъбаҳои маорифи ноҳия ва шаҳр назорат намекунанд.

Барои баланд бардоштани сатҳи устуворӣ ба радикализатсия сатҳи донишу огоҳии тарафҳои манфиатдори асосиро (муассисаҳои таълимии давлатӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, ноҳиявӣ ва деҳот, аз ҷумла маъмурияти мақтабҳо, муаллимон ва

²²⁹ Мадлен Ривз. Одомашенный милитаризм: опривычивание государственной границы в сельских районах Центральной Азии / Центр перспективных социальных исследований ИОН РАНХиГС вместе с факультетом политических наук МВШСЭН / Семинар «Политика идентичности // URL <https://www.msses.ru/announcement/odomashnennyy-militarizm-oprivychivanie-gosudarstvennoy-granitsy-v-selskikh-rayonakh-tsentralnoy-azi/>

²³⁰ Ҳамон ҷо.

²³¹ Роль образовательных учреждений в повышении устойчивости подростков к радикализации и насильственному экстремизму в Кыргызской Республике. М., 2020. С. 39-40, Алымкулов М. Роль органов внутренних дел Кыргызской Республики. URL: <http://www.apar.kg/uploads/pdf/Вестник/труды%20препод/Алымкулов%20М.С.%20Роль%20органов%20внутренних%20дел%20в%20обеспечении%20национальной%20безопасности%20КР.%20—%20Б.%20С.%202021.pdf>

муассисаҳои таълимии хусусӣ ва динӣ), ва инчунин оммаи васеъ (ба мисли волидон, пешвоёни ҷомеа, созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ) оид ба аҳамияти омӯзиши ба кӯдак нигаронидашуда, ки аз рӯи ҳуқуқи кӯдак асос ёфтааст дар ташаккули устувори кӯдакон ба радикализатсия ва ифротгароии хушунатомез баланд бардоштан зарур аст²³².

Тавсияҳо дода мешаванд оид ба таҳия ва мустаҳкам намудани механизмҳо ва равандҳои оштии баъдиҷангӣ ва фарогирии ҷомеаҳои этникӣ дар ҷануби кишвар; ба ин корҳо роҳ надодани усулҳое, ки бештар аз нуқтаи назаричораҳои ҳифзи ҳуқуқ ва амният тартиб дода шудаанд: афзалияти бештар ба корҳои тарбиявӣ фарҳанги дода шавад, ки он ба ҳамкории созандатар байни мардум дар маҳалҳо мусоидат намоянд, инчунин корҳои тарбиявӣ ватандустанаи ҷавонон ва ташаккули як ҳувияти умумии шаҳрвандии «Қирғизҷарон» дар байни аҳолии кишвар, ки ибора аз ҳама қавмҳои гунгун мебошанд.

Ҳамбастагии иҷтимоӣ ва дарки муноқишаҳо дар минтақаҳои наздисарҳадии Қирғизистон ва Тоҷикистон. Таҳқиқоти КемелТоктомушев²³³ яке аз нашрияҳои мутавозин ва асосноккардашуда оид ба мушкилот дар марзи Қирғизистону Тоҷикистон аст. Яке аз ҷиҳатҳои асосии гузоришиддаёро дарбар мегирад, ки мувофиқи он муноқишаҳо ва бархӯрдҳо дар сарҳад шароитҳои қаблан муайяншуда нестанд. Маҷмӯи сабабҳои объективӣ, ки бештари муҳаққиқон ба он таваҷҷӯҳ доранд, ин аз қабилҳои нарасидани об, замин, бекорӣ, сатҳи пасти иқтисодӣ, зичии зиёди аҳоли ва ғайраҳо худ аз худ сабабҳои муноқишаҳои марзӣ нестанд.

Паи рӯйдодҳои соли 2021 услухое, ки муаллиф истифодакардааст сазовори таваҷҷӯҳ ва омӯзиши амиқтар мебошад, зеро ӯ аксари асарҳои марбут ба ин масъаларо ҷиддан таҳлили назариявӣ карда, таърих ва этимологияи низоъҳо омӯхтааст. Дар ин асос ӯ баъзе ақидаҳо ва қолабҳои муқарраршударо инкор мекунад. Пеш аз ҳама, оид он, ки низоъҳо бо сабабҳои бартарафнашавандаи объективӣ ба амал меоянд ва ҳалли онҳо бе дахлати беруна имконнопазир мебошад.

Бар хилофи андешаҳои зиёд, ки муноқишаҳо натиҷаи даврони истиқлолият мебошанд, муаллиф нишон медиҳад, ки онҳо хусусияти ниҳонӣ ва доимӣ дошта, аз солҳои 30-юми асри гузашта ба таври доимӣ ба амал меомаданд. Дар он вақтҳо ҳам давлат ба манфиатҳо ва афзалиятҳои худ така карда қарорбароварда, ба манфиати аҳолии маҳалли на он қадар ҳам аҳамият медоданд.

Муаллиф объектикунонии сабабҳои муноқишаи марзиро, ки дар бисёр таҳқиқотҳо аллакай ба стереотипи хакикмубаддал гаштааст, танкид мекунад. Аксари асарҳое, ки ба водии Фарғона бахшида шудаанд, бо номгӯи маълумотҳои стандартӣ оид ба зичии баланди аҳоли, нарасидани захираҳо (об, замин, чарогоҳ), мероси марзи миллию, маъмури ва территориявӣ шӯравӣ ва ғайра оғоз меёбанд. Аз ин лиҳоз, ақидае тақвият ёфт, ки сабабҳо хусусиятҳои амиқ дошта реша давондаанд ва дахлати берунро дар шакли маслиҳат, машварат, молияӣ ва ғайраро металабанд. Дар баробари ин, сарфи назар аз он, ки муноқишаҳо воқеан тамоми таърихро ҳамроҳӣ кардаанд, таҷрибаи ҳаллу фасл ва ҳамкории мардуми муқими минтақа боз ҳам бештар аст. Ин таҷриба

²³² Роль образовательных учреждений в повышении устойчивости подростков к радикализации и насильственному экстремизму в Кыргызской Республике. М., 2020. С. 56 // URL: https://www.hedayahcenter.org/wp-content/uploads/2020/05/EFCA_Research_Final-Report_RUS.pdf

²³³ К. Токтомушев. Социальная сплоченность и осмысление конфликтов в приграничных районах Кыргызстана и Таджикистана. Университет Центральной Азии. Доклад № 40, 2017 // URL: <https://www.ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP40-Promoting%20Social%20Cohesion%20and%20Conflict%20Mitigation-RUS.pdf>

одатан бе эътибор мемонад ваҳалли масъала ба ихтиёри сохторҳои маъмури гузошта мешавад.

Ҳарбикунони сарҳад, ки мушкили убури мардум аз марз ба ихтиёри мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гузошта мешавад, яке аз сабабҳои аслии муноқиша арзёбӣ мешавад. Ба ин гуфтаҳо бояд розӣ шуд, зеро танҳо демаркация ва делимитация масъаларо ҳал карда наметавонанд. Сабабҳои норозигӣ ва ҳашмна аз мардуми оддӣ, балки аз амали ғайриқонунии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба вуҷуд меоянд. Мустаҳкам намудани сарҳад бе ҳалли масъалаи гузаргоҳи дастрас, бе таҳқиру тамаъҷӯӣ аз марзбонон, пулис ва маъмурият нисбат ба тарафи дигар эҳсоси норозигӣ мегузоранд.

Тасдиқи муаллиф оиди масъалае, ки тавсияҳои қаблан кардашуда барои ҳалли масъалаҳои мухталифи минтақаи сарҳадӣ бидуни ҷамъ кардани маълумоти дақиқ қабул ва амалӣ мешаванд, боварибахш менамояд. Солҳои зиёд ин мушкилот ҷонибҳои манфиатдорро ба ташвиш овардааст, аммо то ҳол далелу маводе вуҷуд надорад, ки ба таҳияи босалоҳияти тавсияҳо ва қарорҳо оид ба роҳҳои ҳалли масъала, ки ба дониш асосёфтаанд, мусоидат кунад.

6. АРЗЁБИИ ТАЛАБОТЌАВОНОН ВА ПЕШГИРИИ РАДИКАЛИЗАТСИЯ ДАР ҲУҚҚАТҲОИ СТРАТЕГӢ

Ҷумҳурии Қирғизистон

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2018–2040²³⁴
(Стратегия), ки моҳи ноябри соли 2018 қабул шудааст, роҳҳои таракқиёти кишварро барои давраи миёна ва дарозмуддат муайян мекунад.

Ташаккули низоми миллии адолати судӣ, ки қодир ба таъмини адолат ва волияти қонун мебошад, аз ҷумла мустақилияти судҳо бо эътимоди баланди боварӣ, дастгирии шаҳрвандон ва эътироф дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун ҳадафи стратегӣ муайян карда шудааст. Дастурҳои роҳнамобарои эҳтиёҷоти ҳар як шахс, таъмини ҳуқуқ, озодиҳои у, таъмини адолат дар ҷамъият муайян карда шудаанд (Стратегия. С. 12).

Дар фасли «Дин дар ҷомеаи демократӣ» (дар ҳамаи ҷо, сах. 30-32) ба ҷуз аз принципҳои умумӣ ва афзалиятҳои сиёсати давлатии дин дар Қирғизистон, зарурати «кор дар муқобила бо кӯшишҳои гуногуни роҳбарон, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳое, ки дин ва диндоронро ба мақсади суиқасд ба асосҳои сохти конститутсионӣ истифода мебаранд, қайд карда мешаванд. Конститутсия ва қонунҳои кишвар моро вазифадор мекунад, ки бар зидди таъсири манфии созмону иттиҳодияҳои радикалӣ, ифротӣ ва террористӣ ба давлатдорӣ ва маънавияти миллат мубориза барем».

Дар ҳамаи бахш зарурати роҳандозии «корҳои фаҳмондадиҳӣ ва пешгирикунанда дар байни аҳоли бо мақсади пешгирии радикализатсия, ифротгароӣ ва терроризм, инчунин таҳкими иқтисодии милли оид ба гузаронидани омӯзиши мазҳаб ва экспертизаи равшаншиносӣ ва лингвистӣ, ки дар асоси онҳо парвандаҳои ҷиноӣ бо иттиҳоди ифротгароӣ дар қарорҳои судӣ қабул карда мешаванд».

Дар фасли «Волияти ҳуқуқ ва таъмини волияти қонун» (дар ҳамаи ҷо, сах. 70—71) вазифа оид ба ташаккули «системаи адолати судӣ, ки дар риояи катъии принципи дахлнопазирии шахс асос ёфтааст, гузошта шудааст. Суд ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандро таъмин менамояд, озодии шахсро аз худсари эҳтимолии мақомоти давлатӣ, пеш аз ҳама аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳимоя мекунад». Хоҳиши «кам кардани сатҳитаҷрибаҳои ҷазодиҳӣ ва гуманизатсияи қонунгузорӣ» низ эълон карда шуд.

Дар фасли «Кишвари бехатар» (сах. 73-75) чунин муайян карда шудааст: «Авлавияти давлат дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ин пешгирӣ ва роҳ надодани ҳуқуқвайронкунӣ, ғайрисиёсӣ ва демилитаризатсияи қувваҳои ҳифзи ҳуқуқ хоҳад буд».

Зимнан зикр гардид, ки дар соҳаи амнияти иттилоотӣ дар самти давлат «амнияти киберҳифзии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, инчунин системаҳои иттилоотӣ, ташкили низоми воқуниш ба таҳдидҳои киберӣ ва ҳодисаҳои киберӣ, инчунин пешгирии ҳама намуди ифротгароӣ, терроризм, бидуни маҳдудияти озодии баён таъмин мегардад. Дар баробари ин, ташаккул додани мундариҷаи медиаконтенти ватанӣ муҳим мебошад, то ин ки дар соҳаҳои зарурӣ рақобат карда тавонанд». Ин метавонад барои пешбурди ҳамкорӣ дар доираи Фаъолияти 1.8 Лоиха истифода карда шавад.

²³⁴ Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы / Кумитаи миллии омили Ҷумҳурии Қирғизистон
// URL: <http://www.stat.kg/ru/nsur/>

Дар фасли «Таҳкими амнияти миллӣ ва минтақавӣ» (дар ҳамон ҷо, саҳ. 77) яке аз самтҳои асосии фаъолият ин ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризми байналмилалӣ, ифротгарой мебошад.²³⁵

Дар байни **афзалиятҳои миёнамӯҳлати рушди кишвар барои давраи то соли 2023** Вазифаи 1.10.: «Беҳтар намудани сифати таҳсилоти оӣ» муқарраротеро дар бар мегирад, ки метавонанд барои ҳамкориҳои Лоиха ҳамчун асос хизмат кунанд: «Давлат, яқоя бо тарафҳои манфиатдор бознигариҳои мазмунӣ маълумоти олиро бо назардошти талаботи бозор ва ҷомеаи муосир, инчунин пешомадҳои тараққиёти кишвар пурзур менамояд. Давлат иштироки бевоситаи корхонаҳоро барои тайёр кардани кадрҳо дар ташаккули программаҳои таълимӣ, инчунин ба вуҷуд овардани системаҳои «муассисаҳои маълумоти оӣ — истеҳсолот», ташкили раванди таълим, ки дар атрофи пажӯҳиши илмӣ сохта шудааст, дастгирӣ мекунад. Давлат ҳамаҷониба ташкил намудани лабораторияҳои эҷодӣ, стартапҳо, марказҳои илмӣ дар донишқадаҳои олиро, аз ҷумла бо роҳи муҳайё кардани шароити зарурӣ, дастгирӣ мекунад» (дар ҳамон ҷо, саҳ. 92).

Вазифаи 5.4. «Ташаккули муколамаи созандаи байнимазҳабӣ» ташкили майдонҳо барои иртибот байни намояндагони дину мазҳабҳои гуногун ва таъсиси шӯроҳои ҳамоҳангсозӣ иборат аз кормандони КДОД, ДУМК, Епархияи христианҳои православиро дар назар дорад. «Шӯроҳои ҳамоҳангсозии доимӣ дар яқоягӣ бо дигар созмонҳои диниву мазҳабӣ ҳар сол оид ба татбиқи чораҳои мушаххас оид ба таҳкими ҳамдигарфаҳмӣ байни мазҳабҳои гуногу ва таҳаммулпазирии динӣ муҳокимаҳои байнимазҳабӣ баргузор менамояд. Тамоми механизмҳои давлатии муқовимат ба радикализм ва ифротгароии динӣ дар асоси принципҳои ҳуқуқи инсон ва озодии дин фаъл карда мешаванд» (ҳамон ҷо, саҳ. 102–103). масъалаҳои МЗЭЗ ба рузномаи шӯроҳои ҳамоҳангсозӣ ба пуррагӣ дохил карда шуда метавонанд.

Вазифаи 13.3. «Пешгирии паҳншавии радикализм ва экстремизм/ифротгарой» пешбинӣ кардааст, ки «корҳои иттилотиву фаҳмондадиҳии ҳамаҷонибаи системавӣ бо истифода аз захираҳои ВАО оид ба арзишҳои анъанавии динҳои кишвар бо мақсади пешгирии ақидаҳои радикалӣ дар маҳаллаҳо, донишгоҳҳо, муассисаҳои таълимии давлатӣ, инчунин дар байни кормандони давлатию муниципалӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, рӯҳониён, табақаҳои осебпазири аҳоли, аз ҷумла ҷавонон ва занон, ки дар ҷамоатҳои дурдаст ё “пӯшида” зиндагӣ мекунанд ва дастрасии маҳдуд ба чорабиниҳои оммавӣ доранд, ба роҳ монда шавад ”

Ҳуҷҷати дигари муҳими сиёсати давлатӣ, ки метавонад барои кори МЗЭЗ истифода карда шавад, ин **Консепсияи таҳкими ваҳдати мардум ва муносибатҳои байнимиллатҳодар Ҷумҳурии Қирғизистон** мебошад. Зеро он тадбирҳоро пешбинӣ кардааст, ки на танҳо ба паст кардани муноқишаҳо байни миллатҳо, балки умуман ба муттаҳид сохтани ҷамъият дар асоси ҳувияти умумиграждани равона карда шудаанд²³⁶.

Масъалаҳои МЗЭЗ дар ҳама ҳолат бо масъалаҳои шахсият ва шахрвандӣ алоқаманданд. Ҳувияти динӣ, ки субъекти худмуайянкунии ихтиёрии шахс аст, набояд бо арзишҳои шахрвандӣ муҳолифат кунад. Ин дар ҳолат, ки дар ҳодисаҳои резонансӣ,

²³⁵ Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы / Кумитаи миллии омили Ҷумҳурии Қирғизистон // URL: <http://www.stat.kg/ru/nsur/>

²³⁶ Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы / Кумитаи миллии омили Ҷумҳурии Қирғизистон // URL: <http://www.stat.kg/ru/nsur/>

ки шаҳрвандони Қирғизистон дар амалҳои террористӣ дар кишварҳои гуногун ҷалб карда шуда буданд, ҷанбаи этникӣ ба таври равшан мушоҳида мешавад. Пажӯҳишҳои сершумор низ дар ин бора мегӯянд.

Барои мақсадҳои Лоиҳа муҳим аст, ки аксари чорабиниҳои Консепсияи мазкур дар сатҳи маҳаллӣ бо ҷалби ҳамҳукуматҳои маҳаллӣ ва ҳам ҷамоаҳо сурат гиранд. Ҳамин тариқ, Консепсия мустақиман бо иштироки баҳрабарандагонҳои/бенефитсиарҳои мушаххас дар минтақаҳои амалӣ карда шуд, ки дар онҳо масъалаҳои марбут ба низоъҳои хушунатомез ва ҳамбастагии иҷтимоӣ шадидтарину ҳассос ва мутаносибан муҳим боқӣ мемонанд. Ин таҷриба метавонад барои Лоиҳа муфид бошад.

Дар соли 2020 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Консепсияи нави ҳамгироии ҷомеа тасдиқ шуда, корҳо оид ба тартиби Нақшаи чорабиниҳои консепсия ба хотима расида истодаанд.

Вазъият бо дигар санади концептуалии марбут ба мавзӯи МЗЭЗ – **Консепсияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи дин дар Ҷумҳурии Қирғизистон** мураккабтар аст. Консепсия ва Нақшаи чорабиниҳо қабл аз Нақшаи ҳукумат қабул карда шудааст, аксарияти тадбирҳои сиёсӣ, ки дар ҳуцҷат акс ёфтаанд ҳуцҷатҳои Ҳукумат дохил карда шуданд. Мӯҳлати татбиқи он соли 2020 ба охир расида аст, лоиҳаи Консепсияи нав таҳия карда шуда истодааст. То аввали июни соли 2021, ҳуцҷати лоиҳа расман нашр нашудааст.

Мӯҳлати татбиқи он соли 2020 ба охир расида, лоиҳаи Консепсияи нав таҳия шудааст. То аввали июни соли 2021, ҳуцҷати лоиҳа расман нашр нашудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон Нақшаи чорабиниҳо оид ба татбиқи Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2017-2022 тасдиқ кард.

Диққати махсусро ҳама қисмҳои Нақша дар фасли «Дастгирии фаъолияти таҳқиқотӣ, ки дарки мушкилоти ифротгарой ва терроризмро амиқтар таъмин намуда, ба таҳияи чораҳои самараноки мубориза бар зидди онҳо мусоидат мекунанд» тақозо мекунанд. Зеро пеш аз ҳама, мавзӯи таҳқиқот дар Лоиҳа хеле муҳим аст, дар ҳоле ки татбиқи он бо як қатор хатарҳо алоқаманд аст. Эҳтимоли хатар аст, ки таваҷҷуҳи хеле васеъ ва ҷамъ ва баҳодиҳии навбатии афкори ҷамъиятӣ, такрор кардани саволҳои, ки аллакай борҳо омӯхта шудаанд, вучуд дорад.

Дар доираи чорабиниҳои блоки 2 Нақша «Беҳтар намудани корҳои иттилоотӣ ва фаҳмондадиҳӣ дар самти муқовимат ба экстремизм ва терроризми радикалӣ» қисми зиёди чорабиниҳо ба ҷавонон нигаронида шудаанд.

Ҳангоми гузаронидани маърақаҳои иттилоотии ҷавонон, бахусус корҳои беруназсинфӣ, дарсҳои интиҳобӣ, маърақаҳои иттилоотӣ ва ташкили вохӯриҳо байни донишҷӯён бо намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, коршиносон, уламои дин ба нерӯи ҳуди лекторҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, кӯшиш ба харҷ дод, ки таълиму тарбияи насли наврасро пурзӯр намоянд. Дар акси ҳол, рӯйдодҳои якрангӣ дар форматҳои кӯҳна барои ҷавонон ҷолиб нест.

Махсусан, гузаронидани маърақаҳои босифати васоити ахбори омма душвор аст. Қобили зикр аст, ки тадбирҳои блоки 2-и Нақша ба унсурҳои ҷудогона монанданд (масалан, «Тайёр ва ҷойгиркунии рекламаи берунии иҷтимоӣ бо паёмҳо ва муроҷиатҳои иттилоотии тасдиқшуда», «Таҳия ва паҳши давраи барномаҳо ва сарлавҳаҳои махсуси

телевизионӣ, лоиҳаҳои ВАО, рекламаи иҷтимоӣ, филмҳои ҳуҷҷатӣ» ва ғайра). Дар ҳоле ки дар ҷаҳони муосир он бояд як стратегияи ВАО-и аввалан андешашуда, босифат, интегралӣ ва дарозмуддат бо шиорҳо ва рамзҳои хуб таҳияшуда бошад, ки ба гурӯҳҳои гуногуни мақсаднок, пеш аз ҳама – ба ҷавонон нигаронида шудааст.

Лоиҳа метавонад дар таҳия ва татбиқи чунин стратегияи ВАО муҳим бошад. Агар воқеаҳои тамоми Лоиҳа стратегияи ягонаи васоити ахбори оммавӣ надошта бошанд, ба ин ноил шудан мумкин нест.

Ҳамчун тадбири ҷудогона таваҷҷӯҳи хосадарНақша бандҳои, аз қабили «Барқарор кардани паҳши «Ҷумъаи Хутбаларӣ» дар КТРК (шабаки ТВ ва радио) ва ҷудо кардани вақти иловагии эфирӣ дар дигар шабакаҳои телевизионӣ барои паҳши паёмҳои иттилоотӣ, ки аз ҷониби ДУМК ва ҚДОД тасдиқ шудааст», дода мешавад. Чунин барномаҳои якранг ва одобу ахлоқӣ, ки аллакай дар чандин шабакаҳои телевизионӣ паҳш мешаванд, дар байни шахрвандон, ки ба масъалаҳои динӣ таваҷҷӯҳ доранд, бахусус - ҷавонон таваҷҷӯҳи зиёдро бедор намеkunанд.

Ҳоло он ки, соҳибони «туғмаҳои тиллоӣ» (беш аз як миллион муштарӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ) рӯҳониёне ҳастанд, ки бо ҷавонон бо забони фаҳмо ва оид ба мушкилоти воқеии зиндагӣ суҳбат мекунанд. Аксар вақт ин мавзӯҳо ва баҳсҳои мураккаби динӣ набуда, балки мавзӯҳои румарраи оддӣ, ки одамонро ба ташвиш меорад, мебошанд.

Яке аз тадбирҳои, ки дар Барномаи чорабиниҳои Ҳукумат ворид шудаанд, боз як далели муҳим будани баҳси истилоҳот барои баланд бардоштани иқтидори кишвар аст. Дар сохтори ташкилию штатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Қирғизистон вазифаи «теолог» қорӣ карда шудааст. Фаҳмидан душвор аст, ки чаро ин тадбир дар План қорӣ карда шудааст ва қомилан маълум нест, ки шояд мутахассис «олими дин»-ро дар назар дошта бошад. Зеро салоҳияти диншинос дар сохторҳои қудратӣ чандон мувофиқи талабот нест. Шояд, онҳо шахсоро дар назар доштаанд, ки масъалаҳои диниро дарк карда, дар ин мавзӯ ва мавзӯҳои алоқаманд бо қормандони қувваҳои мусаллаҳ қорҳои фаҳмондадихӣ гузаронанд.

Тадбирҳо барои кадрҳои педагогидар фасли оид ба баланд бардоштани иқтидорпешбинӣ карда шудаанд. Ин қор на танҳо дар қисми Чорабиниҳои натиҷаи кӯтоҳуддати 2 (2.2, 2.3), ки бевосита ба қор дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти олий нигаронида шудааст, имкоСМҲзир аст, балки инчунин қалби фаълотари мутахассисони соҳаи академиро ба дигар чорабиниҳо, аз ҷумла дар равандҳои баррасии пажӯҳиш, сиёсат, қонунгузорӣ, баланд бардоштани иқтидори мақомоти давлатӣ, созмонҳои қомеаи шахрвандӣ ва ВАО (1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7, 1.8) металабад.

Баҳши 5-уми Нақша «Беҳтар намудани қорҳои пешгирикунанда бо гурӯҳҳои маълуми мақсаднок» бо Чорабиниҳои 2.2. дар қисми фаълотияи ташкилотҳое, ки бо шахсонияз рӯи моддаҳои экстремизми хушунатомез маҳкум шуда ва аъзои оилаи онҳо қор мебаранд, алоқаманд мебошад.

Умуман, Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалӣ кардани Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба мубориза бо экстремизм ва терроризм барои солҳои 2017-2022 заминаи шарикӣ байнисоҳақоро гузоштааст, аммо мушаххасотро талаб мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ аввалин шуда **«Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020» ва «Нақшаи чорабиниҳо»**-ро оид ба татбиқи он таҳия намуд. Стратегия ҳуққати барномавӣ буда, ҳадафҳо, вазифаҳо ва самтҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи мубориза бо экстремизм ва терроризм муайян мекунад. Дар стратегия зикр мегардад, ки барои муқовимати самараноки ифротгарой ва терроризм «маҷмӯи тадбирҳои, ки ба безарар гардонидани омилҳои идеологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва институтсионалии фаъолшавии онҳо нигаронида шудаанд» (қисми 3) таҳия ва амалӣ кардан зарур аст.

Стратегия ба корҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни шаҳрвандони ҷумҳурӣ (хусусан бо қавонон) аз ҷониби мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру деҳот нигаронида шудааст, то аҳолии кишвар зери таъсири идеологияҳои тундгароёна ва гурӯҳҳои экстремистӣ/ифротгаро ва террористинаафтад, ки дар қомеа барангехтани кинаю адовати мазҳабӣ, ба сафи худ ҷалб намудани қавонон ба ҷиноятҳои дорои хусусияти ифротгароиву террористӣ, бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани низоми ҷамъиятию сиёсии кишварро доранд.

Дар маҷмӯъ, ҳадафҳои асосии Стратегия ба тамоми шаҳрвандони кишвар ва ташаккули чораҳои ҳамаҷонибаи муқовимат ба ифротгарой ва терроризм нигаронида шудаанд. Дар муддати татбиқи Стратегия корҳои зиёде дар байни аҳоли, аз ҷумла байни қавонон гузаронида шудаанд. Тибқи Нақшаи чорабиниҳо барои татбиқи Стратегия 36 субъекти асосии ҳисоботдиҳанда, аз ҷумла вазорату идораҳо, мақомоти адлия, муассисаҳои илмӣ-пажӯҳишӣ ва таълимӣ, инчунин мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳо (шӯроҳои деҳот) ҷалб карда шуданд. Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми марказии ҳамоҳангсоз оид ба татбиқи нақшаи чорабиниҳо оид ба татбиқи Стратегияи милли баромад мекунад. Пажӯҳишҳо собит кардаанд, ки сабаб ва омилҳои шомил шудани шаҳрвандони кишвар ба гурӯҳҳои ифротгаро хусусиятҳои гуногун доштанд. Дар ин марҳила барои ҳалли ин мушкилот муносибати комплексиро инкишоф додан лозим аст. Аз ин рӯ, дар матни Стратегия таъкид шудааст, ки «барои ноил шудан ба муваффақият дар ин самт маҷмӯи тадбирҳои таҳия ва амалӣ кардан зарур аст, ки ба безарар гардонидани омилҳои идеологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва институтсионалии фаъолсозии онҳо нигаронида шудаанд». Стратегия дар назди сохторҳои давлатӣ, пажӯҳишгоҳҳои ҷамъиятию граждани ва оммаи васеи аҳоли вазифаи нав гузошт. Ҷамъбаст кардани натиҷаҳои, ки Маҷлиси Миллӣ имрӯз ба даст овардааст, ҳанӯз ҳам душвор аст, зеро баҳо додани таъсири тадбирҳои андешидашуда ба таври воқеӣ танҳо дар давраи ояндаи миёнамуҳлатимкоСМХзирмешавад, яъне пас аз соли 2025.

Татбиқи Стратегия имкон дод, ки солҳои 2016-2020 як қатор тадбирҳои оғоз ва амалӣ карда шаванд, ки ба дарки проблемаи экстремизм ва терроризм бо тафсири нав – яъне ҳамчун як мушкили печида мусоидат намуданд, ки минбаъд ба ин раванд ҷалби васеътари тамоми табақаҳои аҳоли ва дигар субъектҳои қомеаи шаҳрвандиро тақозо менамояд.

Таҷрибаи ҷамъшуда нишон медиҳад, ки дар оянда барои ташаккули афкори зарурии қомеа дар масъалаи ифротгарой ва терроризм бештар маҳсулот ва мундариҷаи зеҳнӣ таҳия кардан лозим меояд. Инчунин усуле, ки таъсири сабуктар ба ин масъала ва

ҳалли оқибатҳои иҷтимоӣ ва башардӯстонаи радикализатсияи аҳоли мерсонад, низ муҳим аст.

Санади дигари муҳими меъёри ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 2018, №1042 «**Дар бораи Концепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дин**» мебошад.²³⁷

Концепсия мавқеи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба ҷолишҳои муосир, ки дар соҳаи дин мавҷуданд инъикос карда, масъалаҳои афзалиятноки афзоиши диндорӣ аҳоли, пурзӯр намудани назорати давлатӣ аз болои кӯмакҳои башардӯстона, пешгирии адовати динӣ, ҷалби иттиҳодияҳои динӣ дар раванди бунёди давлати дунявӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро муайян кардааст.

Ҳадафҳои асосии Концепсия чунин муайян шудаанд: фароҳам овардани шароити мусоид барои таҳкими ҳамкориҳои созандаи давлат ва иттиҳодияҳои динӣ, татбиқи кафолатҳои конститусионӣ дар соҳаи озодии виҷдон, таъмини баробарӣ ва таҳаммулпазирӣ ба дину маҳзаб, пешгирии паҳншавии ақида ва эътиқодҳои ҳаракатҳо ва равияҳои радикалӣ дар муҳити динӣ, фароҳам овардани фазои таҳаммулпазирӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ дар ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муқаррар шудааст, ки бо мақсади татбиқи Концепсия Кумитаи оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи чорабиниҳоро ҳар панҷ сол таҳия ва тасдиқ менамоянд.

Ҷумҳурии Ўзбекистон

Дар муддати солҳои 2016–2022 дар Ўзбекистон як қатор ҳуҷҷатҳои муҳими ин соҳа таҳия ва қабул карда шудаанд, аз ҷумла:

- Стратегияи амал оид ба панҷ самти афзалиятноки рушди Ҷумҳурии Ўзбекистон дар солҳои 2017–2021 (02.07.2017с.);
- Доктринаи мудофиавии Ҷумҳурии Ўзбекистон (09.01.2018с.);
- Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи Хадамоти давлатии амнияти Ҷумҳурии Ўзбекистон» (04.05.2018с.);
- Фармони Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи чораҳои ба кулӣ беҳтар намудани маҷмӯи номақбули фаъолият дар соҳаи дин ва маориф» (16.04.2018с.);
- Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» (30 июли соли 2018с.);
- Қарори Девони Вазирони Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи чораҳо оид ба татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои миллии дар соҳаи рушди устувор барои давраи то соли 2030» (20.10.2018с.);
- Қарори Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба беҳтар намудани соҳаи дин ва маориф» (04.09.2019с.);
- Концепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соҳаи муносибатҳои байни миллатҳо (15.11.2019с.);

²³⁷ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. аз 4 апрели соли 2018 № 1042. Дар бораи Концепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дин. // URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=105582

- Стратегияи миллии Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2021-2026 (01.07.2021с.);
- Қонун «Дар бораи озодии виҷдон ва ташкилотҳои динӣ» (нашри 3, 05.07.2021с.);
- Концепсияи амнияти ҷамъиятии Ҷумҳурии Ўзбекистон (29 ноябри 2021с.);
- Стратегияи рушди низоми амнияти ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон барои солҳои 2022–2025 (29 ноябри 2021с.);
- Стратегияи рушди Ўзбекистони нав барои солҳои 2022 - 2026 (28.01.2022с.).

Мувофиқи моддаи 5 Қонуни ҶӮЗ «**Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон**» яке аз се самтҳои он чунин аст: «ҳимояи намуҷдони ҷавонон аз амалҳои, ки ба пояҳои ахлоқӣ ҳалал мерасонанд, аз ғояҳои терроризм ва экстремизми динӣ, сепаратизм, бунёдгарой, парастии зӯроварӣ ва бераҳмӣ»²³⁸.

Мувофиқи моддаи 4 Қонуни ҶӮЗ «**Дар бораи муқовимат ба ифротгарой**» принципҳои асосии мубориза бо экстремизм дар Ҷумҳурии Ўзбекистон инҳоянд: қонуният; афзалияти ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии инсон; оммавӣ; ногузир будани масъулият²³⁹. Мувофиқи моддаи 5 ҳамин Қонун самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқовимат ба ифротгарой дар Ҷумҳурии Ўзбекистон аз инҳо иборатанд: амалӣ намудани тадбирҳо оид ба пешгирии экстремизм, аз ҷумла баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии аҳоли, ташаккули муносибати оштинопазирона нисбат ба экстремизм дар ҷомеа, инчунин бартараф намудани сабабу шароите, ки ба зухуроти он мусоидат мекунанд; саривақт муайян ва паҳн кардани ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи экстремизм, бартараф намудани оқибатҳои онҳо, инчунин таъмини принципи ногузирии масъулият; ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо ифротгарой²⁴⁰.

Мувофиқи моддаи 7-и Қонуни мазкур тадбирҳои пешгирии ифротгарой зеринро дарбар мегирад: баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии аҳоли, ташаккули муносибати оштинопазирона нисбат ба ифротгарой дар ҷомеа; додани огоҳии расмӣ дар бораи роҳ надодан ба амалигардонии ғайриқонунии экстремистӣ; ҷорӣ намудани тасаввурот дар бораи роҳ надодан ба ғайриқонунии экстремистӣ аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ; манъ кардани ворид кардан, тайёр кардан, нигоҳ доштан, паҳн кардан ва намоиш додани маводи экстремистӣ; манъ кардани маблағгузориҳои ифротгарой; боздоштани ғайриқонунии шахси ҳуқуқӣ; экстремистӣ эътироф намудани ташкилот²⁴¹.

Фармони Президенти ҶӮЗ «**Дар бораи чораҳои ба кулӣ беҳтар намудани ғайриқонунии дар соҳаи дин ва маориф**» 16 апрели соли 2018 ба имзо расидааст.²⁴² Ҳамчун замимаи ин ҳуққат ҷоп шудааст «Барномаи чораҳои ба кулӣ беҳтар намудани ғайриқонунии дар соҳаи дин ва маориф»²⁴³. Чораҳои зерин муайян шудаанд: омӯхтани таъмини барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, қарордон оид ба мавзӯи «Таърихи динҳои ҷаҳон» дар мактабҳо, «Омӯзиши динҳои» ва «Асосҳои маънавияи тарбиявии мубориза бар зидди экстремизми динӣ ва терроризми байналмилалӣ» дар муассисаҳои таълимоти миёна ва олӣ, тарғиби васеи таҷрибаи ҶӮЗ дар соҳаи байналмилалӣ оид ба

²³⁸ Закон РУз «О государственной молодежной политике» № ЗРУ-406 от 14.09.2016 г. // URL: <https://lex.uz/ru/docs/3026250>

²³⁹ Қонуни ҶӮЗ «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» № ЗРУ-489 от 30.07.2019 г. // URL: <https://lex.uz/ru/docs/3841963>

²⁴⁰ Ҳамон ҷо.

²⁴¹ Ҳамон ҷо.

²⁴² Фармони Президенти ҶӮЗ «Дар бораи чораҳои ба кулӣ беҳтар намудани ғайриқонунии дар соҳаи дин ва маориф» № УП-5416 аз 16.04.2018 с. // URL: <https://lex.uz/ru/docs/3686283>

²⁴³ «Барномаи чораҳои ба кулӣ беҳтар намудани ғайриқонунии дар соҳаи дин ва маориф» ба Фармони Президенти ҶӮЗ № УП-5416 аз 16.04.2018 с. // URL: <https://lex.uz/ru/docs/3686283>

таъмин намудани розигии байнимиллӣ ва байнидинӣ, дар ин самт мусоидат намудан ба фаъолияти илмию эҷодӣ, бо мавод таъмин кардани намоёндагҳои дипломатии Ҷумҳурии Ўзбекистон, аз ҷумла. — маводи аудиовизуалӣ оид ба корҳо оид ба таҳкими ҳамбастагӣ ва таҳаммулпазирӣ байни динҳо, пешгирии ифротгарой ва терроризм бо мақсади инъикос дар ВАО-и хориҷӣ.

Дар қарори Девони Вазирони ҶУз «**Дар бораи амалӣ кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои миллӣ дар соҳаи рушди устувор дар муддати то соли 2030**»²⁴⁴ ҳадафи 16 ҳамчун «Мусоидат намудан ба бунёди ҷомеаи озоишта ва фарогир барои рушди устувор, таъмин кардани дастрасии омма ба адолат ва бунёди муассисаҳои самаранок, масъулиятнок ва фарогир сатҳҳои гуногун» муайян карда шудаанд. Ва мувофиқан, вазифаҳои 16.а ҳамчун коҳиш додани фасод ва ифротгарой (16.5) ва таҳкими ниҳодҳои дахлдори миллӣ тавассути тавсеаи ҳамкориҳои онҳо дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ дар самти пешгирии зӯрварӣ, мубориза бо терроризм, ифротгарой (16.а) муайян шудаанд.

Дар «**Концепсияи давлатии сиёсати ҶУз дар соҳаи муносибатҳои байнимиллӣ**» байни ҳадафҳои асосӣ чунин қайд карда шудааст: «баланд бардоштани фарҳанги муносибатҳои байнимиллӣ, ташаккули муносибати оштинопазирона нисбат ба ифротгарой ва миллатгарой дар ҳама шаклу зухуроти онҳо, инчунин саркӯб кардани муносибати нафратовар нисбат ба арзишҳои миллии дигар қавмҳо»²⁴⁵. Банди 13-и «Харитаи роҳ» оид ба амалӣ намудани Концепсия чунин ифода ёфтааст: «Ташаккул додани фазои таҳаммулнопазирӣ дар ҷомеа ба таблиғ ва паҳн кардани ғояҳои ифротгарой, бегонаситезӣ, истисноии миллӣ, ки ба ҳалалдор кардани суботи иҷтимоию сиёсӣ ва ваҳдати байни миллатҳо нигаронида шудааст»²⁴⁶.

Дар Қарори Президенти ҶУз «**Дар бораи чораҳои оид ба маорифи Маркази байналмилалӣ илмӣ-таҳқиқотӣ ба номи Имоми Матуридӣ**» (аз 11.08.2020 с.) қайд карда шудааст, ки яке аз ҳадафҳои асосии Марказ ин - «ба мардум, бахусус ҷавонон, расонидани ғояҳои дини Ислом, даъват ба таълиму маърифат, поксозии маънавӣ, сулҳу оромӣ, пешрафту бунёдкорӣ бар пояи ғояи «маърифат бар зидди ҷаҳолат», омӯзиши падидаҳои мутаассиб, инчунин ҳадафҳо, асосҳои идеологӣ, зухуроти усулҳои муосири ифротгарой, бо таҳия ва пешниҳоди тавсияҳо оид ба татбиқи амалии асосҳои илмию таълимии мубориза бо онҳо»²⁴⁷ мебошад.

Моддаи 104-и Қонун «**Дар бораи шуғли аҳоли**» (аз 20 октябри соли 2020) қайд мекунад, ки ҳангоми кор бо муҳоҷирони эҳтимолии меҳнатӣ бояд корҳои зерин ташкил карда шаванд: «гузаронидани курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзиши забонҳои хориҷӣ, анъана ва қонунгузориҳои шуғл, чораҳои беҳатарӣ, пешгирии экстремизми динӣ ва терроризм»²⁴⁸.

Бо қарори Президенти ҶУз аз 26 март соли 2021 дар сохтораи ВКД ҶУз Раёсати оперативии тафтишотӣ ташкил карда шудааст, ки дар сохтори он Сарраёсати мубориза

²⁴⁴ Қарори Девони Вазирон ҶУз «Дар бораи тадбирҳо оид ба татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои миллӣ дар соҳаи рушди устувор барои давраи то соли 2030» № 841 аз 20.10.2018 с.// URL: <https://lex.uz/ru/docs/4013358>

²⁴⁵ Концепсияи сиёсати давлатии ҶУз дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ // Замимаи № 1 ба Қарори Президенти ҶУз № УП-5876 аз 15 ноябри 2019 с.// URL: <https://lex.uz/ru/docs/4597684>

²⁴⁶ «Харитаи роҳ» барои татбиқи сиёсати давлатии дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ // Замимаи № 2 ба Қарори Президенти ҶУз № УП-5876 аз 15 ноябри 2019 с.// URL: <https://lex.uz/ru/docs/4597684>

²⁴⁷ Қарори Президенти ҶУз «Дар бораи чораҳои маорифи Маркази пажӯҳиши ба номи Имоми Матуридӣ» № ПП-4802 аз 11.08.2020 с.// URL: <https://lex.uz/ru/docs/4945429>

²⁴⁸ Қонуни ҶУз «Дар бораи шуғли аҳоли» № ЗРУ-642 аз 20.10.2020 м.// URL: <https://lex.uz/ru/docs/5055696>

бо терроризм ва экстремизм²⁴⁹фаъолият мекунад.Ин далели он аст, ки давлат ба ин масъала таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир мекунад.

«Стратегияи миллии Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба мубориза бо экстремизм ва терроризм барои солҳои 2021-2026» вазифаҳои асосии зеринро дарбар мегирад: муайян намудани самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти давлатӣ дар соҳаи мубориза бо экстремизм ва терроризм; таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили заминаи ҳуқуқӣ, методӣ ва амалӣ; муттаҳид намудани кӯшишҳои мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм; таъмини ризоияти байни конфессияҳо ва миллатҳо дар ҷамъият; таҳияи низоми тадбирҳои давлатӣ оид ба ҳифзи аҳолӣ, махсусан ҷавонон аз шомил шудан ба фаъолияти экстремистӣ ва террористӣ; қорӣ намудани механизмҳои самараноки муқовимат ба маблағгузориҳои ифротгарой ва терроризм; тақмили ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо экстремизм ва терроризм²⁵⁰.

Дар “Стратегияи рушди Ўзбекистон барои солҳои 2022-2026” 100 ҳадафи мушаххас барои амалӣ сохтани онҳо дар тӯли 5 сол пешбинӣ шудааст. Ҳадафи 82 “Ташаккули механизмҳои муассири муқовимат ба ифротгарой ва терроризм” мебошад». Механизмҳои зерин байни онҳо муайян карда шудаанд: сиёсати самарабахши давлати оид ба мубориза бо экстремизм ва терроризм; тақмили механизмҳои пешгирикунандаи омилҳои ифротгарой ва терроризм; ташаккули масунияти аҳолӣ, бахусус ҷавонон бар зидди идеологияи терроризм ва экстремизм; тақмили заминаи ҳуқуқии байналмилалӣ барои муқовимат ба экстремизм ва терроризм; васеъ намудани заминаи ҳуқуқии ҳамкорӣ бо давлатҳои хориҷӣ, тасозмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо экстремизм ва терроризм; беҳбуди фазои иҷтимоӣ-маънавӣ, пешгирӣ аз таъсири ғояҳои бегона ва аз байн бурдани мушкilotи ашхоси зери таъсири онҳо қарордошта тавассути кори мунтазам; ташаккули масунияти аҳолӣ, бахусус ҷавонон бар зидди идеологияи терроризм ва экстремизм; тақмили заминаи ҳуқуқии байналмилалӣ барои муқовимат ба экстремизм ва терроризм; тавсеаи заминаи ҳуқуқии ҳамкорӣ бо давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо экстремизм ва терроризм; мубодилаи иттилоот ва таҷриба бо давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо экстремизм, терроризм ва маблағгузориҳои онҳо; иштироки фаъолона дар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ оид ба мубориза бо экстремизм ва терроризм; ҷамоҳангсозии кӯшишҳои муштарак ҷиҳати татбиқи Стратегияи глобалии зиддитеррористии СММ дар Осиёи Марказӣ дар доираи нақшаи амалиёти муштарак; тавсеаи нақши Ўзбекистон дар татбиқи ташаббусҳои байналмилалӣ, ки ба табодули иттилоот ва рушди ҳамкориҳо дар доираи кори муштарак оид ба мубориза бо экстремизм ва терроризм дар Осиёи Марказӣ мусоидат мекунад; суръат бахшидан ба ташаббусҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва созмонҳои минтақавӣ оид ба таъмини сулҳу оромӣ дар Афғонистон, ҷалби ин кишвар ба равандҳои ҳамкориҳои минтақавӣ, аз ҷумла мубориза бо экстремизм ва терроризм²⁵¹.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки Ўзбекистон дар айни замон дар рейтинги глобалии таҳдиди терроризм яке аз ҷойҳои охиринро ишғол мекунад, ин бешубҳа

²⁴⁹ Қарори Президенти ҶУз «Дар бораи чораҳои ба сатҳи сифатан нави баланд бардоштани фаъолияти мақомоти қорҳои дохилӣ дар соҳаи таъмини амнияти ҷамъиятӣ ва мубориза бар зидди ҷиноятқорӣ» № УП-6196 // URL: <https://lex.uz/ru/docs/5344121>

²⁵⁰ Стратегияи миллии Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар солҳои 2021-2026. Замимаи № 1 ба Қарори Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 1 июли с. 2021, № УП-6255 // URL: <http://old.lex.uz/ru/docs/5491628>

²⁵¹ Стратегияи рушди Ўзбекистони нав дар солҳои 2022-2026. Замимаи № 1 ба Қарори Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 28 январӣ соли 2022, № УП-60// URL: <http://old.lex.uz/ru/docs/5841077>

натиҷаи мусбат аст (дар соли 2017 – ҷои 117-ум, дар соли 2018 – 125-ум, дар соли 2019 – 135-ум), дар соли 2020 – 134). Тавре яке аз коршиносони маъруфи ўзбек Виктор Михайлов дар ин маврид қайд мекунад: «Натиҷаи пажӯҳиш нишон медиҳад, ки Ўзбекистон яке аз бехатартарин кишварҳои ҷаҳон аст. Амният аз таҳдидҳои террористӣ натиҷаи корҳои ҷиддӣ андешамандона дар самти муқовимат ба паҳншавии ғояҳои ифротгарой, ки боиси радикализатсия ва терроризм мегардад, мебошад. Чунин кори профилактикиро бисёр вазорату идораҳо, муассисаҳои ҷамъиятӣ, инчунин фаъолияти пурсамари органҳои махсуси блоки ҳокимияти давлатӣ мегузaronанд»²⁵².

Ҷумҳурии Ўзбекистон дар ин рейтинг дар оғози соли 2022 дар ҷои 0,000 бояк қатор бо кишварҳои Исландия, Аморти Муттаҳидаи Араб, Португалия, Сингапур, Словения, Кореяи Ҷанубӣ, Ямайка ва ғайраҳо дар қатори бехатартарин кишварҳо қарор дорад.²⁵³

²⁵² Михайлов В. Узбекистан потерял одну позицию в мировом индексе терроризма // URL: <https://crss.uz/2020/11/29/uzbekistan-poteryal-odnu-poziciyu-v-mirovom-indekse-terrorizma/>

²⁵³ Индекси ҷаҳонии терроризм // URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.7a827cf6-624d83d8-bc9c609c-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Global_Terrorism_Index

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО

- Дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар масъалаи дарки истилоҳоту мафҳумҳое, ки ҳангоми баррасии масъалаҳои радикализатсия ва экстремизм истифода мешаванд, ақидаи яқдилона вучуд надорад. Дар баробари ин, фаҳмиши истилоҳоти асосӣ дар сатҳи кишвар, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фарқ мекунад. Дар минтақа платформаҳои коммуникатсионӣ барои гузаронидани муҳокимаҳои ҷамъиятӣ дар асоси шартҳои барои ба ҳам наздик овардани мавқеъҳои мақомоти давлатӣ ва коршиносони ҷомеаи шаҳрвандӣ, баланд бардоштани иқтидори онҳо, табодули таҷриба ва таҷрибаи пешқадам байни кишварҳо ташkil карда нашудаанд.
- Иқтидори коршиносӣ оид ба масъалаҳои ҳувияти этникӣ, миллатсозӣ, миллатгароии мусбӣ бешубҳа нокифоя мебошад. Дар солҳои аввали истиқлолият мунтазам мактабҳои гуногуни тобигона, конфронсу семинарҳо барои коршиносони ҷавон, аз ҷумла коршиносони чанд кишвари Осиёи Марказӣ, баргузор мегаштанд. Иштирокчиёни онҳо бо мурури замон тадқиқочӣ, коршинос, пешвоёни шаҳрвандӣ ва фаълони ҷомеа гардиданд. Аммо дар солҳои охир чунин чорабиниҳо қариб ки гузаронида намешаванд ва нерӯи коршиносон низ суст шудааст. Бо ҳамин сабаб дар муҳокисаҳо оид ба масъалаҳои мансубияти этникӣ, миллатгароӣ бештар шахсиятҳои маргинали, ба қадри кофӣ маълумот надошта ҷалб карда мешаванд ва ин баҳсҳо қиссаҳоеро ба вучуд меоранд, ки боиси афзоиши потенциали низоъ дар ҷомеа мегардад.
- Майдончаҳои барои табодули иттилоот ва таҷриба оид ба ҷамъовариҳои омили асосӣ низ вучуд надоранд, ки бидуни онҳо гузаронидани таҳқиқоти босифат ғайриимкон аст. Методологияҳои ҷамъовариҳои маълумот ва рӯйхати онҳо низ бояд такмил карда шавад, аз ҷумла тавассути муттаҳидсозӣ, омӯзиши муштарак маҷмӯҳои иттилооти мавҷуда ва такмил додани системаи ҷамъовариҳои онҳо.
- Тавре ки натиҷаҳои зиёда аз 100 пажӯҳиши таҳлилшуда нишон доданд, дар минтақаи Осиёи Марказӣ корҳои илмӣ-пажӯҳишӣ оид ба омӯзиши шахсиятҳои афзалиятнок байни ҷавонон, ки дар заминаи онҳо ҷавонон ба ҷунбишҳои радикали сафарбар карда шуда метавонанд, ба қадри кофӣ гузаронида нашудаанд. Таҳқиқотҳо оид ба ҳаракатҳои радикалии чап ва рост, миллию ватандӯстии ҷавонон қариб ки гузаронида нашудаанд. Тамоюли ҳама масъалаҳои радикализатсияро бидуни танқид ба омили динӣ алоқаманд кардан мушоҳида мешавад.
- Дар вазъиятҳои тезутунд ва низоъҳо, ки ба омилҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва этникӣ асос ёфтаанд, дин ҳамчун як омили хеле манфӣ муаррифӣ шуда, дарки мувофиқи стереотипиро ташаккул медиҳад.
- Маълум аст, ки пойгоҳи анъанавии назариявӣ ва методологӣ имрӯз барои муайян кардани пайвандҳои «дин – сиёсат – низоъ» кофӣ нест. Ин дар таҳқиқоти истифодаи равиши байнисоҳавии сунъиро пешопеш муайян мекунад. Дар заминаи он – ҳамгироии таҳлили равандҳои макросиёсӣ ва пешгӯиҳои онҳо дар сатҳи шахси инфиродӣ ва ё ҷомеаҳои пурра ба назар мерасад, ки шахс ба онҳо мансубият дорад, ва робитаи байни шахсияти инфиродӣ ва коллективӣ муайян мешавад.
- Муқовимати асосии МЗЭЗ, чи дар байни созмонҳои давлатӣ ва ҳам байни созмонҳои ғайридавлатӣ, лейтмотиви иваз кардани “исломи бад” бо як навъ “исломи хуб, анъанавӣ, маҳаллӣ, таҳаммулпазир, равшанфикр, муосир, мӯътадил

ва ғайра» мебошад. Нораваҷии ин сохторҳо муҳофизатчиёро беасар мебардоранд ва баъзан ба радикалҳо барои пешбурди ғояҳои худ роҳ мекушоянд.

- Дар таҳқиқотҳо, барномаҳои давлатӣ ва инчунин стратегияҳои воситаҳои ахбори омма оид ба МЗЭЗ аҳамияти нокифоя ба секуляризм, иқтисодӣ дунявӣ ва сармоя ҳамаҷун воситаи мубориза бо радикализатсия ва таҳкими таҳаммулпазирӣ дар ҷомеа дода мешавад.
- Таҳқиқотҳои кофӣ оид ба қурбонӣ бе воситаи радикализатсия (ва наздикони онҳо) бо истифода аз суҳбатҳои амиқ ва ё кейс-стади (омӯзиши дақиқи як ҳодиса) гузаронида нашудаанд ва маълумот ва ҳулосаҳои таҳқиқотҳои зиёдеро тахмин мекунад.
- Маълумотҳои омори расмӣ, инчунин таҳқиқот ва арзёбии мустақил имкон намерасад, ки пайдарпайии сабабҳо ва омилҳои радикализатсияро аниқ муайян кунанд. Аксар вақт омилҳои таҳриқдиҳанда маҷмӯи сабабҳо мебошад, ки метавонанд аз як кишвар ба кишвари дигар, аз як гурӯҳи иҷтимоӣ ба гурӯҳи дигар ва ҳатто дар ҳар як ҳолати алоҳида аз ҳамдигар фарқ кунанд. Ҳисоботҳои расмӣ ва мустақил як қатор “клише” ва “стереотип”-ҳо ба вуҷуд овардаанд, ки онҳо на ҳамеша бо маълумоти воқеӣ ва таҳлили амиқи парвандаҳо тасдиқ карда мешаванд, аммо аз як гузориш ба гузориши дигар гузашта истодаанд.
- Таҷрибаи муосир нишон медиҳад, ки ба гурӯҳҳои ифротгароён доираи васеъ ва гуногунҷанбаи одамон ҷалб карда шуда метавонанд ва ин васила мифро/афсонаро дар бораи он, ки террористи эҳтимолӣ – ин танҳо як “гадои девона” аст, рад мекунад. Дар байни ифротгароён сиёсату мазҳабӣ як навъи дигари радикалҳо ба вуҷуд омадааст – онҳо соҳиби маълумот мебошанд ва ба ҷомеа пайвастаанд. Одатан онҳо роҳбару ташкилотчиҳои оммаӣ беасар мешаванд.
- Экстремизм дар муҳити ҷавонон бо сабабе ҷолиб мешавад, ки он имкон медиҳад, ки шуури афсонавӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳои бардурӯғ, аммо мушаххаси ҳаётро мураббаъ созанд, одамонро ба “худӣ” ва “беғона” ҷудо карда, муносибати шахсиро ба давлат, гурӯҳҳои этникӣ ва динҳо мушаххас кунанд. Экстремизм ҳамаҷун ҳаваси ҷавонон, воқуниш ба бӯҳрони ҳувиёт дар марҳилаҳои мухталифи рушд, имкони ҷуброни ноқомии худ ва ё изҳори танҳо ба таври харобиовар дар назди ҷомеа хидмат карданро ифода мекунад. Экстремизм дар муҳити ҷавонон натиҷаи паст шудани сатҳи таҳаммулпазирӣ, фарҳангу маърифат, бӯҳрони равиҳои ахлоқӣ арзишӣ, ватандӯстиву шаҳрвандӣ дар ҷомеа мебошад.
- Пажӯҳишиён гурӯҳҳои осебпазиро категорияи ҷавононро, ки ба гурӯҳҳои экстремистӣ эҳтимоли шомил шудан доранд («ҷавонон», «завон», «муҳоҷирон») ба шакли умумӣ номбар мекунад ва онҳоро ҳамаҷун ҷомеаҳои якхела мешуморанд, ки ин ба воқеият мувофиқ нест.
- Дар пажӯҳишҳо аксар вақт садоҳои занҳо ва кӯдаконро баробар ба мардон ба назар намегиранд. Мушкилот дар мураккаб будани дастрасӣ ба завоҷ дар ҷомеаҳои пӯшида (маҳалла, баъзе гурӯҳҳои мазҳабӣ, динӣ), мебошад, хусусан дар деҳотҳо.
- Ба қурбонӣ ифротгароии ҳушнатомаз эътиқод ба “ояндаи дурахшон”, ки онро дар кишвари худ пайдо карда наметавонанд лозим аст. Ба онҳо нисбати ҳудудон, наздиконашон таваҷҷӯҳ дода намешавад ва ба саволҳои барои ҳаёт зарур, ҷавоби дуруст гирифта наметавонанд. Маҳз аз ҳамаи ҷойҳои ҳоли шахсонӣ

шомилкунанда истифода бурда, мундариҷаи ифротгароиро ба шиорҳои ҷолиб "бастабандӣ" мекунад, ба мисоли – "қаҳрамонӣ", "ҳақиқати воқеиҳои зиндагӣ дар рӯи замин", "ба хоҳири ҷаҳони бидуни фасод", "ту марди ҳақиқӣ ё модари фарзандон ҳастӣ», «ёри ба бародарони ҳаммазҳаб» ва дигар муроҷиатҳои аз ҷиҳати раванӣ фишороваранда.

- Муваффақияти раванди хоҳиши хатарҳо ва устувориҳои ифротгароӣ дар байни ҷавонон эҷоди майдонҳои гуногунро барои баёни озоди ниязу талаботи онҳо, тарғиби ғояҳои гуногунандешӣ ва гуногунрангӣ тақозо мекунад. Ҷавонон ҳам дар ҷанбаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ рушд ва чи дар ҷанбаҳои сиёсӣ идеологӣ аз тамоми аъзои ҷомеа ва махсусан давлат таваҷҷӯҳи доимӣ ва ҳамаҷонибаро талаб мекунад.
- Ҳангоми гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни ҷавонон дар минтақаи Осиёи Марказӣ, ки ба пешгирии ифротгароӣ бахшида шудаанд, иқтисодӣ лекторҳо, тренерҳо ва муаллимон, ки усулҳои муосири кор бо ҷавонон дошта, таваҷҷӯҳи доимиро талаб мекунад, ба назар гирифта намешавад. Амалҳои ҷорӣ парокандаанд, ҳеҷ яке аз кишварҳои стратегияи дарозмуддати ВАО-ро надорад, ки дорои маъноҳо, шиорҳо ва рамзҳои хуб таҳияшуда ба гурӯҳҳои гуногун мавриди ҳадаф, пеш аз ҳама ҷавонон нигаронида шуда бошанд.
- Ҳар як ҷумҳурии Осиёи Марказӣ барои муқовимат ба ифротгароӣ як қатор тадбирҳои меандешад. Бо вуҷуди ҳамаи ин тадбирҳои, ки аз ҷониби кишварҳои дар самти муқовимат ба ифротгароӣ андешида мешаванд, онҳоро қомилан муассир арзёбӣ қардан мумкин нест. Ифротгароӣ ҳамчун як мушкили сатҳи болои миллий аз ҳудуди давлатҳои алоҳида берун рафта, ба хусусиятҳои онҳо ба осонӣ мутобиқ мешавад. Барои баланд бардоштани салоҳият кишварҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки талошҳои худро дар мубориза бо экстремизм ва терроризм муттаҳид созанд.
- Ҳар як ҷумҳурии Осиёи Марказӣ дорои як қатор санадҳои стратегияи миллии қабулшуда ва нақшаҳои чорабиниҳо оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм, аз ҷумла ҳамгироии ҷомеа, татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи дин ва ғайраро дорад. Кӯшишҳои мубодилаи таҷрибаи қорӣ оид ба таҳия ва амалӣ намудани онҳо ба қадри кофӣ иҷро намешаванд.
- Ҳуҷҷатҳои стратегияи кишварҳои Осиёи Миёна, ки ба рушди дарозмуддати соҳаи маориф марбутанд, оид ба татбиқи муқаррароти ҷорӣ намудани принципҳои бунёди сулҳ ва пешгирии ифротгароӣ ва радикализатсия дар ҳуҷҷатҳои соҳавӣ системаи маориф мавриди таҳлил қарор намегиранд ва корҳои минбаъда бурда намешаванд.

ТАВСИЯҲО

Оид ба мустаҳкамкунии таҳаммулпазирӣ ва ҳамзистии ошошта дар минтақаҳои наздисарҳадӣ Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ёзбекистон:

- Ташкили мувоҳисаҳои ҷамъиятӣ оид ба истилоҳоте, ки дар қори пешгирии экстремизм ва радикализатсия истифода мешаванд, метавонад заминае барои ба ҳам овардани мавқеи мақомоти давлатӣ ва қоршиносони ҷомеаи шаҳрвандӣ, роҳи муассири баланд бардоштани нерӯи онҳо гардад.

- Бо дарназардошти он, ки равандҳои таҳкими давлатдорӣ ва миллатсозӣ барои тамоми кишварҳои минтақаи Осиёи Миёна хеле муҳим мебошанд, зарур аст, ки маҷмӯи тадбирҳо оид ба тезонидани ташаккули шахсияти умумии шаҳрвандӣ дар ҳар як ҷумҳурӣ ва умуман вилоятҳо қабул карда шаванд. Инчунин зарур аст, ки ҳамзамон муҳофизат, таъдиду коршиносонро дар атрофи мавзӯи ташаккули ҳувиёти минтақавӣ дар Осиёи Миёна ба роҳ монда ҳавасманд карда шаванд.
- Барномаҳои давлатии муқовимат ба экстремизм ва терроризм, ки дар Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон қабул ва амалӣ карда мешаванд, бояд мунтазам мониторинг ва арзёбӣ карда шуда, ба онҳо иловаҳои зарурӣ ворид карда шаванд, аз ҷумла бо назардошти таъсирҳои Нақшаи амалии Дабири кулли СММ оид ба муқовимат ба экстремизми зӯрварӣ. Чунин амалҳо метавонанд дар марҳилаи ибтидоии ҳамоҳангсозии амалҳо ва чораҳои андешидашуда, ки дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва шарикони байналмилалӣ рушд иҷро мешаванд, мусоидат намоянд, аз ҷумла бо сохторҳо ва шӯъбаҳои СММ, ки оид ба мубориза бо терроризм фаъолият меkunанд.
- Дар ин ҷо бояд ба назар гирифт, ки дар гузашта нақшаҳои амалӣ асосан ба муассисаҳои давлатӣ нигаронида шуда буданд ва ҷомеаи шаҳрвандиро ҳамчун яке аз иҷрокунандаи самаранок намеҳисобиданд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд ба татбиқи барномаҳои дахлдор васеътар ва самараноктар ҷалб карда шавад.
- Татбиқи барномаҳои миллии кор бо ҷавонон бояд мониторинг ва арзёбӣ карда шуда, бо назардошти таваҷҷӯҳ ба таҳияи маҷмӯи тадбирҳо оид ба мутабиқсозии иҷтимоии ҷавонон, таъсиси ҷойҳои корӣ, ҳалли масъалаҳои фароғати иҷтимоӣ, ва инчунин, таҳияи чораҳои махсус барои рушди мансаб ва иштироки васеъ дар сиёсат ва қабули қарорҳо дар сатҳи милли ва маҳаллӣ таҳрир карда шаванд. Аз ҷумла - иштирок дар корҳои ҷомеаҳои маҳаллӣ ва сиёсати ҳизбӣ.
- Тағйироти кулӣ бояд дар сиёсати маориф ворид карда шавад, аз ҷумла - дар мазмуну бахшҳои методии таҳсилоти умумӣ, миёнаи махсус ва олӣ, ки ба тарбияи мутахассиси дорои тафаккури интиқодӣ, ҷаҳонбинии васеъ, дониши илмҳои табиатшиносӣ ва ҷамъиятию гуманитарӣ, малакаҳои худшиносӣ нигаронида шудааст; Такмил додани системаи таҳсилоти касбӣ, ки ба бозори муносири меҳнат, аз ҷумла берунӣ нигаронида шудаанд.
- Фароҳам овардани шароит барои интегратсияи иҷтимоӣ ва ташаккули ҳувиёти шаҳрвандӣ барои намояндагони ҷавони гурӯҳҳои гуногуни динӣ ва этникӣ бо роҳи фароҳам овардани дастрасӣ ба таҳсилоти гуногунзабонӣ ва касбӣ, тарбияи ҳисси ватандӯстии шаҳрвандӣ.
- Ислоҳот дар мақомоти давлатӣ (хусусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқ) барои ҳалли мушкилотҳои дискриминатсия/табъиз ва фасод зарур мебошад, ки дар акси ҳол метавонад барои эътирози иҷтимоӣ ва радикализатсия ҳамчун асос хизмат кунанд. Корҳои пешгирии таъсири иҷтимоии гурӯҳҳои чиноятӣ ба ҷавононро пурзӯр кардан лозим аст.
- Марказҳои тавонбахшӣ ва реинтегратсия барои шахсоне, ки зерӣ таъсири фирқаҳои мазҳабӣ ё дигар сектаҳо қарор гирифтаанд, барои дастгирии бозгашти онҳо ба тарзи ҳаёти қонуний, ташкил карда шаванд.
- Баланд бардоштани салоҳият ва таҳассуси рӯҳониёни мӯътадил, ки омили аввалиндараҷаи мубориза бо ҷараёнҳои радикалӣ мебошад, инчунин такмил

додани низоми таълими динӣ. Ба барномаҳои таълимии мадраса фанҳое ворид карда шаванд, ки ба имом-хатибони эҳтимолӣ дар муайян кардани ривоятҳои радикалӣ ва бо онҳо мубориза бурдан бо истифода аз ривоятҳои муқобил кӯмак кунад.

- Баланд бардоштани салоҳият ва таҳассуси рӯҳониёни солимфикр, ки омили аввалиндараҷаи мубориза бо ҷараёнҳои радикалӣ мебошанд, инчунин низоми таълими динӣ бояд такмил дода шавад. Фанҳое ба барномаҳои таълимии мадраса ворид карда мешаванд, бояд ба имом-хатибони оянда дар муайян кардани ривоятҳои радикалӣ барои мубориза бо истифода кардани ривоятҳои солими муқобил кӯмак расонанд.
- Барои баланд бардоштани савияи дониши динии ходимони дин низоми тайёр кардани ходимони динро инкишоф додан лозим аст. Дар низоми таълими динӣ бояд фанҳо, курсҳо, семинарҳо, тренингҳо барои устодони мадраса оид ба ҳуқуқ, шаҳрвандӣ, тафаккури интиқодӣ, ҳалли мушкилӣ, сулҳпарварӣ, миёнаравӣ, таҳаммулпазирӣ ҷорӣ карда шаванд.
- Сомонаҳои экстремистии радикалӣ бояд пайгирӣ карда шуда безарар гардонид шаванд, фаъолияти гурӯҳҳое, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба шомил ва ҷалбкунӣ машғуланд муайян карда шаванд.
- Мақомотҳои давлатии ваколатдор оид ба корҳои дини ҶҚ, ҶТ, ҶӮЗ бояд механизмҳои ҳамкорӣ, аз ҷумла тавассути ҷаласаҳои коршиносон бо мақсали таҳияи методологияи ҷамоҳангшудаи бақайдгирӣ ва сабти ташкилотҳои динӣ, такмили табодули таҷриба ва маълумот таъсис диҳанд, аз ҷумла дар эҷоди китобҳои дарсӣ ва маводи методӣ барои мадрасаҳо ва донишгоҳҳо.
- Имкониятҳо оид ба ташаббуси таъсиси Идораи уламои мусулмонони Осиёи Марказӣ (ЦАДУМ), ки қаблан зери номи САДУМ (Идораи рӯҳонии мусулмонони Осиёи Миёна) фаъолият мекард баррасӣ карда шавад. Чунин минбар метавонад макони вохӯрӣ, барқарории робитаҳо, табодули афкори намоёндагони муфтиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ гардад.
- Ба ҳадамотҳои махсуси ҶҚ, ҶТ, ҶӮЗ: мунтазам корҳои иктишофӣ, оперативӣ ва пешгирикунанда доир ба эҳтимоли фаъол шудани Толибон, ДОИШ, Ал-Қоида, ҲИУ ва дигар гурӯҳҳои ифротӣ пас аз хуруҷи нерӯҳои низомии ИМА ва НАТО аз Афғонистон дар соли 2021 гузаронида шаванд.
- Имконияти дар водии Фарғона ифтитоҳ кардани Маркази омӯзиши сарҳад (бо филиалҳои минтақавӣ дар ҳар се давлат), ки дар доираи он барои омӯзиши муноқишаҳои наздисарҳадӣ, заминаҳои таърихӣ онҳо, роҳи усулҳои пешгирии чунин низоъҳо, таҳия ва пешниҳоди усулҳо ва технологияҳои нав барои таҳкими сарҳад ва ҳамкориҳои наздисарҳадӣ, вақте ки делимитация ва демаркатсияи сарҳадҳо ба итмом мерасад, бояд сарҳадҳо босифат ва беҳатар идора карда шаванд.
- Нигоҳдорӣ ва азнавсозии мафҳуми маҳфилҳо ва осорхонаҳои кишваршиносӣ, ки ба ташаккули шахсияти ҷавонон дар маҳал мусоидат мекунад. Зарур аст, ки арзишҳои сатҳи маҳаллӣ, милли, минтақавӣ, ки метавонанд орзуҳо ва стратегияҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ қобили қабули ҷавонро ташаккул диҳанд, муайян карда шаванд. Пас аз он бояд системаи миқёси ин арзишҳо таҳия карда шавад.

Тавсияҳо оид ба муқаррар намудани афзалиятҳои таҳқиқот барои дигар ҷузъҳои лоиҳа, мавзӯҳо ва масъалаҳо, ки дар таҳқиқотҳои қаблӣ омӯхта нашудаанд:

- Гузаронидани таҳқиқот барои арзёбии вазъи кунунӣ (пажӯҳиши ибтидоӣ) оид ба фаҳмиши ҳувиётҳои шаҳрвандӣ, этникӣ, динӣ, минтақавӣ ва дигар навъҳо, баҳодиҳии сатҳи ҳассосияти ҷавонон ба масъалаҳои муносибатҳои байни миллатҳо, маҳалгарой, сатҳи диндорӣ ва шаҳрвандӣ;
- Гузаронидани таҳқиқот дар миқёси васеъ ва арзёбии иқтидори дунявӣ дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ. Ин гуна таҳқиқотҳо бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад: таҳлили мизии СМҲ ва барномаҳои миллӣ; ҷузъи сифатӣ — мусоҳибаҳои амиқ бо фаъолони асосӣ ва коршиносони пешбар; ҷузъи миқдорӣ — фаҳмиши дунявӣ будан дар сатҳи ҷомеа.

Оид ба муайян кардани амалҳои минбаъдаи Лоиҳа:

- Ҳангоми татбиқи Лоиҳа далелҳои, ки дар асоси ҳуҷҷатҳои стратегии миллӣ асос ёфтаанд бояд фаъолонатар истифода бурда шаванд. Сарфи назар аз мундариҷа ва сифати онҳо, сохторҳои давлатии ҳамаи кишварҳо нақшаҳои дохилии татбиқи чорабиниҳои худро доранд, ки ба шарофати онҳо метавон нуқтаҳои ҳамкориҳои Лоиҳаро бо сохторҳои давлатиро ҷустуҷӯ кард.
- Ҳамчун саҳми устувор дар дарки амиқи мушкилотҳои МЗЭЗ дар шароити минтақаи Осиёи Марказӣ масъалаи дастгирии таҳияи луғат-маълумотнома оид ба масъалаҳои МЗЭЗ, муҳокимаи кушоди он, тарҷума ба забони миллӣ ва забонҳои англисӣ баррасӣ ва нашр кардан лозим аст. Мундариҷаи он метавонад мавзӯи баҳс дар платформаҳои экспертии минтақавӣ барои мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ оид ба истилоҳот, эҳтимолан бо ҷалби коршиносони байналмилалӣ бошад.
- Базаи коршиносон, олимон ва муҳаққиқони Осиёи Марказӣ оид ба масъалаҳои ҳассоси низоъ бояд таъсис дода шавад. Дар асоси натоиҷи ин кор, як ҷузъи Лоиҳа оид ба баланд бардоштани иқтидори коршиносон, пеш аз ҳама аз ҷомеаи шаҳрвандӣ ва устодони ҷавони донишгоҳҳо, аз ҷумла донишгоҳҳои минтақавӣ, барои ба онҳо омӯзонидани асосҳои дониш дар бунёди миллат ва созандагӣ татбиқ карда шавад.
- Як қатор чорабиниҳоро пешбинӣ кардан лозим меояд, ки дар ҳамкорӣ бо макотиби олӣ ва умуман соҳаи академӣ гузаронда мешаванд ва ба наздик кардани раванди таълим ва пажӯҳишҳои илмӣ бо натиҷаҳои амалӣ нигаронида шудаанд. Ташкили лабораторияҳои эҷодӣ бо назардошти ҳавасмандкунии макотиби олӣ дар вусъат додани ҳамкориҳои байналхалқӣ бояд дастгирӣ карда шаванд.
- Майдончаи доимӣ барои табодули таҷриба байни кишварҳои Осиёи Марказӣ бо иштироки сохторҳои давлатӣ, коршиносон, олимон ва рӯҳониён бояд таъсис дода шавад. Аз рӯи натиҷаҳои муҳокима барои дар амал татбиқ намудани фаъолияти сохторҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ тавсияҳо пешниҳод карда шаванд.
- Мусоидат ба рушди “шабакаи ҳамсолон”, ки ҳамчун намунаи ибрат хидмат карда нигарониҳои одамони осебпазирроғуш мекунанд, ба онҳо дастгирии эҳсосӣ мерасонанд ва барои мубориза бо мушкилоти зиндагӣ роҳнамой мекунанд. Шабака метавонад ба инфрасохтори мавҷуда (клубҳои ҷавонон ва занон) ва

ташкilotҳо (ТҶ ҷавонон ва занон) асос ёбад ва каналҳои навро дарбар гирад: ба мисоли машваратҳои ғайрирасмӣ байни ҳамкорон ва онлайн-форумҳо.

- Ташкил кардани семинарҳои мунтазам дар мавзӯҳои дахлдор барои муҳокима кардани раванди масъалаҳое, ки ба ҷавонони осебпазир таъсир мерасонанд ва муайян кардани роҳҳои беҳтарини ҳалли ин масъалаҳо
- Дастгирии эксперти барои ворид намудани фанни «Таърихи динҳои ҷаҳонӣ» дар барномаҳои таълимии мактабҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва курси амнияти шабакаҳои интернет (киберамният) бо мақсади пешгирии таъсири ақидаҳои радикалӣ тавассути ВАО ва шабакаҳои иҷтимоӣ бояд таъмин карда шавад.
- Дастгирии барномаҳои иттилоотӣ ва таълимӣ барои ҷавонон оид ба масъалаҳои диншиносӣ, таҳаммулпазирии динию этникӣ ва таҳкими сулҳ. Силсилаи тренингҳо/семинарҳо/мизҳои мудаввар ва ғайра дар сатҳи маҳаллӣ дар мавзӯи «Ҷавонон ва дин» гузаронида шаванд.
- Ҳангоми гузаронидани маърақаҳои маълумотдиҳӣ барои ҷавонон, маърақаҳои иттилоотӣ ва ташкил кардани вохӯриҳои донишҷӯён бо мутахассисон, уламои дин ба иқтидори ҳуди лекторҳо диққат дода онро мустаҳкам кардан лозим меояд ва инро ҳамчун ҷузъи ҷудогонаи Лоиха ташкил кардан мумкин аст;
- Гузаронидани барномаҳои дебатӣ/муҳоҷисавӣ барои ҷавонон оид ба масъалаҳои дин (мавзӯҳои эҳтимолӣ: озодии эътиқод ва виҷдон дар ҷомеаи демократӣ, низоми динӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, хатарҳои фундаментализми динӣ ва экстремистӣ, муносибати байни арзишҳои дунявӣ ва динӣ ва ғ.). Ташкил кардани майдончаҳои муҳоҷисавии ҷамъиятӣ оид ба масъалаҳои дин, сулҳофарӣ ва ғайра.
- Баланд бардоштани иқтидори ҳайати омӯзгорон дар донишгоҳҳои таҷрибавӣ. Дар ин ҷо метавон намудҳои гуногуни «курсҳои электронӣ»-ро таҳия кард, ки ба афзалияти «рақамикунонии маориф» мувофиқат мекунад.
- Фаъолона ҷалб намудани коршиносони бахши таълими академӣ ба чорабиниҳои дигар, аз ҷумла дар равандҳои муҳокимаи таҳқиқот, сиёсат, қонунгузорӣ, баланд бардоштани иқтидори мақомоти давлатӣ, созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ВАО.
- Барои ташкил кардани созмонҳои ҷамъиятӣ ва фаъолияти онҳо оид ба расонидани ёрии равонӣ ба ҷавононе, ки зери таъсири идеологии ташкilotҳои экстремистии хушунатомези динӣ афтаанд, бояд мусоидат намуд.
- Даъват кардани ҷавонон ва заноне, ки дар гузашта бо чунин мушкilot рӯбарӯ шуда буданд ва ба онҳо шомилгарон муроҷиат кардаанд, то ин ки онҳо бо забони худ шаҳодат диҳанд, ки чи тавр осебпазирии шахсӣ ва оилавии худро бартараф сохтаанд.
- Мусоидат кардан дар таъсиси Анҷумани уламои дин ва теологҳо бо иштироки ҷомеашиносон, фарҳангшиносон, файласуфҳо, сиёсатшиносон, равоншиносон, демографҳо, ҳуқуқшиносон, муаррихон, шарқшиносон ва ғайра.

Барои ВАО:

- Маъракаҳое, ки байни мардон ва заноне, ки дар минтақаҳои зери хатар ҷойгиранд, ба ҷанбаҳои гуногуни таблиғи ифротгарой нигаронида шудаанд самаранок мебошанд. Ин маъракаҳо бояд ба ҷинсиат мувофиқ карда шуда бошанд ва ба хусусиятҳои фардии аудитория ва вазъият мутобиқ карда шаванд.
- ВАО ва рӯзноманигорони Осиёи Марказиро лозим аст, ки барои инъикоси мавзӯҳои ҳассос, ба хусус дар мавзӯҳои дин ва радикализатсия омӯзонида шаванд, то ин ки маводҳои онҳо боиси афзоиши ташаннуҷи иҷтимоӣ ва тафриқа дар ҷомеа нагардад. Бояд ҳамкориҳо байни расонаҳои ВАО, рӯзноманигорон ва ҷомеаи коршиносон роҳандозӣ шаванд.
- ВАО ва рӯзноманигорон метавонанд тавассути гузориши муассир дар бораи парвандаҳои судӣ алайҳи афроди муттаҳам ба ифротгарой як канали муҳими мусоидат ба шаффофият ва волоияти қонун гарданд. Ин ҷоест, ки дар он мушкilotи ҷиддӣ боқӣ мондаанд ва онҳо заминаҳои навро барои ташаннуҷ ба вучуд меоранд. Омӯзиши журналистикаи таҳқиқотӣ хеле мувофиқ мебуд.
- Зарур аст, ки дар расонаҳои ВАО мавзӯҳои доғи иҷтимоӣ, аз қабили таъбиз, нобаробарии иҷтимоӣ, бархӯрди ноодилонаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо забоне, ки ба табақаҳои осебпазиртарин садо медиҳад ва давлатро ба иқдомот илҳом бахшад, инъикос ва муҳокима карда шаванд.

ПРОЕКТ «ТРАНСГРАНИЧНЫЙ МНОГОСТОРОННИЙ ДИАЛОГ В ИНТЕРЕСАХ ТОЛЕРАНТНОСТИ И МИРА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ»

Проект финансируется
Европейским Союзом

